

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Kamu Yönetimi Bilim Dalı

**EKONOMİK BÜYÜME VE SOSYAL GELİŞME ETKİLEŞİMİ:
1990 - 2018 DÖNEMİ**

Mehmet Sait FINDIKÇI

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

EKONOMİK BÜYÜME VE SOSYAL GELİŞME ETKİLEŞİMİ:
1990 - 2018 DÖNEMİ

Mehmet Sait FINDIKÇI

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Kamu Yönetimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Mehmet Sait FINDIKÇI tarafından hazırlanan "Ekonomik Büyüme ve Sosyal Gelişme Etkileşimi: 1990 – 2018 Dönemi" başlıklı bu çalışma, 06.12.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Kamil Ufuk BİLGİN (Başkan)

Prof. Dr. Mustafa Kemal ÖKTEM (Danışman)

Prof. Dr. Mehmet Devrim AYDIN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM
Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezimin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezimin aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 6 ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

06/12/2019

Mehmet Sait FINDIKÇI

¹Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezimin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metodların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezimin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlerle ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsei ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Tez Danışmanım Prof. Dr. M. Kemal ÖKTEM danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

06.12.2019

Mehmet Sait FİNDİKI

TEŞEKKÜR

Bu tez, yoğun bir çalışma sonucu ortaya çıkmıştır. Tez hazırlama sürecinde bana yol gösteren ve tüm akademik çalışma yoğunluğuna rağmen yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Mustafa Kemal ÖKTEM'e teőekkürlerimi sunarım.

Tezin savunulması aşamasında nerileri, yapıcı eleőtirileriyle tezin tamamlanmasına önemli katkılar sağlayan Tez jüri yeleri Prof. Dr. Kamil Ufuk BİLGİN ve Prof. Dr. Mehmet Devrim AYDIN'a, tezin okunması ve düzenlenmesi aşamasında tüm yoğunluğuna rağmen desteğini esirgemeyen Smevra OVAN'a teőekkürlerimi sunarım.

Tanıőtıęım günden beri her alanda desteğini esirgemeyen ve bu zorlu tez sürecinde gösterdiği anlayıő ve özveriden dolayı eőim Zeynep FINDIKÇI' ya teşekkür ederim. Bu günlere gelmemde çok büyük emekleri olan anneme, babama ve abime sonsuz teőekkürlerimi sunarım.

ÖZET

FINDIKÇI, Mehmet Sait, Ekonomik Büyüme ve Sosyal Gelişme Etkileşimi: 1990 - 2018 Dönemi, Yüksek Lisans Tezi, 2019, Ankara.

Gelişme kavramı diğer bir ifadeyle kalkınma, bir ülkede belli bir dönemde hem ekonomik verilerde hem de sosyal göstergelerde meydana gelen değişimdir. Bu kapsamda gelişmenin detaylı bir şekilde açıklanması amacıyla, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) 1990 yılından itibaren her yıl “İnsani Gelişim Endeksini” yayınlamaya başlamıştır. Ayrıca ekonomik veriler kullanılmadan insani gelişimi açıklamaya çalışan sosyal gelişim endeksi, 2014 yılından itibaren Dünya Bankası tarafından yayınlamaya başlamıştır.

Bu tezin amacı, ekonomik ve sosyal veriler ışığında, Türkiye'nin gelişim sürecini incelemektir. Bu kapsamda: Arjantin, Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu yükselen ekonomiler incelenmiştir. Ayrıca Avrupa Birliği'ne (AB) üye olan son üç ülke ile AB'ye aday ülkeler: Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan, Kuzey Makedonya, Sırbistan, Karadağ Arnavutluk'a ait ekonomik ve sosyal verilere yer verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, ekonomik büyüme ve sosyal gelişme ile ilgili tanımlamalara yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde, 1990 – 2018 yılları arasında Türkiye'de gerçekleşen ekonomik büyüme ve sosyal gelişme ile ilgili veriler incelenmiştir. Üçüncü bölümde, yükselen ekonomiler ve AB'ye üye olan son üç ülke ile AB'ye aday ülkeler incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde, yarı yapılandırılmış bir mülakat gerçekleştirilerek konunun genel değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ekonomik Büyüme, Kalkınma, İnsani Gelişme, Sosyal Gelişme.

ABSTRACT

FINDIKÇI, Mehmet Sait, The Interaction of Economic Growth and Social Development: 1990-2018 Period, Master Thesis, 2019, Ankara

The concept of improvement in other words development, is the change in economic data and social indicators in a country in a given period. In order to explain the development in detail, the United Nations Development Programme (UNDP) has started publishing “Human Development Index” annually since 1990. In addition, the Social Development Index, which tries to explain human development without the use of economic data, has been published by the World Bank since 2014.

The aim of this thesis is to examine the development process of Turkey in the light of economic and social data. In this context, emerging economies: Argentina, Brazil, China, India, Indonesia, Russia, South Africa and Turkey were examined. In addition, economic and social data of the last three EU member states and candidate countries of the EU: Croatia, Romania and Bulgaria, North Macedonia, Serbia, Montenegro Albania are included.

At the first chapter of the study, definitions about economic growth and social development are given. At the second chapter of the study, examined data on economic growth and social development in Turkey between 1990 - 2018. At the third chapter, emerging economies and the last three EU member states and EU candidate countries are examined. At the last chapter of the study, a semi-structured interview was conducted and a general evaluation was made.

Keywords: Economic Growth, Development, Human Development, Social Development.

İÇİNDEKİLER

<u>KABUL VE ONAY</u>	<u>i</u>
<u>YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI</u>	<u>ii</u>
<u>ETİK BEYAN</u>	<u>iii</u>
TEŞEKKÜR	IV
<u>ÖZET</u>	V
<u>ABSTRACT</u>	VI
<u>İÇİNDEKİLER</u>	VII
<u>KISALTMALAR DİZİNİ</u>	XII
TABLolar	XIV
<u>GRAFİKLER DİZİNİ</u>	XVI
<u>GİRİŞ</u>	1
1. BÖLÜM EKONOMİK BÜYÜME İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE ...6	
<u>1.1. EKONOMİK BÜYÜME</u>	6
<u>1.1.1 Ekonomik Büyümenin Tanımı ve Hesaplanması</u>	6
<u>1.1.2.Ekonomik Büyümenin Kaynakları</u>	7
<u>1.1.2.1. Fiziki Sermaye Birikimi</u>	8
<u>1.1.2.2. Beşeri Sermaye Birikimi</u>	8

1.1.2.3. Teknolojik Gelişme ve Verimlilik	9
1.1.2.4. Nüfus ve İşgücü	10
1.1.2.5. Doğal Kaynaklar	11
1.1.3. Ekonomik Büyüme İle İlgili Teoriler	11
1.1.3.1. Merkantilizm ve Fizyokrasiye Göre Büyüme Teorisi	11
1.1.3.2. Klasik Büyüme Teorileri	12
1.1.3.3. Sosyalist Büyüme Teorileri	13
1.1.3.4. Keynesyen Büyüme Teorisi	14
1.1.3.5. Harrod-Domar Büyüme Teorisi	14
1.1.3.6. Neoklasik Büyüme Teorisi	15
1.1.3.7. İçsel Büyüme Teorisi	15
1.2. SOSYAL GELİŞME KAVRAMI İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE	16
1.2.1. İnsani Gelişme Endeksi	17
1.2.2. İnsani Gelişme Endeksinin Unsurları	19
1.2.3 Sağlık: Uzun ve Sağlıklı Bir Yaşam	19
1.2.4. Bilgi / Eğitim: Okullaşma Oranı	20
1.2.5. Yaşam Standardı: Kişi Başı Milli Gelir Düzeyi	21
1.2.6. İnsani Gelişme Endeksi Hesaplama Yönteminde Yapılan Değişiklikler	21
1.2.5. İnsani Gelişme Endeksi Kapsamında Geliştirilen Endeksler	27

1.2.5.1. Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi	27
1.2.5.2. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi	28
1.2.5.3. Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi	29
1.3. SOSYAL GELİŞME ENDEKSİ	30
2. BÖLÜM TÜRKİYE’DE EKONOMİK VE SOSYAL GÖRÜNÜME GENEL BAKIŞ: 1990-2018	34
2.1. EKONOMİK GÖRÜNÜME GENEL BAKIŞ	34
2.1.1. Türkiye’de Ekonomik Büyüme	34
2.1.2. Türkiye Ekonomisinin 1990 – 2018 Yılları Arasındaki Görünümü	35
2.1.3. Göstergeler Işığında Türkiye Ekonomisinin 1990 – 2018 Dönemi	38
2.2.İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ VE SOSYAL GELİŞİM ENDEKSİ VERİLERİNE GENEL BAKIŞ	47
2.2.1. Göstergeler Işığında Türkiye’ de İnsani Gelişim Endeksi	48
2.2.1.1. İllere Göre İnsani Gelişme Endeksi ve Alt Endeksleri	50
2.2.1.2. Göstergeler Işığında Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi (EUİGE)	53
2.2.1.3. Göstergeler Işığında Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (TCEE)	55
2.2.1.4. Göstergeler Işığında Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi (CDGE)	57
2.2.2. Göstergeler Işığında Türkiye’ de Sosyal Gelişim Endeksi	59

3. BÖLÜM YÜKSELEN EKONOMİLER, AB'YE ÜYE OLAN SON ÜÇ ÜLKE VE AB'YE ADAY ÜLKELERİN EKONOMİK VE SOSYAL GÖSTERGELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....68

3.1. EKONOMİK GÖSTERGELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ..... 73

3.1.1. Göstergeler Işığında Yükselen Ekonomiler, AB'ye Üye Olan Son Üç Ülke ve AB'ye Aday Ülkelerin Ekonomilerinde Yaşanan GSYH Bazlı Değişimler..... 73

3.1.2. Göstergeler Işığında Yükselen Ekonomiler İle AB'ye Üye Olan Son Üç Ülke ve AB'ye Aday Ülkelerin Ekonomilerinde Yaşanan KBMG Bazlı Değişimler 79

3.2. SOSYAL GÖSTERGELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ..... 83

3.2.1. Göstergeler Işığında Yükselen Ekonomiler İle AB'ye Üye Olan Son Üç Ülke ve AB'ye Aday Ülkelerin İnsani Gelişim Endeksinin Değerlendirilmesi 83

3.2.2. Göstergeler Işığında Yükselen Ekonomiler İle AB'ye Üye Olan Son Üç Ülke ve AB'ye Aday Ülkelerin Sosyal Gelişim Endeksi Değerlendirilmesi 86

4.BÖLÜM EKONOMİK BÜYÜME VE SOSYAL GELİŞME ÜZERİNE YAPILAN GENEL BİR DEĞERLENDİRME.....94

4.1. TÜRKİYE'NİN EKONOMİK GELİŞİMİ İLE İLGİLİ GENEL BİR DEĞERLENDİRME..... 96

4.2. TÜRKİYE'NİN SOSYAL GELİŞİMİ İLE İLGİLİ GENEL DEĞERLENDİRME..... 101

4.3. TÜRKİYE'NİN İNSANİ GELİŞİMİ İLE İLGİLİ GENEL DEĞERLENDİRME..... 105

<u>4.4. YÜKSELEN EKONOMİLER, AB'YE ÜYE OLAN SON ÜÇ ÜLKE VE AB'YE ADAY ÜLKELER İLE İLGİLİ GENEL DEĞERLENDİRME</u>	107
<u>4.4.1. Yükselen Ekonomilere Ait Ekonomik Göstergelerin Değerlendirilmesi</u>	107
<u>4.4.2. Yükselen Ekonomilere Ait Sosyal Göstergelerin Değerlendirilmesi</u>	109
<u>4.5. EKONOMİK BÜYÜME VE SOSYAL GELİŞME İLE İLGİLİ YAPILAN MÜLAKAT SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ</u>	111
<u>4.5.1. Türkiye’de Gerçekleşen Sosyal Gelişim ile Ekonomik Gelişimi Arasındaki Farklılıkların Değerlendirilmesi</u>	113
<u>4.5.2. Sosyal Gelişim Endeksinin Boyutlarından Biri Olan Fırsatlar Boyutunun Değerlendirilmesi</u>	114
<u>4.5.3. Türkiye’nin Ekonomik Gelişiminin Değerlendirilmesi</u>	116
<u>4.5.4. Türkiye’de Ekonomik ve Sosyal Gelişimin Gelişmiş Ekonomiler Seviyesine Çıkması İçin Yapılması Gerekenlerin Değerlendirilmesi</u>	118
<u>SONUÇ</u>	121
<u>KAYNAKÇA</u>	127
EK 1: ORJİNALLİK RAPORU	136
EK 2 : ETİK KURULU İZİN FORMU	138

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
CBGE	Cinsiyete Bağlı Gelişme Endeksi
CDGE	Cinsiyet Dayalı Gelişme Endeksi
CEE	Cinsiyet Eşitsizlik Endeksi
CYÖ	Cinsiyet Yetkilendirme Ölçümü
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EE	Eğitim Endeksi
EUİGE	Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi
GE	Gelir Endeksi
GEGP	Güçlü Ekonomiye Geçiş Planı
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
HDI - İGE	Human Development Index- İnsani Gelişim Endeksi
IMF	International Monetary Fund - Uluslararası Para Fonu
İGE	İnsani Gelişme Endeksi
İGR	İnsani Gelişim Raporu
İGRO	İnsani Gelişme Raporu Ofisi
KBMG	Kişi Başı Milli Gelir
OGT	Orta Gelir Tuzağı
SGE	Sosyal Gelişim Endeksi
SE	Sağlık Endeksi
SGP	Satın alma Gücü Paritesi
TCEE	Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlik Endeksi
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UN - BM	United Nation - Birleşmiş Milletler

UNDP	United Nations Development Programme - Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNWTO	United Nations World Tourism Organization - Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü
WB	World Bank - Dünya Bankası

TABLOLAR DİZİNİ

TABLO 1	İnsani Gelişme Endeksinin Öğeleri	19
TABLO 2	İGE, Endeks Değerine Göre Yapılan Sınıflandırma	20
TABLO 3	İnsani Gelişme Endeksi'nin hesaplanmasına yönelik kullanılan maksimum ve minimum değerler	23
TABLO 4	2014 yılında yapılan değişikliklerle İnsani Gelişme Endeksi'ne İlişkin Alt Endekslerin Hesaplanmasında Kullanılan Maksimum ve Minimum Değerler	26
TABLO 5	İGE Hesaplamasında Kullanılan Ölçütler ve Hesaplama Yöntemindeki Değişiklikler	27
TABLO 6	Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksinin Öğeleri	30
TABLO 7	Sosyal Gelişme Endeksi'nin Bileşenleri	33
TABLO 8	1990 – 2018 yılları arası Türkiye de GSYH ve KBMG	40
TABLO 9	Türkiye'de 2000 – 2018 yılları arasında gelirin nüfusa dağılım oranı	47
TABLO 10	Türkiye'nin 1990-2017 dönemi için yeni metodolojiye uygun şekilde, istikrarlı zaman dizisi ışığında İGE verileri	51
TABLO 11	2015 yılı için illere göre İGE ve alt endekslere ait sıralama	54
TABLO 12	Türkiye'de 2010- 2017 yılları arası Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi	56
TABLO 13	Türkiye'nin 1990 -2017 yılları arasındaki TCEE verileri	57
TABLO 14	Türkiye'nin 1990 -2017 yılları arasındaki CDGE verileri	59
TABLO 15	Sosyal Gelişim Endeksi ile ilgili Türkiye'nin 2014 – 2018 yılları arasındaki görünümü	61
TABLO 16	Türkiye'nin Sosyal Gelişme Endeksi 2018 verileri detaylı tablosu	65
TABLO 17	Çeşitli kaynaklara göre yükselen ekonomiler.	70

TABLO 18	Yükselen ekonomilerde GSYH değerinin 1990 - 2018 yılları arasındaki değişimi	72
TABLO 19	AB'ye üyelikleri kabul edilmiş son üç Ülke ve Henüz AB üyelikleri kabul edilmeyen ama adaylık süreci devam eden ülkelerin GSYH değişimleri	76
TABLO 20	Yükselen Ekonomiler de gerçekleşen KBMG Değişimi	78
TABLO 21	AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ve adaylık süreci devam eden ülkelerin KBMG değişimleri (bin dolar)	80
TABLO 22	Yükselen Ekonomiler de gerçekleşen İGE değişimleri	83
TABLO 23	AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ile adaylık süreci devam eden ülkelere ait İGE değişimleri	85
TABLO 24	Yükselen Ekonomilere ait sosyal gelişim endeksi (SGE) ve boyutlarının 2014- 2018 yılları içerisindeki değişimi.	87
TABLO 25	AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke; Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan ile adaylık süreci devam eden; Kuzey Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk'a ait SGE verileri ve boyutlarının değişimi	91
TABLO 26	2014 - 2018 yılları arası Türkiye'nin sosyal gelişim verileri	102
TABLO 27	Yükselen ekonomilere ait 2014 ve 2018 yılları arasında SGE	109
TABLO 28	AB'ye üye son üç ülke Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan ile aday ülkeler Kuzey Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk'a ait SGE.	110

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1	Türkiye’de 1990 – 2018 yılları arasında gerçekleşen TÜFE bazlı enflasyon oranları ve büyüme oranları	44
Grafik 2	Türkiye’de 1990-2018 yılları arasında gerçekleşen KBMG	96
Grafik 3	Türkiye’de 1900-2018 yılları arasında gerçekleşen GSYH	98
Grafik 4	1990 – 2018 yılları arasında Türkiye’de KBMG ve İGE	104

GİRİŞ

Gelişme kavramı tek boyutlu olarak ele alındığı 1960'lı yıllara kadar, ekonomik alanda güçlü olan ülkeler aynı zamanda gelişmiş ülke olarak da kabul edilmekteydi. Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH), gelişmenin kıstası olarak kullanılmaktaydı. GSYH'sı yüksek olan ülkeler gelişmiş ülke olarak adlandırılmaktaydı. 1970'li yıllarda, gelişmişliğin sadece ekonomik verilere dayandırılmasının doğru olmayacağı, yalnızca bu veri dikkate alındığında, gelişmiş ülkelerin zayıf yönleri ve gelişmekte olan veya gelişmemiş ülkelerin de güçlü yönlerinin göz ardı edilebileceği tartışılmaya başlanmıştır. Çünkü kalkınma; çok boyutlu bir süreçtir. Kalkınma; sosyal ve kültürel gelişim parametrelerin yanı sıra, ekonomik ilerlemeyi oluşturan büyüme, eşitsizliğin azaltılması ve yoksulluğun önlenmesini de içermektedir (Todaro, 1997: 18). Küreselleşmenin yaşandığı 1970'li yıllarda, gelişmenin sadece ekonomik verilerle açıklanmasının yetersiz olacağı varsayımı ile sosyal ve kültürel veriler de gelişme kıstasları arasında değerlendirilmeye başlanmıştır.

Ekonomik ve sosyal gelişimi sağlamak için uygulanması gereken genel geçer yöntemler bulunmaktadır. Ancak bu yöntemler her yerde aynı sonucu vermediği de kabul edilmektedir. Çünkü her toplumun, coğrafi koşulları, fiziki yapısı, tarihi ve insanların olaylara tepkisi farklı olduğundan, gelişimin sağlanması için uygulanacak yöntemler aynı sonucu vermeyebilir.

Bu çalışmada Türkiye'deki ekonomik büyüme ve sosyal gelişme ele alınmıştır. Diğer bir deyişle Türkiye'deki kalkınma incelenmiştir. Kalkınma kavramı, bir yerde belli bir dönem içerisinde meydana gelen ekonomik, sosyal, politik ve kültürel ilerlemeyi kapsamaktadır. Kalkınmayı ölçen birçok yöntem bulunmaktadır. Bilimsel bir araştırma olan bu çalışmanın somutlaştırılması ve ölçülebilir hale getirilmesi amacıyla belli sınırlar dâhilinde çalışma ele alınmıştır.

Türkiye'deki sosyal gelişim ele alınırken, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yayınlanan "İnsani Kalkınma Verileri" ve Dünya Bankasının 2014 yılından başlayarak her yıl yayınladığı "Sosyal Gelişim Verilerinden" yararlanılmıştır. Ekonomik veriler

ile ilgili bilgiler de, Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Türkiye İstatistik kurumu (TUİK) gibi kuruluşların yayınladığı GSYH ve kişi başı milli gelir (KBMG) verileri dikkate alınarak çalışma tamamlanmıştır.

Ekonomik gelişmenin hesaplanmasında kullanılan birçok yöntem bulunmaktadır. Bu çalışma da Türkiye’de gerçekleşen ekonomik ilerleme ile ilgili bilgiler, KBMG ve GSYH verileri ile sınırlandırılmıştır. Bu sebeple Türkiye’nin ekonomik gelişimi ile ilgili yapılan değerlendirmeler, 1990 - 2018 yılları içerisinde KBMG ve GSYH verilerinde gerçekleşen değişimleri kapsamaktadır. Sosyal gelişme ile ilgili olarak hem insani gelişim endeksi hem de sosyal gelişim endeksinden faydalanılmıştır. İnsani kalkınma kavramı, UNDP tarafından 1990 yılında kullanılmıştır. UNDP, insani kalkınmayı üç temel veriye dayandırmaktadır: Uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgiye erişim ve yeterli yaşam standardı için gerekli olan kaynaklara ulaşmak. UNDP, bu verilere bağlı olarak oluşturduğu İnsani Kalkınma Endeksi (Human Development Index-HDI) ile ülkelere ait insani gelişimi, 1990 yılından itibaren yayınlamaktadır. HDI, ülkelerin hem kendi durumunu görmesi hem de diğer ülkelere göre güçlü ve zayıf yönlerini karşılaştırma imkânı sunması açısından önemli bir çalışma olarak kabul edilmektedir. 2014 yılından itibaren yayınlanan sosyal gelişim endeksi verileri de genel olarak ekonomik veriler kullanılmadan insani gelişimi açıklamaya çalışmaktadır.

Ekonomik gelişme ve sosyal gelişme kavramlarının ayrı ayrı ele alındığı birçok çalışma mevcuttur. Ancak bu çalışmada, her iki konu bir arada ele alınmıştır. Belirlenen çerçevede dâhilinde hem yükselen ekonomilere hem de Avrupa Birliği’ne (AB) üye ülkeler ile aday ülkelere yer verilmiş ve bu ülkelerin belirli bir dönem içerisindeki durumu ile Türkiye’nin durumu analiz edilerek, farklı bir bakış açısı ile konu ele alınmıştır.

Bu araştırmanın temel hipotezi, “Ekonomik büyümeyi gerçekleştiren ülkeler, bunu gerçekleştiremeyen ülkelere göre, sosyal gelişimini daha hızlı gerçekleştirir.” Bu kapsamda ekonomik gelişmenin sosyal gelişmeye etkisi incelenmiştir.

Fen bilimlerindeki bilimsel araştırmalarda yapılan deneylerden farklı olarak, Sosyal bilimlerde yapılan bilimsel araştırmalarda, anket yoluyla ve ilgili kurumlardan elde edilen verilerle çalışma

yürütülür. Bu çalışma da genel olarak TÜİK, Hazine ve Maliye Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı verilerinden faydalanılmıştır. Ayrıca hem Türkiye ile ilgili hem de çalışmaya dâhil edilen ülkeler ile ilgili verilere de Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler, Uluslararası Para Fonu, İnsani Gelişim Endeksi ve Avrupa Komisyonu'nca yayınlanan verilerden elde edilen bilgilerin yanında Türkçe ve İngilizce kaynaklardan faydalanılmıştır. Son olarak, yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi ile uzman kişilerin bilgisine yer verilmiştir.

Bilimsel bir araştırma olan bu çalışmada; literatür taraması yapılmış, karşılaştırmalı zaman analizlerine yer verilmiştir. Ulusal ve uluslararası kaynaklardan elde edilen veriler kapsamında ülkelerin belli bir zaman periyodu içerisinde gerçekleştirdikleri ekonomik ve sosyal gelişme zaman boyutu itibari ile incelenmiştir. İlk olarak Türkiye’de 1990-2018 döneminde gerçekleşen ekonomik gelişme, insani gelişme ve sosyal gelişme ele alınmıştır. Daha sonra yükselen ekonomiler olarak belirlenen 8 ülke ve yakın zamanda AB’ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ile henüz AB üyelikleri kabul edilmeyen ama adaylık süreci devam eden dört ülkenin ekonomik ve sosyal verileri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Bu çalışma kapsamında incelemeye dâhil edilen ülkeler ile ilgili olarak aşağıda belirtilen sınırlamalar yapılmıştır.

- Ülke sınırlaması: Türkiye’nin ekonomik ve sosyal gelişiminin incelendiği bu çalışmada, karşılaştırmaların daha rahat yapılabilmesi için analiz kapsamına, Avrupa Birliği’ne aday ülkeler (Arnavutluk, Kuzey Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Türkiye) ile AB’ye üyelikleri kabul edilmiş son üç ülke (Romanya, Bulgaristan ve Hırvatistan) dâhil edilmiştir. Ayrıca Dünya Bankası tarafından yapılan sınıflandırmaya göre “üst orta gelirli ülkeler” kategorisinde yer alan, içinde Türkiye’nin de bulunduğu 8 yükselen ekonomiye (Arjantin, Brezilya, Çin, Endonezya, Hindistan, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye) yer verilmiştir.

Sosyal ve ekonomik alanda hızlı bir büyüme gerçekleştiren ülkeler, Yükselen ekonomiler olarak açıklanmaktadır. Ayrıca Yükselen ekonomileri, “*gelişmekte olan ülkeler grubu içinde olup oradan çıkarak gelişmiş ülkeler arasına katılmaya aday ekonomiler*” (Eğilmez, 2014: 1)

olarak tarif edilebilir. Her ne kadar yükselen ekonomiler için bir sınıflandırma yapılsa da, bu ülkelere ait herkes tarafından kabul gören tam bir liste verilmesi söz konusu değildir.

- Dönemsel sınırlama: bu çalışmada genel olarak 1990-2018 yılları arasında gerçekleşen Ekonomik ve sosyal gelişim incelenmiştir. Gelişme kavramının sadece ekonomik veriler ile ölçülemeyeceği varsayımı ile 1990 yılından itibaren her yıl yayınlanmaya başlayan İnsani Gelişim Endeksi verilerinin başlangıç tarihi milat olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu nedenle tez çalışması 1990-2018 dönemini kapsamaktadır.

Gelişmişliğin sadece ekonomik verilere dayandırılmasının doğru olmayacağı görüşünün kabul görüldüğü 20. Yüzyıl'ın (yy.) ikinci yarısından sonra, kalkınma kavramlarının hesaplanmasına yeni boyutlar dâhil edilmiştir. Bu kapsamda, “Ekonomik Büyüme ve Sosyal Gelişme Etkileşimi: 1990 – 2018 Dönemi” başlıklı bu bilimsel araştırma dört bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümde, çalışmanın konusu ile ilgili olarak kavramsal tanımlamalara ve kuramlara yer verilmiştir. Bu bölümde, büyüme kavramının tanımı ve hesaplanma yöntemi incelenmiştir. Ekonomik büyümenin kaynakları ele alınmıştır. Ayrıca, ekonomik büyüme ile ilgili geçmişten başlayarak günümüze kadar gelen teorilere değinilmiştir. Gelişmişlik, sadece ekonomik verilerle değerlendirmenin yanlış olduğu varsayımı altında, sosyal gelişme kavramı da incelenmiştir. Sosyal Gelişme ile ilgili olarak, UNDP'nin belirlediği İnsani Kalkınma Endeksleri tanımlanmıştır. Bununla beraber, UNDP'nin insani kalkınma kapsamında oluşturduğu Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi, Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi ve Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi incelenmiştir. Ayrıca, 2008 küresel ekonomik krizden sonra ortaya atılan ve 2013 verilerinin kapsadığı bir rapor ile 2014 yılında yayınlanan Sosyal Gelişme Endeksi ile ilgili kavramsal çerçeveye yer verilmiştir.

İkinci bölümde, 1990 – 2018 yılları arasında Türkiye’de gerçekleşen ekonomik büyüme ve sosyal gelişme ile ilgili veriler ele alınmıştır. Ekonomik büyümenin belirlenmesinde kullanılabilecek birçok yöntem olması sebebi ile sınırlandırmaya gidilmiştir. Burada, ekonomik büyüme ile ilgili olarak GSYH ve KBMG verilerinden faydalanılmıştır. Gelişmenin ve

dolayısıyla kalkınmanın diğer ayağı olan sosyal gelişim verileri kapsamında, 1990- 2018 yılları arasında Türkiye ile ilgili yayınlanan İnsani gelişim endeksi verileri incelenmiştir. Bununla beraber 2014 yılında yayınlanan sosyal gelişim verileri de ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır. Kısaca çalışmanın bu kısmında, Türkiye'nin durumuna ilişkin veriler konu başlığı halinde incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, 1990-2018 yılları arasında ülke analizlerine yer verilmiştir. Bu kapsamda yükselen ekonomiler içerisinde Arjantin, Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye incelenmiştir. Ayrıca AB'ye üye olan Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan, Kuzey Makedonya ile AB'ye üyelik süreci devam eden Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk'a ait ekonomik ve sosyal veriler karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Dördüncü bölüm olan sonuç bölümünde ise, çalışmanın genel değerlendirmesi yapılmıştır. Türkiye'nin hem ekonomik hem de sosyal alanda gelişmiş ülkeler ile aynı seviyeleri yakalayabilmesi adına yapılmasının faydalı olabileceği varsayılan hususlara yer verilmiştir.

1. BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bölümünde ekonomik büyüme kavramı detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Konu ile ilgili olarak ekonomik büyüme kavramı hakkında bilgi verilmiş, ekonomik büyümenin hesaplanmasında kullanılan yöntemler ele alınmıştır. Daha sonra Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) kavramı açıklanmış ve ekonomik büyümenin kaynakları ile ekonomik büyüme teorileri incelenmiştir.

1.1. EKONOMİK BÜYÜME

Bir ekonomide belli bir dönemde meydana gelen reel çıktılar ekonomik büyüme olarak açıklanabilir. Ekonomik büyüme pozitif yönde olacağı gibi, negatif yönde de gerçekleşebilir. Bir ekonomi negatif bir büyüme yaşamışsa, söz konusu ekonomi de daralma gerçekleşmiştir.

Aşağıda ekonomik büyümenin tanımı, hesaplanması, kaynakları ve ekonomik büyüme teorileri ile ilgili bilgi verilmiştir.

1.1.1 Ekonomik Büyümenin Tanımı ve Hesaplanması

Ekonomik büyüme kavramı ile ilgili pek çok tanım yapıldığı bilinmektedir. Genel olarak ekonomik büyümeyi; belirli bir dönem içerisinde, kişi başına düşen gelirden meydana gelen artış şeklinde tanımlanabilir (Ülgener, 1991: 409). Ayrıca ekonomik büyüme, belli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarının enflasyon etkisinden arındırıldıktan sonra ortaya çıkan artış olarak açıklanabilir. Ekonomik büyüme çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. İlk olarak eksik istihdamdan kaynaklanan büyüme şeklindedir. Eksik istihdam halindeki bir ekonomi tam istihdama dönüşmesiyle üretim artar, böylece büyüme gerçekleşmiş olur. İkinci olarak tasarruftan kaynaklanan büyümedir. Kişilerin veya şirketlerin tasarruflarını arttırması ve bu tasarrufların yatırıma dönüşmesi ile meydana gelen büyümedir. Son olarak, tam istihdamda olan bir ekonomiye yeni faktörlerin eklenmesi veya teknolojinin geliştirilmesiyle meydana gelen büyümedir. Bir yerde ekonomik büyümeden bahsedebilmek için, orada meydana gelen kişi başına üretim ve gelir artışının sürekli olması gerekmektedir.

Bir ekonomide meydana gelen değişimleri gözlemlemek için birçok kıstastan faydalanılabilmektedir. Bunların başında; yatırımlar, teknolojik gelişmeler, doğal kaynaklar, fiziki sermaye düzeyi, beşeri sermaye düzeyi ve etkin nüfusta meydana gelen değişimlerin yanında, 'milli gelir' kriteri en önemli kıstas olarak ele almaktadır (Acar, 2002: 11).

Bir ekonomide belirli bir dönem (çoğunlukla bir yıllık zaman dilimi) içerisinde meydana gelen değişimler, genellikle reel gayri safi yurt içi hâsıla veya reel gayri safi milli hâsılada oluşan değişimler ile belirlenmektedir. Gayri safi milli hâsıla (GSMH), bir ekonomideki ülke vatandaşları tarafından belli bir dönem içinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplamından oluşmaktadır. GSMH hesaplamasında üretimin hangi ülkede yapıldığı önemli değildir. Önemli olan üretimi söz konusu ülke vatandaşlarının yapmış olmasıdır. Gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYH) ise, bir ekonomide yine belli bir dönem içerisinde, yurtiçinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplamından meydana gelmektedir. Ancak GSYH hesaplanırken GSMH'dan farklı olarak üretimin yapıldığı yer önem kazanmaktadır. Üretimin hangi ülke vatandaşı tarafından yapıldığına bakılmaz (Bocutoğlu, 2015: 34-35). Türkiye'de gerçekleşen ekonomik değişimler, GSYH değerleri dikkate alınarak hesaplanmaktadır.

GSYH değerinin hesaplanma yöntemi: GSYH 'da ortaya çıkan artışın temel alınan yıla bölünerek 100 ile çarpılmasından oluşur. Bu oranın formüle edilmiş hali aşağıda belirtildiği gibidir (Kaynak, 2009: 35-38).

$$g = \frac{GSYH_t - GSYH_{t-1}}{GSYH_{t-1}} \times 100 \text{ şeklinde olur.}$$

GSYH_t; hesaplamaya konu edilen yılın gayrisafi yurt içi hâsılası.

GSYH_{t-1}; hesaplamaya konu edilen yıldan önceki yılın gayrisafi yurt içi hâsılası.

1.1.2. Ekonomik Büyümenin Kaynakları

Bir Ekonomide meydana gelen artış ile ilgili birçok kaynak gösterilebilir. Ancak büyümeyi etkileyen unsurlar beş grupta ele alınmıştır; bunlar, fiziki sermaye birikimi, beşeri sermaye birikimi, teknolojik gelişme ve verimlilik, nüfus artışı ve işgücü ve son olarak da doğal kaynaklar olarak ayrırabiliriz.

1.1.2.1. Fiziki Sermaye Birikimi

Bir ekonomide, belirli bir dönem içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin bir kısmının sermaye mallarına ayrılması durumuna sermaye birikimi denir. Bir ekonomide veya işletmede bulunan makine ve teçhizatların, araç ve gereçlerin, tesislerin, hammaddenin ve diğer dayanıklı üretim faktörlerinin birikmiş stoku da sermaye birikiminin bir parçasıdır (Kibritçioğlu,1998: 207).

1.1.2.2. Beşeri Sermaye Birikimi

Bir ekonomide, belli bir dönemde yaşayan insanların bilgi, beceri ve niteliklerinin toplamı beşeri sermayeyi oluşturmaktadır. Başka bir ifade ile Beşeri sermaye, bir ekonomideki nitelikli işgücünün toplamıdır.

Beşeri sermaye kavramı ilk olarak klasik iktisatçılar tarafından kullanılmıştır. Beşeri sermaye kavramını kullanan iktisatçılar arasında John S. Mill, Adam Smith, ve A. Marshall sayılabilir. 1950'lerden sonra, insan faktörünün sermaye unsuru kabul edilmesiyle beraber beşeri sermaye kavramı daha da önem kazanmıştır. 1980'lerden sonra ortaya çıkan ekonomik modellerin beşeri sermayeyi içsel büyüme modellerinde kullanmasıyla beraber, beşeri sermaye adeta ekonomik büyümenin motoru olarak kabul edilmiştir. Beşeri sermaye; fiziki sermayenin verimliliğini artırmanın yanı sıra teknolojik gelişmenin yayılmasını sağlayarak ekonominin büyümesine yardımcı olmaktadır (Çakmak ve Gümüş, 2014: 60-61).

Beşeri sermaye birikimini ölçebileceğimiz pek çok kıstas bulunmaktadır. Eğitim, sağlık, işgücü piyasaları gibi bileşenler beşeri sermayenin göstergeleri arasında gösterilebilir. Bu kıstaslar arasında en çok ön plana çıkan ise eğitim kriteridir. Çünkü eğitim beşeri sermayenin verimlilik artışını sağlamaktadır. Eğitim süreci de iki şekilde değerlendirilebilir. İlk olarak devlet tarafından desteklenen ve her vatandaşa tanınan eğitim imkânıdır. İkincisi ise şirketlerin kendi elemanlarının verimliliğini arttırmak amacıyla sağladıkları eğitim olanağıdır. Beşeri sermaye birikiminin en üst seviyelere çıkması için devlet tarafından sağlanan eğitim şüphesiz ki büyük önem taşımaktadır. Çünkü devletin müdahalesinin olmadığı durumlarda, insanlar kendilerine

yeteri kadar yatırım yapmayabilir veya yapamayabilirler (Taban ve Kar, 2016:178). Bu sebeple, beşeri sermaye birikiminin üst seviyelere çıkması ve devamında ekonomik büyümenin sürdürülebilir bir şekilde gerçekleşmesi için devlet önemli roller üstlenmelidir.

Ekonomik büyümenin temelini beşeri sermaye oluşturmaktadır. Bu kapsamda bireyin; bilinçlenmesi, çalışmaya ve öğrenmeye istekli olması, yararlı bilgi ve becerilerle kendini donatması gerekir. Şirketlerin kâr marjını arttırabilmesi için sadece fiziksel ve teknolojik yatırımın yeterli olmayacağını, beşeri sermayenin de olmazsa olmaz bir durum olduğunu kabul etmek gerekir. (Yaylalı ve Lebe, 2015: 28). Eğitim beşeri sermayeyi etkileyen önemli bir kıstas olmakla birlikte, sağlık, göç ve sosyal sermaye de beşeri sermayeyi etkileyen faktörler içerisinde sayılabilir (Yu, 2001:3).

1.1.2.3. Teknolojik Gelişme ve Verimlilik

Sanayi devrimi ile beraber, ekonomik büyüme hızı büyük ölçüde teknolojik gelişmeyle paralel hareket etmiştir. Teknolojiyi hızlı ve sürekli geliştiren ülkelerde yaşayan insanların yaşam standartları da hızlı bir şekilde yükselmektedir. Bu gün dünyanın hiçbir ülkesi yoktur ki teknolojisi gelişmediği halde, ekonomik refahı yüksek olsun. Her alanda ve gerçek anlamda gelişmiş ülkelerin tamamı teknolojik olarak da ileri seviyedeler. Ancak bu gün doğal kaynaklar bakımından zengin ülkelerin bir bölümü her ne kadar yüksek teknolojiye üretmeseler de, buna sahip oldukları bilinmektedir. Yüksek petrol rezervlerine sahip Arap ülkeleri bu duruma örnek verilebilir. Ancak bu durumun da sürdürülebilir olmadığı gözden kaçırılmamalıdır.

Teknolojik verimlilik ile ilgili olarak Schumpeter 'kapitalist ekonomilerdeki rekabetin sadece fiyatlarla ilgili değil, aynı zamanda teknolojiyle de alakalı bir konu olduğunu belirtir.' Teknolojik verimliliğin artması ve teknolojinin gelişmesi ile beraber firmalar sadece aynı ürünleri daha ucuza üreterek değil, aynı zamanda yeni teknik özelliklere sahip yeni ürünler üreterek rekabet güçlerini arttırmaya çalışırlar. Günümüzde ekonomik büyümenin devamı ve verimliliğin artırılması için, yeni teknolojilerin geliştirilmesi, kaçınılmaz bir durumdur.

Ekonomik büyümei arttıran etmenlerin başında teknolojik gelişme olduğu kabul edilmektedir. Ancak teknolojinin gelişmesi için doğru eğitim almış, neler yapabileceğini bilen beşeri sermayeye ihtiyaç vardır. Solow büyüme modelinde de belirtildiği gibi sermaye birikimi, nüfus ve teknolojik gelişme birbirleri ile ilişki içindedir.

1.1.2.4. Nüfus ve İşgücü

Ekonomik büyümei etkileyen kıstaslardan biri de nüfus ve iş gücüdür. Ekonomik büyüme ile nüfus ilişkisinin incelendiği araştırmalarda kesin bir görüş birliği bulunmamaktadır. Yapılan çalışmaların bir bölümü, nüfusun artması ekonomik büyüme hızını düşürebileceği belirtirken, diğer bazı çalışmalar ise nüfusun ekonomiye etkisinin olumlu yönde olduğunu ileri sürer. Aynı zamanda nüfus ve iş gücü ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığını belirten çalışmalarda mevcuttur.

Nüfus ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki hakkında yapılan araştırmaları üç kısma ayırabiliriz. Birincisi, Ortodoks ya da Malthusgil yaklaşımıdır. Buna göre, hızlı nüfus artışı yoksulluğa sebep olmaktadır. Ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için nüfusun yoğun olduğu ülkelerde doğum oranlarının düşürülmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu düşünceyi kabul etmeyen Revizyonistler ise, nüfustaki artışın beşeri sermaye stokunu arttırdığını ve bu durum, ekonomik büyümei tetikleyeceğini belirtirler. Bu sebeple, nüfus artışının azaltmasına yönelik politikalar uygulanırsa, ekonomik büyüme istenilen seviyelerde gerçekleşmeyecektir. Bu iki yaklaşımdan farklı olarak ortaya çıkan Geçiş Teorisine göre, nüfus artışı veya azalışı kişi başına düşen gelir değişimlerine göre pozisyon almaktadır. Kısaca, Ekonomik yoksullaşma ile beraber nüfus artışının hızlandığını savunurlar (Darrat ve Al-Yousif, 1999: 302).

Nüfus yapısında meydana gelen değişiklikler, ekonomik büyüme de yön vermektedir. Şayet bir bölgede tam istihdamı gerçekleştirecek şekilde büyük bir nüfus artışı gerçekleşirse, burada ekonomik büyüme olumsuz etkilenecektir. Ancak istihdamı sağlanabilecek nüfus artışı, ekonomik büyümei olumlu etkileyecektir.

1.1.2.5. Doğal Kaynaklar

Bir ekonominin gelişmesine katkı sağlayan faktörlerden biri de doğal kaynaklardır. Doğal kaynaklar: insan ihtiyaçlarını karşılama özelliğine sahip, yeraltında veya yer üstünde bulunan varlıklar olarak açıklanabilir. Doğal kaynaklar için toprak, su, madenler, ormanlar vb. sayılabilir. Ayrıca doğal kaynakları yenilenebilen ve yenilenemeyen kaynaklar şeklinde ikiye ayırılır. Yenilenebilir kaynaklar için hava, su ve orman örnek verilebilir. Aynı şekilde petrol, doğalgaz ve kömür de yenilenemeyen kaynaklar arasında sayılabilir.

Ekonomik verilerde ilerlemeyi sağlayan faktörlerin başında doğal kaynaklar sayılabilir. Ancak doğal kaynaklar, bir ekonomide tek başına ekonomik büyümeyi gerçekleştiremez. Bunun için uygun bir ekosistem oluşturmak gerekir. Irak ve Venezuela doğal kaynaklar bakımından son derece zengin ülkeler olmasına karşın, gelişmemiş ülkelerdir. Doğal kaynaklardan yoksun olan Japonya ve Güney Kore, dünyanın önde gelen ekonomileri arasında yer almaktadır.

1.1.3. Ekonomik Büyüme İle İlgili Teoriler

Tarih boyunca ekonomik büyümeyi etkilediği iddia edilen birçok teoriye ortaya atılmıştır. Teknolojinin değişimi, ekonomik büyüme yöntemlerinin değişimi ile beraber, yeni teoriler ortaya çıkmıştır. Ekonomik teoriler, bir ülkede gerçekleşen ekonomik büyümeyi belirleyen faktörleri açıklamaktadır. Ayrıca ülkeler arası büyüme farklılıklarını açıklamaya çalışmaktadır. Bu bölümde başlıca ekonomik teorilere yer verilmiştir.

1.1.3.1. Merkantilizm ve Fizyokrasiye Göre Büyüme Teorisi

18. yüzyılda ortaya çıkan merkantilist düşünce akımına göre, zenginliğin kaynağı değerli madenlerdir (Yazıcı, 2018: 11). Bu düşünceye göre ülkelerin zenginliği, sahip olduğu değerli madene göre değişir. Bir ülkenin zenginleşmesi, değerli madenlere sahip olmasıyla veya bu madenleri ülkesine getirebilecek politikalar izlemesiyle olur. Bu sebeple Merkantilistler ihracatı teşvik ederken, ithalatın sınırlandırılması gerektiğini savunurlar. İhracat teşvik

edilmelidir. Çünkü ihracat ile beraber ülkeye değerli madenler gelecektir. Merkantilistler; ithalat ile beraber ülkeden değerli madenler çıkacağı için, ithalatın sınırlandırılması gerektiğini belirtirler. Ancak hammadde ve ara malı ithalatının yapılmasını savunurlar. Hammadde ve ara malı ithalatı yapıldıktan sonra, bunlar işlenip daha yüksek meblağlar ile ihraç edilecektir. Böylece ülkeye daha fazla değerli maden ve altın girişinin yolu açılacaktır (Yıldız ve Berber, 2009:2). Merkantilistler aynı zamanda nüfusun artması gerektiğini de belirtirler. Bu görüşe göre; nüfusun artması ile birlikte ücretler düşecek, üretim artacak ve böylece ihracat artarak ülkeye daha fazla değerli maden girişi sağlanacaktır. Ayrıca nüfusun artmış olması beraberinde talebi de arttıracaktır.

Merkantilizme tepki olarak, 18. yüzyılda ortaya çıkan Fizyokrat düşünce akımına göre büyümenin kaynağı tarımdır (Kazgan, 1993: 56). Şayet bir ülke daha fazla büyümek istiyorsa tarımsal faaliyetlere daha fazla önem vermelidir. Tarım faaliyetlerine önem verildikçe zenginleşme olacaktır. Çünkü toprak kendisine verilenden çok daha fazlasını geri verir. Tarımın yoktan var etme özelliği olduğu için zenginliğin kaynağı olarak kabul edilir. Tarım dışındaki faaliyetler var olan bir hammaddenin niteliğini ve şeklini değiştirip piyasaya sürülmesidir. Bu durum gerçek zenginliğin kaynağı değildir (Özsağır, 2008: 335).

1.1.3.2. Klasik Büyüme Teorileri

A. Smith, T. Malthus, D. Ricardo, gibi iktisatçılar tarafından klasik düşünce akımı savunulmaktadır. Bu düşünce akımı ekonomik büyümeyi tasarruf ve yatırımlara dayandırmaktadır (Özel, 2012: 64). Klasik düşünceye göre yüksek tasarrufların yatırıma dönüşmesi ile ekonomide büyüme gerçekleşecektir. Klasik düşünce akımına göre uzun dönemde toprak miktarı değişmeyecektir ancak nüfus artacağı için yatırımlar azalacaktır. Böylece büyüme duracak ve durgunluk başlayacaktır (Kazgan, 2006: 88).

Klasik düşünce akımının kurucularından olan Adam Smith'e göre, ekonomik büyümenin kaynağını işbölümü oluşturmaktadır (Enver, M., Karanfil, M. ve Yıldırım, E., 2016: 72). İşbölümünün yapılması, emeğin verimliliğini arttıracaktır. Verimliliğin artması ile beraber işçi

başına üretim miktarı artar ve böylece ekonomik büyüme gerçekleşir. Adam Smith, ekonomik sistemde liberalizmi esas alarak; *hükümetin savunma, adalet ve eğitim gibi işleri yapması ve işbölümünü teşvik eden yol, köprü gibi yapıların inşa edilmesiyle ilgili politikalar yürütmesi gerektiğini* savunur (Ünsal, 2007: 47-48). Devlet, ekonomik sisteme ve üretime karışmamalıdır. Sadece bu sistemin sorunsuz devam edebilmesi için bekçilik görevini yapmalıdır. Adam Smith'e göre büyüme sonsuza kadar sürmez. Büyüme en üst seviyeye çıktıktan sonra durgunlaşma dönemine girecektir (Kamacı, 2012: 24).

Klasik düşünce akımına göre, ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için gerekli olan sermayenin kaynağını tasarruflar oluşturmaktadır. Ricardo' ya göre; karlarını arttırmak isteyen işletmeler söz konusu tasarrufları yatırıma dönüştürecek ve ekonomik büyüme gerçekleştirecektir (Muratoğlu, 2011: 2). Söz konusu yatırımlarla beraber iş gücü talebi artacak ve bu durum ücretlerin yükselmesine sebep olacaktır. Ücretlerin yükselmesi nüfus artışını tetikleyecektir.

Ricardo rant kavramı üzerinde de önemle durmaktadır. Ricardo' ya göre nüfus artışı ile beraber rant artacaktır. Nüfusun artışı beraberinde rantı yükselteceği için ekonomide durgunluk yaşanmaya başlanacaktır (Acar, 2002: 11).

Klasik büyüme modeli tam istihdam ve tam rekabet koşullarının geçerli olduğunu savunur. Ekonomide bir sorun olursa, ekonomiye herhangi bir müdahaleye gerek yoktur. Ekonomi kendi kendine rayına gireceği varsayımı üzerinde durur. Ekonomide tam istihdamın ve optimum ücretlerin kendiliğinden olacağını (görünmez el vasıtasıyla) savunan bu model günümüzde önemini yitirmiştir (Enver, M., Karanfil, M. ve Yıldırım, E., a.g.e.: 72).

1.1.3.3. Sosyalist Büyüme Teorileri

Emek ve emeğin hak ettiği değer ön plana çıkaran Sosyalist Büyüme Teorisi, bu yönüyle kapitalist büyüme teorisinden ayrılır. Sosyalist büyüme teorisi, kapitalist büyüme teorisi gibi büyümenin en önemli faktörünü sermaye olarak açıklar. Sosyalist Büyüme Teorisinin oluşumuna öncülük eden Karl Marx'a göre sermaye; sabit sermaye ve değişken sermayeden

oluşmaktadır (Acar, 2002: 68-71). Sabit sermayeyi, makineler, binalar, teçhizatlar vb. oluştururken; değişken sermayeyi de işçinin emeği karşılığı yapılan ödeme oluşturmaktadır.

Marx, klasik büyüme teorilerinin savunduğu yenilik ve teknolojik değişimin büyüme için destekleyeceği varsayımını kabul etmemektedir. Buna göre teknolojinin gelişmesi ile birlikte verimlilik artacak, emeğe talep azalacaktır. Bu durum belli bir dönem kar oranlarını arttırsa da sürdürülebilir değildir. Emek talebinin düşmesiyle, işsizlik artacak ve üretilen mallara talep düşecektir. Bu sebeple şirketler ürettikleri değeri satacağı kimse bulamayacağı için batacaklardır (Acar, a.g.e.: 68-71).

1.1.3.4. Keynesyen Büyüme Teorisi

Klasik büyüme modeline tepki olarak ortaya çıkmıştır. 1929 yılında yaşanan büyük ekonomik kriz ile beraber klasik büyüme modeline ait görüşler zayıflamaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren Keynesyen büyüme modeli hayat bulsa da, aslında 1936 yılında Keynes'in yayımladığı kitapla, Keynes büyüme modeli resmîyet kazanmıştır (Yılmaz, 2005: 66). Bu büyüme modeli, klasik büyüme modelinin aksine, ekonominin her zaman tam istihdamda olmadığını, büyüme modelinin arz eksenli değil talep eksenli olduğunu savunur. Ayrıca devletin sadece bekçilik görevi yapmasının da yetersiz olacağını belirtir. Keynesyen düşünce akımı, kriz dönemlerini aşmak için en önemli görevi devlete yükler. Keynesyen büyüme modeline göre ekonomide eksik istihdam vardır. Ekonomik durgunluktan çıkmak ve eksik istihdamı düşürmek için yatırımların yapılması ve toplam talebin artırılması gerekmektedir. Kriz dönemlerinde bunu ancak devlet yapabilir. Keynesyen modeli genellikle kısa vadeli programlar içermektedir. Uzun vadeli planlamalara yer verilmemiştir (Yılmaz, a.g.e.: 66).

1.1.3.5. Harrod-Domar Büyüme Teorisi

Harrod-Domar Büyüme Teorisi ise Keynesyen model ile paralel hareket etmekle beraber, bu modelin ihmal ettiği uzun vadeli ekonomik planlamaları hayata geçirmeye çalışmıştır (Berber, 2011: 111). Harrod-Domar modeli de büyüme için yatırımların gerekliliğini vurgular. Domar

artan üretim kapasitesinin tam kullanımını sağlamak amacıyla, denge büyüme hızını analiz ederek geleceğe yönelik planlamalar üzerinde durur. Harrod önceki dönemlerde meydana gelen gelirdeki değişiklikler karşısında girişimcilerin tepkilerini inceleyerek geçmişe yönelik analiz yapar. Ekonomilerin dengeli büyümesinin nasıl sağlanması gerektiği üzerine dururlar (Berber, a.g.e.: 111).

1.1.3.6. Neoklasik Büyüme Teorisi

Robert Solow'un geliştirdiği Neoklasik Büyüme Teorisi, bir ekonomide büyümei etkileyen faktörleri ele almıştır. Ayrıca ülkeler arası büyüme hızlarının sebepleri üzerinde durmuştur.

Neoklasik Büyüme Teorisine göre sermayenin ve emeğin artış oranı hâsılanın artış oranına eşittir. Emek ve sermaye miktarları beraber arttırıldığında çıktı miktarı da aynı oranda artar (Aslan, 2010: 593). Bu teoride, tasarruf-yatırım eşitliği kabul edilmektedir. Neoklasik büyüme modeli, teknolojinin dışsal kabul edildiği ve sermayenin marjinal verimliliğinin azaldığını belirtir. Böylece uzun dönemde ülkeler arasında değişkenlik gösteren KBMG değerinin zamanla azalacağını ve ülkeler arası KBMG değerleri birbirine yaklaşacağı varsayımını kabul eder. Bu durumu Solow 'yakınsama hipotezi' olarak adlandırmaktadır. Solow büyüme modelinde, teknoloji ve iş gücü artışı dışsal faktörler olarak kabul edilmektedir (Özel, a.g.e.: 66).

1.1.3.7. İçsel Büyüme Teorisi

İçsel Büyüme Teorisi, Neoklasik Büyüme Teorisinin devamı şeklinde ortaya çıkmıştır. Neoklasik Büyüme Teorisinin büyümenin kaynağını tam olarak açıklayamaması ve uzun dönemde teknoloji ve iş gücünü dışsal kabul etmesi, İçsel Büyüme Teorisinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Ercan, 2002: 130). Bu teori, Neoklasik Büyüme Teorisinden farklı olarak beşeri sermayeye çok önem vermiş ve ekonomik büyümenin olmazsa olmazları arasında saymıştır. İçsel Büyüme Teorisine göre, beşeri sermayenin artması beraberinde nitelikli

işgücünü getirir. Nitelikli iş gücü teknolojinin gelişmesine, üretim kapasitesinin artmasına ve bu durum ekonominin büyümesine yardımcı olur (Şimşek ve Kadılar, 2010: 116-118).

Neoklasik Büyüme Modelinin aksine İçsel Büyüme Teorisi, teknolojik gelişme ve beşeri sermayeyi içsel kabul etmektedir (Karabulut ve Emsen, 1997: 30). Diğer bir deyişle, bir ülke ekonomisinin araştırma-geliştirme faaliyetlerinde kullanacağı kaynakları arttırması, o ülkenin teknolojik alanda ilerlemesini sağlayacaktır. Bu durum da büyüme hızını ve büyüme oranını etkileyecektir.

1.2. Sosyal Gelişme Kavramı İle İlgili Kavramsal Çerçeve

Sanayi Devrimi ile beraber ekonomik büyüme giderek hız kazanmıştır. Ekonomik olarak güçlü olan devletler birçok alanda söz sahibi olması ile beraber, gelişme kavramı da ekonomik ilerleme ile aynı anlamda kullanılmaya başlanmıştır. 1. ve 2. Dünya Savaşlarının getirdiği büyük yıkımdan sonra devletler ekonomik kalkınma hamleleri yapmaya başladıkları görülmektedir. Başlatılan kalkınma seferberliğinde büyüme ve sosyal gelişme arasında ayırım yapmayarak, gelişme GSYH üzerinden hesaplanmıştır.

1960'lı yıllara kadar ülkelerin gelişmişliği ile ilgili bilgi verilirken, GSYH değerleri dikkate alınmaktaydı. Bu tarihten sonra, yaşanan krizler ile beraber, gelişmişliğin tek ölçütü olarak ekonomik verilerin dikkate alınması, eleştirilmeye başlandı. GSYH, çoğu kez gelişmiş ülkelerin zayıf yönlerini ve gelişmekte olan ülkelerin güçlü yönlerini göstermediği görülmüştür. Bu noktadan hareketle gelişmişlik hesaplanırken, GSYH ile beraber sosyal gelişme düzeyleri de dikkate alınmaya başlanmıştır.

1990 yılına kadar 'gelişme' tek boyutlu olarak ele alınan bir kavram olmuştur. Ekonomik gelirleri yüksek olan ülkeler genel olarak 1990 yılına kadar gelişmiş ülke olarak kabul edilmekteydiler. Ekonomik gelişme önemli ve gereklidir. Ancak ekonomik gelişme, bir toplumun siyasi, kültürel ve özgürlükler alanındaki gelişme durumunu ifade etmede yetersiz

kalmıştır. 1990 yılında insani gelişme kavramı tartışılmaya başlanmıştır ve gelişme, sadece gelir ile açıklanamayacak kadar geniş bir kavram olduğu kabul edilmiştir.

İnsani gelişim kavramının geliştirilmesinde önemli katkısı olan Amartya Sen'in "*Asıl önemli olan, bireylerin yaşadığı hayattır, edindikleri mallar ya da gelirleri değildir.*" (Anand ve Sen: 1994) açıklaması ile insani gelişimin sadece gelir odaklı hesaplanmasının doğru sonuçlara ulaştırmayacağı varsayımı üzerine durur. Ekonomik gelişme geliri ön plana çıkarırken, insani gelişme insan odaklıdır.

2008 krizi ile beraber, Fransa Cumhurbaşkanı'nın talebi üzerine ekonomist Joseph Stiglitz, Amartya Sen ve Jean Paul Fitoussi tarafından bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon, sosyal gelişme ve GSYH'nin ölçüm sorunlarının araştırılması amacıyla kurulmuştur (Coşkun, Özgeç ve Güneş,2015: 125). Böylece Sosyal Gelişme Endeksi ortaya çıkmıştır. Bu endeks ile beraber, bir ülkenin gelişmişlik seviyesi, ekonomik verilerden bağımsız bir şekilde incelenmeye başlanmıştır. Ülkedeki sosyal gelişmeyi, ekonomik temellere dayandırmadan incelenmesine ve toplumun güçlü ve zayıf yanlarının tespit edilmesine imkân sağlanmıştır.

1.2.1. İnsani Gelişme Endeksi

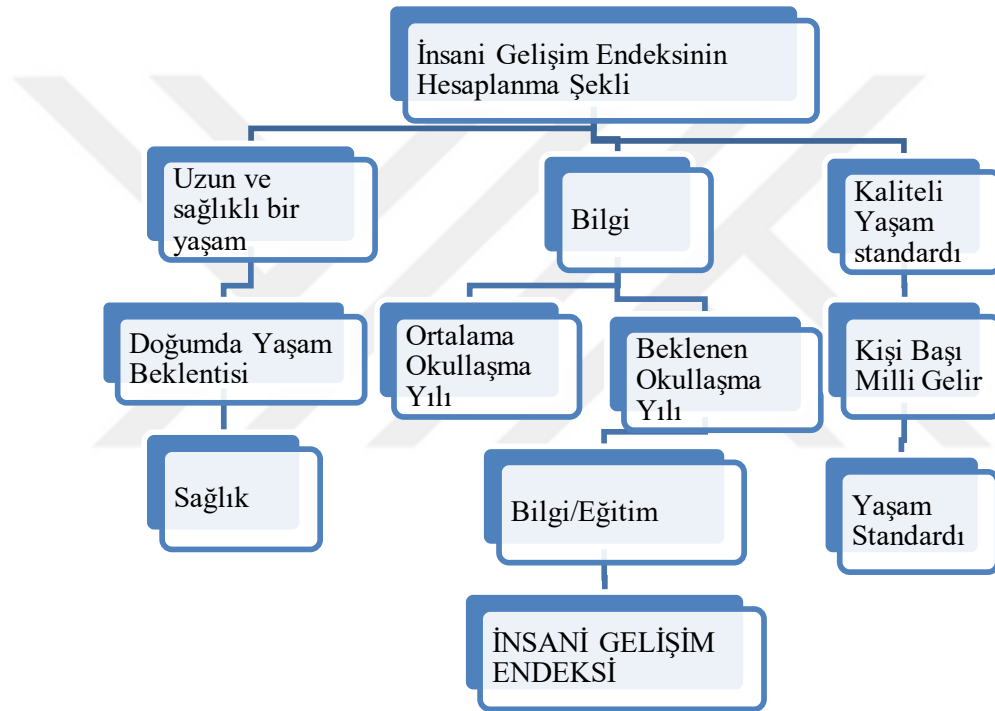
İlk defa 1990 yılında UNDP tarafından hazırlanan İnsani Gelişme Endeksi (İGE), her yıl bir rapor halinde yayınlanmaktadır. İGE zaman içinde bazı değişikliklere uğramıştır. Ancak günümüzde hala insani gelişmeyi temsil açısından en yaygın göstergelerden biri olarak kabul edilmektedir (Şenses, 2003: 99-100).

1990'dan itibaren yayınlanan İnsani Gelişme Raporlarının temel amacı insani gelişmenin bugünü ve yarını hakkında bilgi vermektir. İnsanları ve toplumların potansiyellerini, iyi durumda olduğu alanları ve eksik yönlerinin farkına varılmasını amaçlamaktadır. İnsani gelişme; insanların kapasitelerinin geliştirilmesine yardımcı olan ve bu kapasiteyi her alanda (ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel vb.) kullanmasına olanak veren bir süreçtir (Erol, 2011: 100).

Ekonomik gelişmişlik odaklı ölçümlerden farklı olarak İGE, ülkelerin insani gelişim düzeyini üç temel boyut altında incelemektedir.

- Doğumda yaşam beklentisi ile hesaplanan uzun ve sağlıklı bir yaşam,
- Beklenen okullaşma yılı ve ortalama okullaşma yılı ile hesaplanan bilgi,
- Satın alma gücü paritesine göre KBMG ile hesaplanan kaliteli bir yaşam standardı.

Tablo 1.1: İnsani Gelişim Endeksinin Öğeleri

Kaynak: UNDP 2012, 2013, 2014 raporlarından faydalanılmıştır

Tablo 1,1'de de görüldüğü gibi İGE üç boyut (sağlık, bilgi/eğitim ve yaşam standardı) ve dört göstergeden (Doğumda Yaşam Beklentisi, Ortalama Okullaşma Yılı, Beklenen Okullaşma yılı ve KBMG) oluşmaktadır. İGE'nde ülke değeri 1'e yaklaştıkça o ülkedeki insani gelişmenin yükseldiği, 0'a yaklaştıkça düştüğü kabul edilmektedir (Durmuş, 2012: 59). İGE ile ilgili yapılan sınıflandırma aşağıda tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 1.2: İGE, Endeks Değerine Göre Yapılan Sınıflandırma

Endeks Değeri	İnsani Gelişme Seviyesi
0-0.550	Düşük İnsani Gelişme
0.550-0.699	Orta İnsani Gelişme
0.7-0.799	Yüksek İnsani Gelişme
0.8-1	Çok Yüksek İnsani Gelişme

Kaynak: Doğan ve Tatlı, 2014: 105

Her yıl yayınlanan İGE, hem ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda karşılaştırılmasına yardımcı olmakta, hem de ülke içerisinde var olan farklılıklara dikkat çekmektedir. İGE verileri sadece ekonomik büyüme ile gerçekleşmemektedir. Aynı zamanda sosyal ilerlemeyi de göstermektedir. Ekonomik ilerleme sağlayan her ülke ile ilgili aynı zamanda insani gelişim durumunu da ortaya koymaktadır(Durmuş, 2004: 60).

Siyasi iktidarlar zaman zaman kendi iktidarlarının devamı için popülist yaklaşımlar sergileyebilirler. Ülke kaynağının önemli bir bölümünü ekonomik büyümeye ayırıp, ülkenin sosyal, kültürel ve çevresel gelişimini göz ardı edebilirler. Böyle durumların oluşmaması için *İGE ülkelere eğitim, sağlık, sürdürülebilir çevre ve yaşam standardı gibi farklı amaçlara yönlendirecek ekonomi politikaları uygulamalarına kılavuzluk ederek*, söz konusu ülkelerin performansı ile ilgili bilgi vermeyi amaçlamaktadır (Kabaş, 2006: 86).

1.2.2. İnsani Gelişme Endeksinin Unsurları

İnsani Gelişim Endeksi üç boyut (sağlık, bilgi/eğitim ve yaşam standardı) ve dört göstergeden (Doğumda Yaşam Beklentisi, Ortalama Okullaşma Yılı, Beklenen Okullaşma yılı ve kişi başı milli gelir) oluşmaktadır. Bu endeksi oluşturan başlıklar aşağıda ayrıntılı ele alınmıştır.

1.2.3 Sağlık: Uzun ve Sağlıklı Bir Yaşam

Sağlık: Uzun ve Sağlıklı Bir Yaşam boyutu, UNDP tarafından ilk defa 1990 yılında yayınlanan İGR'da belirtilmiştir. Burada uzun yaşamın önemine ve gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca

uzun yaşam için yeterli ve sağlıklı beslenmenin gerekliliği üzerinde durulmuştur (UNDP, 1990: 12).

Uzun ve Sağlıklı Bir Yaşam boyutu, İGE içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü sağlıklı ve uzun bir yaşam olmadığı zaman İGE'nin en önemli unsuru eksik kalmış olur. İGE raporları bireye özel bir önem atfetmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki sağlıklı ve uzun bir yaşam için ekonomik gelişmişlik önemlidir. Ekonomik gelişmeyi gerçekleştiren ülkeler, sağlık alanına daha fazla kaynak ayırmaktalar (Taban, 2006: 33). Ayrıca gelişmiş ülkelerdeki yaşam süreleri, gelişmemiş ve az gelişmiş ülkelere göre daha uzundur. Bu durum uzun ve sağlıklı bir yaşam ile ekonomik gelişmişliğin bir birini etkilediğini göstermektedir.

1.2.4. Bilgi / Eğitim: Okullaşma Oranı

İnsani gelişme endeksinin ikinci unsurunu oluşturan bilgi/egitim kıstası da insani gelişimin doğru hesaplanmasında önemli bir basamağı oluşturmaktadır. İnsani gelişme için okuryazarlık önemli bir kıstastır. Ancak sürdürülebilir bir gelişimin yaşanması, daha verimli ve üretken bir toplumun meydana gelmesi için okuryazarlık oranları yetersiz kalmaktadır. Burada her vatandaşa, kaliteli bir eğitime Erişim imkânının verilmesi önem kazanmaktadır. Kaliteli bir eğitim sistemi nitelikli iş gücünü beraberinde getirir. Nitelikli iş gücü teknolojinin gelişmesine ve ekonominin verimli büyümesine yardımcı olur. Gelişmiş ekonomiler, gelişmiş sağlık imkânlarını beraberinde getirir. Bu durum uzun ve sağlıklı bir hayatın yaşanmasına imkân tanır.

Başarılı bir eğitim sistemi, toplumdaki farklılıkların azalmasına ve bilinçli bir toplumun inşasına yardımcı olur. Bireyin gelişimi için yapılan yatırımlar, hem sosyal ve yapısal değişmeyi hızlandırır hem de üretim seviyesinin yükselmesine yardımcı olur (Çolak, 2010: 114).

1.2.5. Yaşam Standardı: Kişi Başı Milli Gelir Düzeyi

İnsani gelişim raporlarında gelir; insanların düzgün bir yaşam sürdürebilmeleri için ihtiyaç duyulan kaynaklara erişim olarak tanımlanmaktadır. İyi bir yaşam için gerekli birçok kaynak bulunmaktadır. Bu kaynakların tamamının bulunup her toplum ve birey için tek tek hesaplanması kolay değildir. Bu kapsamda İGE, insanların gelirini hesaplamak için kişi başı gelir yöntemini kullanmaktadır. Çünkü KBMG birçok ülkeye ait verinin toplanmasını kolaylaştırmakla birlikte uluslararası karşılaştırmalar için kullanışlı bir yöntem olarak kabul edilmektedir.

1.2.6. İnsani Gelişme Endeksi Hesaplama Yönteminde Yapılan Değişiklikler

1990 yılından itibaren her yıl yayınlanan İGR' da ki verilerde büyük bir değişiklik olmamakla beraber, bu verilerle ilgili hesaplama yönteminde zaman zaman değişimler yapılmıştır. Hesaplama yönteminde yapılan bu değişikliklerle, ülkelerin yıllara göre İGE puanları birbirinden farklı olabilmektedir. 1990 yılında yayınlanan ilk İGR'da, *sağlık göstergesi olarak doğumda beklenen yaşam süresi, eğitim göstergesi olarak yetişkin okuryazarlık oranı, gelir göstergesi olarak ise kişi başı GSYH değerleri dikkate alınmıştır* (Şeker, 2011: 4-5).

Eğitim göstergesi olarak kullanılan yetişkin okuryazarlık oranı 1991 raporunda değiştirilmiştir. Bunun yerine yetişkin okuma yazma oranı ve ortalama okullaşma yaşı birleştirilerek, ülkelerin eğitim seviyeleri hakkında bilgi verilmeye başlanmıştır. Şüphesiz ki eğitim göstergesi olarak yetişkin okuryazarlık oranının kullanımı önemli bir kıstastır. Ancak insanların bilgiye erişimi ve bunu kullanmaları sadece okuryazarlık ile ölçülemeyeceği dikkate alınarak, ortalama okullaşma oranı da eğitim göstergesinin bir parçası sayılmaya başlanmıştır. Söz konusu değişiklikten sonra eğitim göstergesi hesaplama formülü okuryazarlık için 2/3, okullaşma oranı için 1/3 oranında ağırlık verilmiştir (UNDP, 1991: 90).

GSYH hesaplama yöntemi ile ilgili değişiklik 1991 yılı raporunda olmuştur. GSYH'nın hesaplanmasında o yılki yoksulluk sınırının logaritması alınmaya başlanarak hesaplanmıştır.

Böylece gelir düzeyi yüksek olan ülkelerin İGE değerinin düşük çıkmasının önüne geçilmiştir. 1994 yılında ise endekslerin hesaplanmasında değişikliğe gidilmiştir. Bu değişiklik aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 1.3: İnsani Gelişme Endeksi'nin hesaplanmasına yönelik kullanılan maksimum ve minimum değerler.

Endeks	Minimum	Maksimum
Yaşam Beklentisi	25 yıl	85 yıl
Yetişkin Okur-Yazar Oranı	% 0	% 100
Okula devam süresi	0 yıl	15 yıl
Kişi Başı Gelir	200 dolar	40.000 dolar

Kaynak: UNDP,1994: 92

1994 yılında alt endeks hesaplama formül aşağıda gösterildiği gibi değiştirilmiştir (UNDP,1994:108).

$$\text{Alt Endeks} = \frac{\text{Gerçek Değer} - \text{Minimum Değer}}{\text{Maksimum Değer} - \text{Minimum Değer}}$$

İGE

$$= \frac{\text{yaşam beklentisi alt endeksi} + \text{eğitim alt endeksi} + \text{kişi başı GSYH alt endeksi}}{3}$$

1995 yılında yayınlanan İGR'da iki değişiklik yapılmıştır. İlk değişiklik eğitim göstergesinde yapılmıştır. Daha önceki yıllarda ortalama eğitim yılını hesaplamak için kullanılan verilere ulaşma zorluğu göz önüne alınarak değişikliğe gidilmiştir. Ortalama eğitim yılı verileri yerine, ilk, orta ve yükseköğrenim aşamalarının tümünün bir arada ele alındığı okullaşma oranı bileşeni dikkate alınmaya başlanmıştır. İkinci değişiklik ise, 200 dolar olarak hesaplanan en düşük gelir

düzeyi, 100 dolara indirilmiştir. Bu değişiklikten sonra, en düşük kadın geliri 100 dolar olarak hesaplanmıştır (UNDP 1995:134).

İGE hesaplama yönteminde yeni bir değişiklik yapılarak, GSYH değerlerinin logaritması alınmaya başlanmıştır. 1999 yılında yapılan bu değişiklikle, düşük gelire sahip ülkelerin kişi başına GSYH'sinin İGE'ne etkisi azaltılmıştır. Söz konusu değişikliğin formülü aşağıda verilmiştir (Demir, 2006: 8).

$$\text{Kişi başı GSYH Alt Endeksi} = \frac{[\log(y) - \log(y_{\min})]}{[\log(y_{\max}) - \log(y_{\min})]}$$

Bu değişiklikten sonra, İGE 2010 yılına kadar aynı yöntemle hesaplanmaya devam etmiştir (Şeker, 2011: 6). 2010 yılı İGE hesaplama yöntemleri ile ilgili hem göstergelerde hem de formüllerde değişik yapılmıştır. 2010 yılında yayınlanan İGR'da yer alan eğitim, sağlık ve gelir boyutlarında herhangi bir değişiklik yapılmamış ancak gelir ve eğitim boyutu için kullanılan ölçütler değiştirilmiştir.

Eğitim boyutuna, yetişkin eğitiminin¹ ortalama eğitim yılı ve okula başlama yaşındaki çocukların beklenen okullaşma yılı göstergelere dâhil edilmiştir. 2010 yılından önce kullanılan yöntemlerde İGE'nde üst sıralarda yer alan ülkelerin okullaşma oranı ve okuryazarlık oranları çok yüksek görünmekteydi ve bu ölçütler arasında net ayırım yapılamamaktaydı. Bu değişiklik ile ülkeler arasındaki ayırımın daha kolay yapılması sağlanmıştır.

Gelir boyutu ile ilgili de değişiklik yapılmıştır. Buna göre, satın alma gücü paritesine göre uyarlanmış kişi başı GSYH yerine, satın alma gücü paritesine göre uyarlanmış kişi başı gayri safi milli gelir (GSMG) ölçümlere dâhil edilmiştir. GSYH, ülkelerin harcanabilir gelirini yansıtmadığı için GSMG kullanılmaya başlanmıştır. Çünkü bazı ülkelerde yurtdışına çıkan kar ve işçi dövizleri gibi kalemler çok yüksek olabilir. Bu kalemler GSYH içinde sayılmasına

---

¹ 25 yaş ve üzeri kişilerin hayatı boyunca aldıkları tüm eğitim

rağmen harcanabilir bir gelir olmaması sebebiyle yeni hesaplama yönteminde GSMG kullanılmaya başlanmıştır (Şeker, 2011: 6).

2014 yılı İGR ile ilgili endekslerin hesaplanmasında yapılan değişiklikler aşağıda tabloda yer almaktadır.

Tablo 1.4: 2014 yılında yapılan değişikliklerle İnsani Gelişme Endeksi'ne İlişkin Alt Endekslerin Hesaplanmasında Kullanılan Maksimum ve Minimum Değerler.

Boyut	Gösterge	Maksimum	Minimum
Sağlık	Beklenen yaşam süresi (yıl)	85	20
Eğitim	Beklenen eğitim süresi (yıl)	18	0
	Ortalama eğitim süresi (yıl)	15	0
Yaşam standardı	Kişi başına düşen GSMG (2011 SGP - \$)	75.000	100

Kaynak: UNDP,2014.

2014 İGR teknik bilgi kısmında, Tablo 1.4 te yapılan değişiklikler şu şekilde açıklığa kavuşturulmuştur. Günümüzde artık hiçbir ülkede beklenen yaşam süresinin yirmi yılın altında olmayacağı varsayımı ile beklenen yaşam süresinde minimum değer yirmi yıl olarak kabul edilmiştir. Düşük performans gösteren ekonomiler dâhil olmak üzere, kişi başına milli gelirin 100 dolardan düşük olmayacağı kabul edilmiştir. Aynı şekilde yıllık kişi başına milli gelirin 75,000 doların üstünde rakamların insani gelişme ve refah açısından bir katkısı olmayacağı kabul edilerek, kişi başına düşen maksimum gelir 75.000 dolara endekslenmiştir.

İGE'nde boyut hesaplamaları aşağıda gösterilen formüle göre yapılmaktadır (Yıldız, 2015: 60).

$$\text{Boyut endeksi} = \frac{\text{gerçek değer} - \text{asgari değer}}{\text{azami değer} - \text{asgari değer}}$$

Yukarıda gösterilen formül, eğitim boyutuna uygularken; Boyut endeks formülü önce iki göstergeye birden uygulanır, sonra iki göstergenin aritmetik ortalaması alınarak eğitim boyut endeksi bulunur. Her boyutun endeksi bulunduktan sonra, İGE hesaplamak için söz konusu bu üç boyutun geometrik ortalaması alınır.

$$\text{İGE} = (I_{\text{Sağlık}} \cdot I_{\text{Eğitim}} \cdot I_{\text{Gelir}})^{1/3}$$

Ülkelerin İGE değeri hesaplandıktan sonra, aldıkları puana göre kategorisi belirlenir. Ülkenin İGE değeri 0,550'den küçükse düşük insani gelişmişlik, 0,550-0,699 arasında ise orta insani gelişmişlik, 0,700-0,799 arasında ise yüksek insani gelişmişlik, 0,800 ve yukarısında ise Çok Yüksek İnsani Gelişmişlik seviyesinde olduğu kabul edilir.

1990 yılından günümüze her yıl yayınlanan İGE hesaplamasında kullanılan ölçütler ve hesaplama yöntemlerinde değişiklikler olduğunu yukarıda belirttik. Söz konusu değişiklikler 2010 yılı öncesi ve 2010 yılı sonrası şeklinde aşağıda tabloda yer almaktadır.

Tablo 1.5: İGE hesaplamasında kullanılan ölçütler ve hesaplama yönteminde gerçekleşen değişiklikler.

2010 ÖNCESİ				2010 SONRASI				
Boyutlar	Göstergeler	Dönüşüm		Göstergeler	Dönüşüm			
		Min.	Mak.		2013 Min.	2013 Mak.	2014 Min.	2014 Mak.
Sağlık	Doğumda beklenen yaşam süresi (yıl)	25	85	Doğumda beklenen yaşam süresi (yıl)	20	83.6	20	85

Bilgi	Yetişkin okuryazarlık (%)	0	100	Beklenen okullaşma yılı	0	18	0	18
	Bütünleşik brüt okullaşma oranı (%)	0	100	Ortalama okullaşma yılı	0	13.3	0	15
Yaşam Standardı	Kişi başı GSYH (SGP ABD\$)	100	40.000	Kişi başına GSMG (SGP ABD\$)	100	87.478	100	75.000
Birleştirilmiş	Aritmetik ortalama				Geometrik ortalama			

Kaynak: Halisçelik, 2015: 44.

Tablo 1.5 te belirtildiği gibi; 2010 yılı öncesinde eğitim, sağlık ve gelir alt endekslerin aritmetik ortalaması alınarak İGE hesaplanmıştır. 2010 yılı ve sonrasında yapılan değişiklikler ile eğitim, sağlık ve gelir alt endekslerin geometrik ortalaması alınarak İGE hesaplanmıştır. 2014 yılında göstergelerin endeksleri ile ilgili kullanılan minimum ve maksimum değerlerde değişiklik yapılmıştır. Ayrıca 2013 yılında, satın alma gücü paritesi hesaplanırken doların 2005 yılı değeri sabit alınırken, 2014 yılı İGE hesaplanmasında ise doların 2011 yılı değeri sabit alınarak SGP hesaplanmıştır.

2014 yılından önce yayınlanan İGE raporlarında kişi başına düşen en yüksek GSMG belirlenirken, söz konusu yılın en yüksek kişi başı GSMG'ine sahip ülke baz alınmıyordu. 2014 yılından sonra en yüksek kişi başı GSMG 75.000 dolar (\$) baz alınmaya başlanmıştır. Bunun sebebi, 75,000\$ üzerindeki gelirin insan yaşamına artı değer katmayacağı görüşüdür.

İGE hesaplamasında kullanılan verilerde değişiklik yapılmamıştır ancak hesaplama yönteminde zaman zaman bazı değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Yapılan bu değişiklikler nedeniyle, ülke verilerinin zaman boyutu içerisinde doğru karşılaştırma yapılabilmesi için, en

son formül kullanılacak olup, önceki döneme ait veriler beşer yıllık aralıklar şeklinde yeniden hesaplanmaktadır.

1.2.5. İnsani Gelişme Endeksi Kapsamında Geliştirilen Endeksler

1.2.5.1. Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi

Toplum içerisinde var olan eşitsizliğin belirlenmesi amacıyla Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi (EUİGE) oluşturulmuştur. EUİGE, ortalama insani gelişmişlik seviyesini belirlemenin yanı sıra, bu seviyenin altında ve üstünde kalan bölümleri de açıklamaya çalışmaktadır. Bir ülkede insani gelişmişlik seviyesi tüm insanlar arasında eşitse, EUİGE ile İGE değerleri de eşit olduğu anlamına gelmektedir. EUİGE ile İGE değeri arasında fark ne kadar büyükse eşitsizlik o kadar fazladır (UNDP, 2013: 29).

İnsani gelişim endeksini oluşturan sağlık, eğitim ve gelirin ulusal bazdaki ortalaması, İGE’ni ifade etmektedir. İGE bir ülkedeki ortalama değeri ifade ettiği için, aynı ülke içindeki nüfusun genelindeki insani gelişim eşitsizliklerini gizler. Farklı kazanım dağılımlarına sahip iki ülke yine de aynı ortalama İnsani Gelişim Endeks değerine sahip olabilir. EUİGE, yalnızca bir ülkenin İGE verilerini değil, aynı zamanda bu verilerin, her bir boyutun, söz konusu ülke içerisinde var olan eşitsizliğin seviyesine göre ortalama değerinin “indirilmesi” ile ülke nüfusu içinde nasıl dağıldığını da dikkate almaktadır.

İGE verileri bir ülkenin ortalamasını vermektedir. Örneğin 2017 yılı Türkiye için, satın alma gücü paritesine göre kişi başı GSYH yaklaşık 24.800 \$’dır (İnsani Gelişim verileri: 1990-2017). Ancak burada 24.800 \$’ın çok üstünde gelire sahip bireyler varken, ortalamanın çok altında gelire sahip bireyler de mevcuttur. İGE, satın alma gücü paritesine göre kişi başı GSYH’yı gösterirken, EUİGE söz konusu ortalamanın altında ve üstünde kalan eşitsizliği ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Bu kapsamda EUİGE gerçek insani gelişmeyi, İGE ise potansiyel insani gelişmeyi açıklar.

1.2.5.2. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi

UNDP'nin 1995 yılı İGR'da, Cinsiyete Bağlı Gelişme Endeksi (CBGE) ele alındığını görmekteyiz. CBGE, İGE ile aynı değişkenler kullanılarak hazırlanmaktadır. Ancak CBGE, her ülkenin, İGE ile ilgili verilerin² kadın ve erkek arasındaki dağılıma göre incelemektedir.

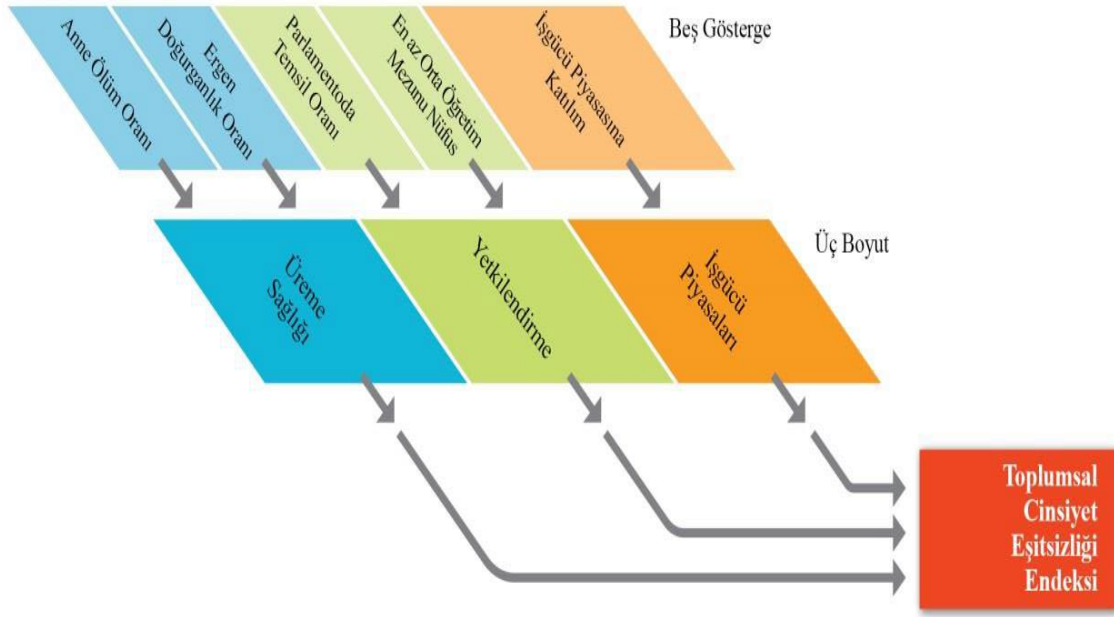
Bir ülkede kadınların ve erkeklerin toplumdaki yerini saptamayı amaçlayan CBGE, ülkenin gelişmişlik seviyesini incelerken cinsiyet eşitsizliğini temel veri olarak kullanır (Bardhan ve Klasen: 1998, 1). Ayrıca siyasi ve ekonomik alanda, kadın ve erkek arasındaki farklılığı ölçme amacıyla oluşturulan Cinsiyet Yetkilendirme Ölçümü(CYÖ) 2010 yılı İGR'da Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (TCEE) altında değerlendirilmiştir.

UNDP, 2010 yılı İGR'da, Cinsiyete Bağlı Gelişme Endeksi ile Cinsiyet Yetki Ölçümlerinin birleştirilip, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (TCEE) oluşturmuştur (UNDP, 2010). Endeks cinsiyetler arasındaki eşitsizlikleri ortaya çıkarmak amacıyla; üreme sağlığı, yetki göstergesi ve ekonomik faaliyetler olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Endekste sağlık göstergeleri kapsamında, gebelikte gerçekleşen anne ölüm oranlarını ve ergenlikte gerçekleşen doğurganlık oranını kullanmaktadır. Yetki göstergeleri kapsamında, en az ortaöğretimden mezun kadın ve erkek nüfusu ile parlamentodaki kadın ve erkek milletvekili sayılarını kullanmaktadır. İktisadi göstergeler için kadın ve erkek iş gücüne katılım oranlarını hesaba katmaktadır. (UNDP 2011: 167)

Tablo 1.6: Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksinin Öğeleri

---

² Ortalama yaşam süresi, eğitime erişimi ve gelir

Kaynak: UNDP 2010,91

TCEE, bir ülkede gerçekleşen İGE verilerinin cinsiyet eşitsizliği kapsamında var olabilecek eksikleri hakkında bilgi vermektedir (Deniz, Hobikoğlu, 2012: 1). TCEE, diğer cinsiyete dayalı eşitsizliklerden farklı olarak, geliri endeks hesaplamalarına dâhil etmemiştir.

1.2.5.3. Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi

İnsani Gelişme Raporu Ofisi (İGRO), 2014 İnsani Gelişme Raporunda, İGE verilerinin kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği ortaya koymak amacıyla CDGE kullanmaya başlamıştır. CDGE, İGE verilerini kullanmaktadır. İGE verilerinde kullanılan sağlık boyutu burada, erkek ve kadının doğumdan itibaren ortalama yaşam süresini açıklamaktadır. İGE verilerinde kullanılan eğitim boyutu, erkek ve kadının aldığı eğitim süresi ve 25 yaş ve üstü için okul eğitimiyle ilgili verileri açıklamaktadır. İGE verilerinde kullanılan ekonomik boyut da, kaynak sahipliği, erkek ve kadının hesaplanan aylık gelirini dikkate almaktadır (UNDP,2018: 4).

1.3. SOSYAL GELİŞME ENDEKSİ

Küresel ekonomik krizinin yaşandığı 2008 yılında, Fransa Cumhurbaşkanı'nun talebiyle ekonomist Joseph Stiglitz, Amartya Sen ve Jean Paul Fitoussi tarafından bir komisyon kurulmuştur. Komisyon, GSYH'nın ölçülmesi ile ilgili sorunlarının belirlenmesi amacıyla Ekonomik Performans ve Sosyal İlerleme Ölçüm Komisyonu'nu kurmuştur (Stiglitz, Sen ve Fitoussi: 2009). Komisyon çalışmalarında; ekonomik göstergelerin insanların yaşam kalitesini belirlemede tek başına yetersiz kaldığını açıklamıştır. Ekonomik ilerleme kalkınmanın sadece bir boyutunu (Ekonomik boyutu) oluşturduğunu belirtmiştir. Sosyal ilerlemenin ekonomik verilerden bağımsız olarak hesaplanması gerektiğini savunan ve bu yönde çalışma yürüten Sosyal Gelişme Endeksi (SGE), somut çıktıları ilk olarak 2013 yılında vermiştir. 2013 yılında 50 ülkeyi kapsayan bu çalışma, 2018 yılında, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından tanınan 193 ülke ve henüz tanınmayan diğer tüm ülkeleri de kapsayacak şekilde, 236 ülkeyi araştırmaya dâhil etmiştir. Sosyal Gelişme Endeksi'nin belirlenmesi kapsamında yapılan bu çalışma, çok sayıda gösterge kullanarak ülkeleri, ekonomik verilerden bağımsız şekilde değerlendirmeye başlamıştır.

Sosyal Gelişme Endeksi bir ülkenin veya bölgenin gelişmişliğini belirlerken, İGE'nden farklı olarak GSYH'yi hesaplamaya dâhil etmemiş ve ekonomi temelli veriler kullanılmamıştır. Model, sosyal gelişimi çok boyutlu şekilde analiz etmektedir. Bu kapsamda sosyal gelişme; "Toplumun, üyelerinin temel insani ihtiyaçlarını karşılama; vatandaşların ve toplulukların yaşam kalitelerini geliştirmeye ve sürdürmeye imkân sağlayan temel yapı taşlarını kurma ve tüm bireylere tam potansiyellerine ulaşmaları için ortam yaratma kapasitesi" olarak açıklanmaktadır (The Social Progress Imperative, 2013: 15). Yukarıdaki tanımda da belirtildiği gibi, SGE ölçüm yöntemi, temel insani ihtiyaçlar, refah tesisi ve fırsat boyutundan oluşmaktadır. Temel insani ihtiyaçlar boyutu, ülke insanların en temel ihtiyaçlarını karşılama düzeyini; refah tesisi boyutu, bireylerin ve toplulukların refahını yükseltecek ve bu refahı sürdüreceği yapıları kurma düzeyini; fırsat boyutu, her bireye potansiyeline tam olarak erişmeye imkân sağlayacak fırsat verilme düzeyini kapsamaktadır.

Tablo 1.7: Sosyal Gelişme Endeksi'nin Bileşenleri

TEMEL İNSANİ GEREKSİNİMLER	REFAHIN TEMELLERİ	FIRSATLAR
Beslenme ve Temel Sağlık	Temel Bilgiye Erişim	Kişisel Haklar
Eksik Beslenme	Yetişkin okuryazarlığı	İfade özgürlüğü
Gıda açığı	Okullaşma (ilkokul)	Dernek kurma özgürlüğü
Anne ölüm oranı	Okullaşma (ortaokul)	Hareket özgürlüğü
Doğumda ölüm oranı	Okullaşma (lise)	Özel mülkiyet hakları
Çocuk ölüm oranı	Okullaşmada kadın erkek farklılaşması	
Bulaşıcı hastalıktan ölme		
Su ve Sıhhi Temizlik	Bilgi ve İletişime Erişim	Kişisel Özgürlük ve Seçim
Borulu suya erişim	Cep telefonu üyelikleri	Yaşam tercihlerinde özgürlük
Suya erişimde kırsal kent farkı	İnternet kullanıcıları	Kölelik, insan kaçakçılığı ve çocuk evlilikleri
Temizlik olanaklarına erişim	Basın özgürlüğü	Gebelik önleyici araçlara erişim
		Yolsuzluk
Barınma	Sağlık ve Zindelik	Hoşgörü ve Kapsayıcılık
Barınmanın finansal yükü	Yaşam beklentisi	Kadınlara saygı

Elektriğe erişim	Bulaşıcı olmayan hastalıktan ölümler	Göçmenlere hoşgörü
Elektrik arıza kalitesi	Obezite oranı	Eşcinsellere hoşgörü
İç alan kirliliğine bağlı ölümler	Dış alan kirliliğine bağlı ölümler	Azınlıklara yönelik ayrımcılık ve şiddet
		Dinsel hoşgörü
		Toplum güvenliği
Kişisel Güvenlik	Ekosistemin Sürdürülebilirliği	İlleri Öğrenime Erişim
Cinayet oranı	Sera gazları emisyonu	Üniversite öğrenimi
Şiddet içeren suçlar	Doğadan su kullanımının yüzdelik oranı	Kadınların okullarda geçirdiği ortalama süre
Algılanan suç düzeyi	Biyo çeşitlilik ve doğal yaşam oranı	Eğitime katılmada eşitsizlik
Siyasi terör		Küresel sıralamalara giren üniversite sayısı
Trafik kazalarında ölüm		

Kaynak: Social Progress Index 2014: 32

Tablo 1.7' de Sosyal Gelişme Endeksi'nin Bileşenleri verilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere, Sosyal Gelişme Endeksi, ülkelerin gelişimi ile ilgili olarak daha doğru sonuçlar ve derin analizler yapılabilmesi amacıyla boyut, bileşen ve değişkenlerden oluşmaktadır. SGE temelde üç boyuttan (Temel insani ihtiyaçlar, refahın temelleri ve fırsatlar) oluşmaktadır. Her boyutun dört bileşeni bulunmaktadır. Bu bileşenlerin kendine ait alt bileşenleri bulunmaktadır. SGE

hesaplamasında kullanılan bu boyutlara eşit derecede ağırlık verilerek, sosyal gelişme endeksi değeri hesaplanmaktadır (The Social Progress Imperative, 2013: 41). Aynı şekilde boyutları oluşturan bileşenlere de eşit ağırlık verilmektedir (The Social Progress Imperative, 2013: 41-43).

Tablo 1.7 de SGE'nin boyut, bileşen ve alt bileşenlerinde görüldüğü üzere beş önemli özellik dikkat çekmektedir. Birincisi; İGE verilerinden farklı olarak, ekonomi temelli veriler kullanılmamıştır. İkincisi; girdileri değil, sosyal çıktıları temsil eden göstergeler ön plandadır. Üçüncüsü, çok sayıda gösterge hesaplamaya dâhil edilerek en doğru sonuçlara varılmak istenmektedir. Dördüncüsü, SGE verileri ülkeler arasında karşılaştırma yapılmasına imkân verecek şekilde düzenlenmiştir. Son olarak, SGE göstergeleri geniş tutularak, modelin her gelir seviyesindeki ülkeye uygun hâle getirilmesi amaçlanmıştır (The Social Progress Imperative, 2013: 14-16).

2. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE EKONOMİK VE SOSYAL GÖRÜNÜME GENEL

BAKIŞ: 1990-2018

Bu bölümde, Türkiye'deki ekonomik büyüme ve sosyal gelişim incelenmiştir. Bu kapsamda, Türkiye'de gerçekleşen büyüme oranları hakkında bilgi verilmiştir. Aynı şekilde Türkiye'nin sosyal gelişimi ve insani gelişimi ele alınmıştır.

2.1. EKONOMİK GÖRÜNÜME GENEL BAKIŞ

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'de gerçekleşen büyüme oranları hakkında bilgi verilmiştir. Türkiye'deki ekonomik gelişme 1990'dan günümüze ele alınmış olup, aynı dönem içerisinde gelirin nüfus dilimlerine dağılımı ve bu dağılımın yıllar içerisindeki seyri incelenmiştir. Gelişme kavramının sadece ekonomik veriler ile ölçülemeyeceği varsayımı ile 1990 yılından itibaren her yıl yayınlanmaya başlayan İnsani Gelişim Endeksi verilerinin başlangıç tarihi milat olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu nedenle bu çalışma 1990-2018 dönemini kapsamaktadır.

2.1.1. Türkiye'de Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme ile ilgili pek çok tanım mevcuttur. Bir ülkede, belli bir dönem içerisinde, mal ve hizmetlerin parasal değerinde meydana gelen artışa ekonomik büyüme denir (Kaynak, 2011: 70). Ekonomik büyüme, genel olarak reel GSYH' de meydana gelen büyüme oranı anlamına da gelir (Berber, 2011: 13). Ekonomik büyüme, fiyat artışlarından arındırılmış, reel büyüme ile gerçekleşir. Bu çalışma kapsamında, Türkiye ekonomisinin 1990 – 2018 yılları içerisindeki gelişimi incelenmiştir. Ancak konunun daha iyi anlaşılması açısından Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan 1900'li yıllara kadar geçen sürede yaşanan ekonomik gelişmelere kısaca değinilmiştir.

Osmanlı devletinin dağılmasından sonra kurulan Türkiye, ekonomik savaştan yeni çıkmış, yetişmiş insan gücünün bir bölümünü kaybetmiş ve ekonomik kayıplar yaşamış bir ülke konumundaydı. Türkiye 1923 yılında, cari fiyatlarla 1078,2 milyon TL GSMH' ya sahipken, 1923-1929 yıllarında GSMH alanında, yıllık % 17 civarında büyüme gerçekleştirmiştir. 1929 yılında dünyayı tamamen etkisi altına alan ekonomik buhran Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde GSMH alanında ciddi düşüşler yaşanmıştır. Kriz etkisini kaybetmesi ile beraber, 1933-1938 yılları arasında Türkiye GSMH alanında yılda ortalama %7,1 oranında büyüme gerçekleştirmiştir. Türkiye her ne kadar II. Dünya Savaşına katılmasa da savaşın etkilerini yaşamıştır. Bu dönemde nüfusun önemli bir bölümünün muhtemel savaş hazırlığı için silahlantına alınması nedeniyle, milli gelirdede düşüş yaşanmıştır. 1950'li yıllara gelindiğinde ise özel sektöre dayalı kalkınma için adımlar atılmış fakat istenilen başarı gerçekleşmemiştir. 1960'lı yıllarda yeniden planlı ekonomi politikaları ülke de hâkim olmuştur. Bu dönemde ithal ikameci sanayileşme stratejisi izlenmeye başlanmıştır. 1970'li yılları genellikle krizle geçiren Türkiye, 24 Ocak 1980 tarihinde, "Ekonomik İstikrar Kararları" adı altında, yeni ekonomi politikaları uygulamaya koymuştur (Şahin, 2009: 208).

1990'lı yılları krizle geçiren Türkiye ekonomisi 2000 yılında yaşadığı krizle tekrar düşüş eğilimine girmiştir. Krizden sonra hızlı bir toparlanma sürecine giren Türkiye ekonomisi, 2008 yılına kadar sürekli büyümüştür. 2009 yılında uluslararası arenada başlayan ve Türkiye'yi de etkileyen küresel ekonomik kriz sebebi ile küçülme yaşamıştır.

Türkiye ekonomisi ile ilgili 2000 - 2018 yılları arasındaki gelişmeler detaylı bir şekilde aşağıda incelenmiştir.

2.1.2. Türkiye Ekonomisinin 1990 – 2018 Yılları Arasındaki Görünümü

Türkiye ekonomisinin dış piyasalara açıldığı 24 Ocak 1984 tarihli kararların etkileri, 1990 yılı ve devamında da sürmüştür. Bu dönemde Türkiye ekonomisi adeta açık pazar haline gelerek sermaye hareketlerine çokça maruz kalmıştır. İç piyasaya yoğun döviz girişi olması sebebiyle yerli para aşırı değerlenmiş ve bu durum da faizlerin artışına sebep olmuştur. Faizlerin aşırı

yükselmesi, gelir dağılımını olumsuz etkilemenin yanı sıra, anaparanın da faize gitmesine yol açmıştır. Bu durum kamu açıklarını ve devamında 1994 krizini beraberinde getirmiştir (Dönek, 1999: 41).

Krizden kurtulmak amacıyla 5 Nisan 1994 yılında; fiyat istikrarının sağlanması amacıyla enflasyonun düşürülmesi, sürdürülebilir bir kalkınma için yapısal reform yapılması, kamu açıklarının azaltılması amacıyla savunma harcamaları hariç diğer harcamaların kısılması, KİT'lerin özelleştirilmesi, ihracat ve ithalat arasındaki dengenin sağlanması gibi tedbirler alınmıştır (Köse, 2002: 119).

Türkiye 1995 yılında yaşadığı krizin etkilerini geride bıraktıktan sonra, 1998 yılına kadar büyüme gerçekleşmiştir. Bu dönemde Güneydoğu Asya ve Rusya yaşanan mali krizler ve Türkiye'de yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemiştir (Dönek, 1999: 41- 47).

Türkiye 21. yüzyıla ekonomik krizlerle girmiştir. 1997 yılında yaşanan Güneydoğu Asya krizi, hem Türkiye'yi hem de Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeleri negatif etkileyerek, bu tür ülkelere sermaye çıkışlarının başlamasına sebep oldu. Bunun sonucu olarak faizler arttı ve borçlanma maliyeti yükseldi. Ayrıca Türkiye'de yaşanan 1999 depremi, kötü giden ekonomik gidişatı daha da derinleştirdi. Krizin artık iyiden iyiye hissedildiği 1999 yılında, IMF ile standby anlaşması (IMF'nin ihtiyaç duyan ülkelere finansal destek vermek amacıyla yaptığı anlaşmalardır) yapılması kaçınılmaz bir hal almıştır. Bu anlaşma kapsamında uygulanan reformlar sayesinde ülkeye döviz girişi artmış ancak bu artış, ekonomide yatırım olarak gerçekleşmemiştir. Bu dönemde ülkede ithalat artmış ve devamında enflasyonu yükselmeye başlamıştır (Karabıçak, 2010: 256).

Bankaların döviz rezervlerinin azalması, ülke içinde ve dışında ekonomik anlamda tedirginliklere, sıcak paranın ülkeyi terk etmesine ve 2000 yılı Kasım ayında Türkiye'nin büyük bir kriz yaşamasına sebep olmuştur. Faizlerin yükselmesi, döviz rezervinin erimesine sebep

olmuştur. Devamında IMF ile yapılan stand-by anlaşması ile krizin etkilerinin azaltılması hedeflenmiştir (Uygur, 2001: 9-23).

“Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” ile birlikte bankacılık sisteminin mali bünyesinin güçlendirilmesi yönünde yasal düzenlemeler yapılmıştır (Celasun, 2002: 18). Bankacılık sisteminin denetimi ve şeffaflaşması yönünde kararlı adımlar atılmıştır. 2001 sonrası IMF reçetesinin uygulanması, Avrupa Birliğine katılım yönünde atılan doğru ve kararlı adımlar ve aynı dönem uluslararası alanda yaşanan olumlu havanın etkisi ile Türkiye düşük maliyetle uzun vadeli kredilere kavuşmuştur. Böylece ekonomide büyüme süreci yaşanmıştır (Pamuk, 2007: 20). Bu dönemde, ülke ekonomisi büyüme eğilimine girmiş, ilk başlarda ithalat ülkeye giren sıcak para ile sağlansa da, daha sonraki dönemlerde yapılan büyük çaplı özelleştirmeler ile ithalatın ve büyümenin devamlılığı sağlanmıştır (Susam ve Bakkal, 2008: 73-5). Ekonomide yaşanan bu olumlu hava ile beraber, yüksek enflasyon oranları tek hanelere düşerken, kamunun dış borcu önemli derecede azalmıştır (Yılmaz ve Akıncı, 2012: 113).

2000’li yılların başında, başta Amerika ve Avrupa olmak üzere, dünyadaki birçok merkez bankalarının uyguladığı uzun vadeli düşük faiz politikası, Türkiye gibi gelişmekte olan devletleri olumlu etkileyerek, faizlerin düşmesini ve dolayısıyla da ekonomik büyümenin gerçekleşmesini hızlandırmıştır. Uzun vadeli ve düşük faizli krediler Amerika’da birçok kişiyi gayrimenkul almaya teşvik etmiştir. Ancak belli bir süre sonra bu faiz politikası başta Amerika ve Avrupa olmak üzere gelişmiş ekonomilerde enflasyon baskısını arttırdı. Enflasyonist baskıları düşürmek amacıyla, Amerikan Merkez Bankası 2004 yılında faiz oranlarını arttırmaya başladı (Yavuz, 2010: 14-15). Faiz oranlarının artması ile beraber, piyasada mevcut olan fazla para çekildi ve kredili gayrimenkul alımlarının geri ödemelerinde sorunlar yaşanmaya başlandı. Bununla beraber konut fiyatlarının düşme eğilimine girmesi ile birlikte finans piyasaları sıkıntı yaşamaya başladı. Çünkü borçlarını geri ödemede sıkıntı yaşayan insanlar, gayrimenkullerini satıp borçlarını kapatmak isteseler de gayrimenkul fiyatlarının düşmesi ile bu durumu gerçekleştiremediler. Bu durum, kişilerin finans kuruluşlarına borçlarını ödeyememesine ve finans kuruluşlarının gelir gider dengesinin bozulmasına ortam hazırlamıştır. Bu durum 2007 – 2008 yıllarında Amerika’da birçok bankanın iflasına sebep olmuştur. Amerika’da başlayan bu

kriz, daha sonra Avrupa’da ve devamında Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomileri olumsuz etkilemiştir (Öztürk ve Gövdere, 2010: 382-3). Amerika ve Avrupa’nın yaşadığı finansal kriz ve bankaların iflası, Türkiye’de gerçekleşmemiştir. Ancak bu kriz ile beraber Türkiye’ye gelen sıcak paranın yavaşlaması ve dış kredilerin maliyetinin artması sebebiyle, Türkiye’de reel piyasa olumsuz etkilenmiştir (Yavuz, a.g.e.: 14-15).

2009 yılında Türkiye ekonomisinde yaşanan küçülmeden sonra yine hızlı bir toparlanma sürecine girmiştir. 2011 yılında rekor bir büyüme gerçekleşmiştir. 2010’dan itibaren gerçekleşen büyüme, 21. Yüzyılın ilk on yılında gerçekleşen büyüme kadar istikrarlı olmamıştır. 2010’dan itibaren Türkiye ekonomisinde düşük büyüme gerçekleşmiş ve inişli çıkışlı bir çizgi yaşanmıştır. Bu istikrarsız büyüme süreci tüm dünyada da benzer bir tablo çizmiştir Ancak son yıllarda yaşanan düşük büyümenin önündeki sebeplerin başında, Türkiye’de son dönemde ortaya çıkan jeopolitik gerginlikler, terör olayları, 2016 yılında gerçekleşen darbe girişimi gösterilebilir (World Bank 1990 – 2018 verileri).

Sonuç olarak, Türkiye ekonomisi, 1990 – 2000 dönemini krizle geçirmiştir. 2000 – 2008 döneminde büyüme gerçekleşmiştir. Gerçekleşen bu büyüme hem iç hem de dış sebeplerden kaynaklanmaktadır. İç sebep olarak; Avrupa birliği yolunda atılmış kararlı adımlar, IMF tarafından önerilen reçetenin eksiksiz bir şekilde uygulanmaya çalışılması ve özelleştirmeleri sayılabilir. Dış sebep olarak; bu dönem başta Amerika olmak üzere birçok merkez bankaları tarafından uygulanan esnek para politikası, 2000 yılında yaşanan kriz ile beraber IMF tarafından önerilen ve Türkiye tarafından uygulanan reçete ve bu dönemde gelişmekte olan ülkelerin tamamında büyümenin sağlanmış olması sayılabilir. 2010 yılı ve devamındaki yıllarda gerçekleşen büyüme daha düşük seviyelerde kalmıştır.

2.1.3. Göstergeler Işığında Türkiye Ekonomisinin 1990 – 2018 Dönemi

Türkiye ekonomisinin 1990 – 2018 dönemi genel görünümü bir önceki bölümde incelenmiştir. Ancak bu bölümde, 1990 – 2018 dönemine ait veriler tablolar ışığında ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır.

Bir ekonomide gerçekleşen değişimi yansıtan en önemli göstergelerin başında şüphesiz ki, GSYH ve KBMG gelmektedir. Türkiye ekonomisinin 1990 – 2018 dönemi ekonomi performansı ile ilgili GSYH ve KBMG verileri aşağıda Tablo 2.1’de verilmiştir.

Tablo 2.1: 1990 – 2018 yılları arası Türkiye de GSYH ve KBMG

Yıl	GSYH (Milyar \$)	GSYH Değişim Oranı(%)	KBMG (BİN \$)	KBMG Değişim Oranı(%)
1990	150676291094,21	0	2794,3	0
1995	169485941048,035	12,483	2735,7	-4,527
2000	272.979.846.449,1	61	4.316,6	81,6
2001	200.252.121.409,9	-36,3180797	3.119,6	-38,3703
2002	238.428.211.252,7	16,0115658	3.660,1	14,76736
2003	311.822.906.256,2	23,5373007	4.718,5	22,43086
2004	404.786.390.740,1	22,9660598	6.040,9	21,89078
2005	501.416.344.150,0	19,2714008	7.384,3	18,19265
2006	552.487.224.361,2	9,24381198	8.034,6	8,093745
2007	675.770.204.927,5	18,2433288	9.709,7	17,25182
2008	764.335.766.423,4	11,5872586	10.850,9	10,5171
2009	644.640.000.000,00	-18,5678466	9.036,3	-20,0812
2010	771.901.783.337,80	16,48678	10.672,40	15,3302
2011	832.523.582.089,60	7,281691	11.340,8	5,893764
2012	873.982.182.628,10	4,743644	11.720,3	3,237972
2013	950.579.367.580,60	8,057947	12.542,7	6,556802
2014	934.185.972.127,00	-1,75483	12.127,5	-3,42362
2015	859.796.691.176,50	-8,65196	10.984,8	-10,4026
2016	863.721.731.068,50	0,454433	10.862,7	-1,12403
2017	851.549.299.635,40	-1,42945	10.546,2	-3,00108
2018	766.509.000,00	-11,09445	9,632	-9,49127

Kaynak: World Bank 1990 – 2018 yılları verilerinden faydalanılmıştır.

Türkiye ekonomisinin 1990 – 2018 yılları arasında GSYH değerleri, bu değerlerin değişim oranları ve kişi başı milli gelir değerleri ile bu değerlerin değişim oranlarına ait bilgiler Tablo 2,1’de yer almaktadır.

Tablo 2,1’de yer alan verilere göre, Türkiye’nin, 1990 yılında yaklaşık 150 milyar dolar GSYH değeri bulunmaktadır. 1995 yılında 169 milyar \$ GSYH değerine yükseldiği görülmektedir. 2000 yılında yaklaşık 273 milyar \$ GSYH değerine ulaşmıştır. 2001 yılında yaşanan kriz ile

beraber, GSYH değerinde yaklaşık %36,3 gibi büyük bir küçülme yaşanmış ve 200,2 milyar \$ seviyelerine inmiştir. Aynı şekilde KBMG değerinde de %38 gibi bir küçülme yaşanmış ve 4.300 \$ civarında olan KBMG, 3.100 \$ seviyelerine inmiştir. 2001 krizinden sonra Türkiye hızlı bir toparlanma sürecine girmiştir. Bu toparlanma 2002 yılında rakamlara da yansımıştır. GSYH değerinde bir önceki yıla göre yaklaşık % 16 büyüme gerçekleşerek, 238,4 milyar \$ seviyelerine çıkmıştır. Kişi başı milli gelir de %14 civarında büyüme gerçekleşmiş ve 3.660 \$ seviyelerine çıkmıştır. 2002 yılında gerçekleşen bu büyüme rakamlarına rağmen 2001 seviyesi yakalanamamıştır.

2001 krizinde gerçekleşen küçülmeden sonra, 2002'den itibaren, GSYH ve KBMG değerlerinde istikrarlı bir büyüme gerçekleşmiştir. Bu büyüme süreci; uluslararası alanda uygulanan gevşek para politikası, Türkiye'nin Avrupa birliği yolunda attığı kararlı adımlar ve bu dönem yapılan özelleştirmelerle, 2008 yılına kadar kesintisiz devam etmiştir.

2004 yılı ve sonrasında, uluslararası finans çevreleri artan enflasyonist baskıları kırmak amacıyla faiz oranlarını arttırmaya başladı. Faiz oranlarının artması ile beraber, piyasadan para çekildi ve ilk başta kredili gayrimenkul alımlarının geri ödemelerinde sorunlar yaşanmaya başlansa da bu durum finans kuruluşlarını da olumsuz etkilemiştir. 2008 yılında başta Amerika olmak üzere birçok ülkede bankalar iflas ederek yeni bir kriz ortaya çıkmıştır. Bu durum Türkiye'yi de etkilemiştir. Kriz Türkiye'de finans kuruluşlarını Avrupa ve Amerika da olduğu gibi etkilememiş ancak Türkiye'den sıcak paranın çıkması ile reel piyasa olumsuz etkilenmiştir. Bu durum rakamlara da yansımıştır. 2008 yılında GSYH değerinde, yaklaşık %11,8 büyüme gerçekleşmiş ve GSYH 764,3 milyar \$ seviyesine çıkmıştır. 2008 yılında gerçekleşen küresel krizin etkileri 2009 yılında hissedilmeye başlanmıştır. 2009 yılında GSYH değerinde yaklaşık % 18,5 küçülme yaşanmış ve 644,6 milyar \$ seviyelerine inmiştir. Bu durum kişi başı milli gelire de yansıdığı görülmektedir. 2008 yılında kişi başı milli gelir 10.800 \$ iken, 2009 yılında KBMG değeri yaklaşık %20 oranında düşerek, 9.036 \$ seviyesine inmiştir.

2010 yılı, Türkiye için krizden çıkış yılı olarak değerlendirilebilir. 2010 yılında, bir önceki yıla oranla GSYH değerinde % 16,4 ve KBMG değerinde de %10,6 gibi bir büyüme oranı

gerçekleşmiştir. Ekonomideki bu büyüme 2013 yılına kadar devam etmiştir. 2013 yılında Türkiye ekonomisinde, GSYH değerinde % 8 büyüme oranı gerçekleşerek 950 milyar dolara ulaşmıştır. Bu seviye cumhuriyet tarihi rekorudur. Aynı şekilde KBMG’de de %6,5 büyüme oranı gerçekleşerek 12.500 dolara ulaşmıştır. Kişi başı milli gelirdeki bu seviye de cumhuriyet tarihi rekorudur.

2014’ten itibaren, Türkiye ekonomisinde büyüme tersine dönerek yerini küçülmeye bırakmıştır. 2014 yılında GSYH değerinde %1,7 ve KBMG değerinde de %3,4 oranında küçülme oranı yaşanmıştır. 2015 yılında daralma giderek hızlanmış GSYH değerinde %8,6 ve KBMG değerinde de %10,4 oranında küçülme oranı gerçekleşmiştir. 2017 yılına geldiğimizde GSYH değeri 851 milyar dolar seviyesine ve KBMG değerinde 10.500 dolar seviyesine inmiştir.

2013 ten sonra GSYH ve KBMG değerlerinde yaşanan bu küçülmede hem iç hem de dış sebepler etkili olmuştur. Suriye’de yaşanan iç savaş ve kargaşa sebebiyle Türkiye’ye gelen milyonlarca göçmenin ekonomiye olumsuz etkileri olmuştur. Ayrıca bu dönem Türkiye’nin birçok kentinde terör olaylarının yaşanması, uluslararası yatırımcıların Türkiye’den uzaklaşmasına sebep olmuştur. 2016 yılında gerçekleşen darbe girişimi de şüphesiz ekonomiyi olumsuz etkilemiştir.

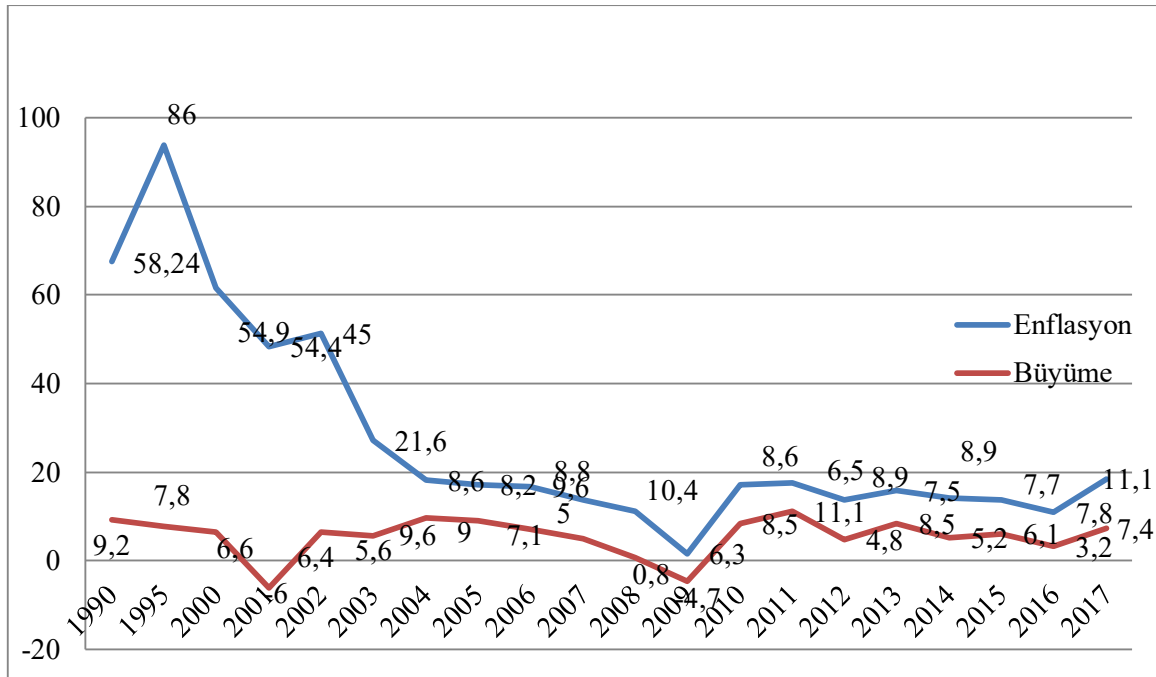
KBMG verileri kapsamında, Türkiye’nin orta gelir tuzağında (OGT) olan bir ülke olabileceği konusu da tartışıla gelmiştir. OGT, bir ekonomide kişi başına düşen gelir düzeyinin belli bir seviyenin üzerine çıkamaması durumudur. Burada hangi gelir seviyesinin orta gelir olarak kabul edilmesi de önem kazanmaktadır. Bu kapsamda Dünya Bankası, ekonomileri gelir seviyelerine göre şu şekilde sınıflandırmıştır. Düşük gelire sahip ülkeler: 1,005 \$ altı, Orta gelire sahip ülkeler: 1,006 – 12,275 \$ arası, Yüksek gelire sahip ülkeler, 12,276 \$ ve üzeri olarak belirlemiştir (Dünya Bankası, 2018). Ayrıca Orta gelirli ekonomileri de kendi içerisinde; alt orta gelire sahip ülkeler: 1,006 – 3.975 \$ arası ve üst orta gelire sahip ülkeler: 3.976 – 12.275 \$ arası gelire sahip ekonomiler şeklinde ikiye ayırmıştır. Dünya Bankası verilere göre, yaklaşık 5.679 milyon insan orta gelirli, 1.21 milyon yüksek gelir ve 705,4 milyon insan da düşük gelirli ekonomilerde yaşamaktadır (World bank, 2019).

Tablo 2.1 verileri kapsamında, Türkiye’de 1990 -2018 KBMG 2735 \$ ile 12.542 \$ arasında değiştiği görülmektedir. Dünya Bankasının ekonomileri gelir seviyelerine göre yaptığı sınıflandırmaya göre Türkiye, orta gelirli bir ülke konumundadır. Tablo 2.1 verilerine göre, Türkiye, 2003 yılına kadar alt orta gelirli bir ülke iken, 2003 yılı ve devamındaki yıllarda üst orta gelirli ekonomiler kategorisine geçmiştir. Türkiye, 2013 yılında 12.542,7 \$ kişi başi milli gelir ile yüksek gelirli ekonomiler seviyesine çıksa da, devamındaki yıllarda KBMG değeri düşerek tekrar orta gelirli ekonomiler arasında yer edinmiştir.

Bir ekonomide kişi başi gelir düzeyi, orta gelirli ekonomiler seviyesine çıkıp oradan yüksek gelirli ekonomiler seviyesine ulaşamaması veya yüksek gelirli ekonomiler seviyesinde sürekli tutunamaması durumunda orta gelir tuzağı gerekleşiş olur. Orta gelir tuzağı ile ilgili kesin bir görüş birliği ve gelir düzeyi olmamakla birlikte, alım gücünde meydana gelen değişiklikler, yeni eşiş rakamları beraberinde getirmektedir (Aslan, H ve Aslan M., 2018: 4).

Bir ekonomi hakkında bize bilgi verebilecek ikinci bir kıstasta, enflasyon oranlarıdır. Enflasyon oranı bir ekonomide hem ulusal paranın satın alma gücünü hem faiz oranlarını hem de döviz kuru gibi birçok kalemi aynı anda etkileyebilmektedir. Aynı şekilde bir ekonomide yaşanan reel büyüme ve kclmeler de önemlidir. İstikrarlı ve sürdürülebilir büyüme her ekonomi için vazgeçilmez bir önem arz etmektedir. Bu kapsamda Türkiye’de 2000 – 2018 yılları arasında gerçekleşen Tüketiciler Fiyat Endeksi (TÜFE) bazında enflasyon oranlarındaki değişme ve büyüme oranları aşağıda tablo şeklinde verilmiştir.

Grafik 2.1: Türkiye’de 1990 – 2018 yılları arasında gerçekleşen TÜFE bazlı enflasyon oranları ve büyüme oranları.

Kaynak: World Bank, 1990 – 2018 yılları verilerinden faydalanılmıştır.

Tablo 2.2 de Türkiye ekonomisinde, 1990 – 2018 yılları arasında gerçekleşen TÜFE bazlı enflasyon oranları ve büyüme oranları verilmiştir. 1990 yılında enflasyon oranı %86 seviyelerinde olduğu görülmektedir. 1995 yılında enflasyon oranı %58 seviyesine indiği görülmektedir. Türkiye, 2000’li yılların başında yaşadığı krizin etkileri, birçok alana olduğu gibi enflasyon rakamlarına da yansımıştır. Enflasyon oranları 2001 ve 2002 yıllarında %50 oranının üzerinde olduğu görülmektedir. Bu dönem yaşanan kriz sebebi enflasyon rakamları yüksek seviyelerde seyretmiştir. IMF tarafından sunulan reçete kapsamında yürütülen güçlü ekonomiye geçiş planı (GEGP) ile birlikte, 2002 yılından itibaren enflasyon oranı düşüş eğilimine girmiştir. Ekonomide toparlanma süreci hızlı devam etmiş ve 2004 yılına gelindiğinde, enflasyon oranı tek haneli rakama (%8,6) inmiştir. Bu düşüş 2007 ve 2008 yıllarında biraz yükselse de 2009 yılında enflasyon, en düşük seviyesi olan %6,3’e kadar indiği görülmektedir. 2010 ve sonrasındaki yıllarda her ne kadar ekonomik olarak büyüme süreci yaşanmışsa da, enflasyonda da yükselme görülmektedir. 2004 yılında tek haneye inen TÜFE

bazlı enflasyon oranı, 2010 ve sonrasındaki yıllarda yükselişe geçmiş ve 2017 yılında %11,1 ile tekrar çift haneli rakamlara yükselmiştir.

Tablo 2.2 de yer alan ekonomik büyüme verileri kapsamında Türkiye’de, 1990 yılında yaklaşık %9,2 oranında bir büyüme gerçekleşmiştir. 1995 yılında da yaklaşık yüzde 7,8 oranında bir büyümenin olduğu görülmektedir. Türkiye’nin 2000 yılında %6,6 oranında büyüdüğü görülmektedir. Hemen sonraki yıl yaşanan ekonomik krizin etkisi ile %6 oranında ekonomik küçülme yaşanmıştır. 2002 yılında kriz etkisinin azaldığı ve Türkiye ekonomisinin hızlı bir toparlanma sürecine girdiği görülmektedir. 2002 yılında ekonomide %6,4 oranında büyüme gerçekleşmiştir. Bu büyüme süreci; uluslararası alanda uygulanan gevşek para politikası, Türkiye’nin Avrupa Birliği yolunda attığı kararlı adımlar ve devamında yapılan özelleştirmelerle, 2008 yılına kadar sürmüştür. Ancak 2008 yılında uluslararası alanda yaşanan küresel kriz Türkiye’yi de etkilemiş ve söz konusu yılda büyüme oranı %0,8 oranında gerçekleşmiştir. 2008 küresel ekonomik krizinin etkisi 2009 yılında daha da derin hissedilmeye başlanmış ve bu dönem Türkiye ekonomisinde %4,7 oranında küçülme gerçekleşmiştir. 2009 yılında yaşanan küçülmenin olumsuz etkileri, 2010 yılında etkisini kaybetmeye başlamıştır. 2010 yılında gerçekleşen %8,5 büyümeden sonra, 2011 yılında büyüme oranı, %11,1 ile zirve noktasına çıkmıştır. Türkiye’nin yakın komşularının yaşadığı iç karışıklıklar ve Türkiye’de yaşanan terör ve darbe girişimi gibi nedenlerle, büyüme oranları 2012 ile 2017 yılları arasında inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir.

Bir ekonomide yaşanan büyümenin sağlıklı gerçekleştiğini gösteren en önemli kıstaslardan biri de gelir dağılımı oranlarının adil olmasıdır. Şayet bir ekonomide, gelir dağılımında pay alan en yüksek %10 ve %20 dilimleri ile en düşük %10 ve %20 dilimleri arasındaki makas giderek açılıyorsa, burada sağlıklı bir büyümeden bahsedemeyiz. Aynı şekilde gelirden pay alan dilimlerin oranı arasında büyük farklar varsa yine sağlıklı bir büyüme gerçekleşmemiş olur. Gelir dağılımı adaletsizliği, bir toplumun çözmesi gereken problemlerin başında gelmektedir. Gelir dağılımı adaletsizliği, toplum düzenini bozulmasına ortam hazırlar. Bu kapsamda, gelir dağılımının adil bir şekilde yapılmış olması, sadece alt gelir grubunda olan insanları mutlu etmez, aynı zamanda daha huzurlu bir toplumun inşası için altyapı hazırlanmış olur.

Sonuç olarak bir toplum, ekonomik veriler kapsamında her dönem büyüme yaşasa ancak gelir dağılımında adalet yoksa ve en yüksek gelire sahip kesim ile en düşük gelire sahip kesim arasındaki makas daralmıyorsa burada sağlıklı bir gelişimden bahsedilmez. Yukarıda Türkiye'ye ait 1990 – 2018 yılları arasında gerçekleşen GSYH, KBMG ve büyüme değerleri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bu süre içerisinde ekonomide gerçekleşen GSYH değerinin nüfusun yüzdelik dilimleri arasındaki dağılımı da aşağıda tabloda yer almaktadır.

Tablo 2.3: Türkiye’de 2000 – 2018 yılları arasında gelirin nüfusa dağılım oranı.

Gelirin Nüfusa Dağılımı	Toplam Gelirden En Yüksek payı alan %10'luk Kesimin	Toplam Gelirden En Yüksek payı alan %20'lik Kesimin	Toplam Gelirden En Düşük payı alan %10'luk Kesimin	Toplam Gelirden En Düşük payı alan %20'lik Kesimin
2000	..	..	..	..
2001	..	..	..	..
2002	31.9	47.7	2.3	5.8
2003	32.4	48.4	2.1	5.5
2004	30.8	47.0	2.0	5.4
2005	32.8	48.3	1.9	5.2
2006	29.6	45.6	2.1	5.6
2007	28.2	44.7	2.1	5.8

2008	29.4	45.1	2.1	5.7
2009	29.2	45.4	2.2	5.9
2010	29.3	45.2	2.2	5.9
2011	30.5	46.5	2.2	5.8
2012	30.5	46.6	2.2	5.8
2013	30.6	46.6	2.2	5.8
2014	31.6	47.7	2.2	5.8
2015	33.5	49.2	2.1	5.6
2016	32.1	48.3	2.2	5.7

Kaynak: World Bank, Gelirin Dağılımı, 2019.

Tablo 2,3'teki verilere göre, 2002 yılında toplam gelirden en yüksek paya sahip %10'luk kesim, toplam gelirin %31,9'luk payına sahiptir. Aynı şekilde toplam gelirden en yüksek paya sahip %20'lik kesimin toplam gelirin %47,7'lik payını elde ettiği görülmektedir. Bu oran inişli ve çıkışlı bir seyir izlese de, 2006 yılında düşmeye başlamış ve 2007 yılında en düşük seviyelere; sırasıyla %28,2 ve %44,7 oranına inmiştir. Tablo 2.3 'te 2010 yılı ve sonrasında toplam gelirden en yüksek paya sahip %10 ve %20'lik kesimin gelirden aldıkları pay artmaya başlamış ve bu durum 2016 yılına kadar da devam etmiştir. 2016 yılında toplam gelirden en yüksek paya sahip %10'luk kesimin toplam gelirden aldığı pay yükselerek % 32,1 oranına yükselmiş, aynı şekilde toplam gelirden en yüksek paya sahip %20'lik kesimin toplam gelirden aldığı pay yükselerek %48,3 oranına yükselmiştir.

Toplam gelirden en düşük paya sahip %10'luk kesimin toplam gelirden aldığı pay, 2002 yılında %2,3 iken, bu oran inişli çıkışlı bir seyir izleyerek 2016 yılında %2,2 oranına düşmüştür. Toplam gelirden en düşük paya sahip %20'lik kesimin toplam gelirden aldığı pay, 2002 yılında %5,8 iken, 2016 yılına gelene kadar inişli çıkışlı bir seyirden sonra, bu oran %5,7 ye düşmüştür.

Sonuç olarak, huzurlu ve sağlıklı bir toplumun inşası için gelir dağılımı adaletsizliğinin azaltılması gerekir. Toplumda toplam gelirden en yüksek paya sahip kesim ile toplam gelirden en düşük paya sahip kesim arasındaki gelir makası ne kadar dar ise gelir adaletsizliği o kadar azdır. Tablo 2.3'te Türkiye'nin gelir dağılımına bakıldığında, yıllar içerisinde en yüksek gelire sahip yüzdelik kesimin toplam gelirden aldığı payın arttırdığı, en düşük gelire sahip yüzdelik kesimin ise giderek daha az paya sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'de GSYH'nın artması ile beraber, toplam gelirden en düşük paya sahip kesimin eline geçen para miktarı artmıştır. Ancak GSYH'yı bir pasta olarak ele alırsak, toplam gelirden en düşük paya sahip kesimin pastadan aldığı oran azalmıştır. Toplumda gelir dağılımı makası giderek açılmaktadır.

2.2. İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ VE SOSYAL GELİŞİM ENDEKSİ VERİLERİNE GENEL BAKIŞ

Sanayi devrimi ile beraber dünyada üretim artmaya başlamıştır. Sanayi devrimine ayak uyduran ülkeler de kısa süre içerisinde zenginleşmişler. Bu tarihlerde ekonomik büyüme ve sosyal gelişme aynı anlamlar ifade etmektedir. 1960'lı yıllara kadar da ekonomik büyüme, kalkınma ile eş anlamlı kullanılmıştır. Gelişme, GSYH değeri üzerinden hesaplanmıştır.

1970'lerde yaşanan krizler ve ortaya çıkan yeni ekonomik görüşler ile beraber gelişmişliğin tek ölçütü olarak ekonomik verilerin dikkate alınması, uluslararası kurumlar tarafından eleştirilmeye başlanmıştır. Çünkü GSYH değeri, çoğu zaman gelişmiş ülkelerin zayıf yönlerini ve gelişmekte olan ülkelerin güçlü yönlerini göstermediği dile getirilmeye başlanmıştır.

1990'lı yıllarda kalkınmanın sadece gelir ile açıklanamayacak kadar geniş bir kavram olduğu kabul edilmiştir. Kalkınmanın sadece gelir odaklı ölçülmesi, ekonomik gelişmeyi ön plana çıkardığı, insani gelişme çoğu zaman hesaplamalara dâhil etmediği kabul edilmiştir. GSYH, bir ülkede, belirli bir dönem içinde, ülkede yerleşik bulunan kaynaklar tarafından üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplam değeri olarak tanımlandığı için, üretim ve gelir temelli bir gösterge (Attar, M., Aykut, 2014: 2) iken, insani gelişme ve sosyal gelişme endeksleri insan odaklıdır. Geliri hesaba katmaz. Sosyal gelişme ve İnsani Gelişme Endeksleri , “insani” ön plana çıkarır.

Ekonomik büyüme, kalkınma sürecin bir parçasıdır. Ekonomik temelli kalkınma verileri, kişi başına düşen milli geliri aynı olan ülkeleri eşit kalkınma açısından aynı düzeyde kabul etmektedir. Hâlbuki kişi başı milli geliri eşit olan iki ülkenin insani gelişme sonuçları farklı olabilmektedir. Bu tarihten sonra kalkınma performansları hesaplanan ülkeler için, İnsani gelişme kriterleri de dikkate alınmaya başlanmıştır. 2008 küresel ekonomik krizden sonra, İnsani gelişme kriterlerinin yanı sıra, kalkınmayı ölçmek amacıyla Sosyal Gelişim Endeksi ortaya çıkmıştır.

Ekonomik büyüme şüphesiz ki kalkınmayı etkileyen bir durumdur. Ancak bir ülkenin kalkınması hesaplanırken sadece ekonomik temelli verilerin dikkate alınması yanlış olur. İnsani gelişme ve sosyal gelişmeyi oluşturan endekslere baktığımızda, yaşam beklentisi, doğurganlık hızı, eğitim düzeyi gibi alt endeksler vardır. Bu alt endeksler, GSYH değeri veya büyüme ile ilişkili olduğu kabul edilmektedir. Örneğin, GSYH değerinde büyüme yaşayan ülkelerde, yaşam beklentisi artar, doğurganlık hızı düşer ve eğitim düzeyi yükselir. Gelişmemiş ülkelerde bu endeksler tam tersi sonuçlar vermektedir. Bu durum, ekonomik büyüme ile kalkınmanın ilişkisini ortaya koymaktadır. Ancak ekonomik büyüme, kalkınma boyutlarından sadece bir tanesini oluşturmaktadır.

2.2.1. Göstergeler Işığında Türkiye' de İnsani Gelişim Endeksi

Ekonomik gelirleri yüksek olan ülkeler, genel olarak 1990 yılına kadar gelişmiş ülke olarak kabul edilmekteydiler. Ancak ekonomik veriler tek başına bir toplumun siyasi, kültürel ve özgürlük gibi alanları hakkında yeterli bilgi vermediği düşünülmüştür. 1990 yılında, gelişmişliği tek boyutlu ele almanın yetersizliği hesaba katılarak, çok boyutlu, ekonomik, siyasi, kültürel ve özgürlük gibi alanların da değerlendirmeye tabi tutulduğu, insani gelişim endeksi (İGE) yayınlanmaya başlanmıştır.

Bir ülkenin gelişimini sadece gelir endeksli ele almayan, ülkenin sağlık, özgürlük ve kültürel gelişmişliği hakkında bilgi veren İGE, 1990 yılından itibaren her yıl yayınlanmaya başlamıştır. 2018 yılında yayınlanan İGE, 189 ülkeyi kapsamaktadır.

İGE hesaplamasında kullanılan veriler aynı olmakla birlikte, veri revizyonu, yöntem değişikliği veya hesaplama yönteminde bir takım değişiklikler yapılmıştır. Yapılan bu değişiklikler nedeniyle, ülkelere ait verilerin doğru hesaplanabilmesi ve ülkeler arası doğru karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla, UNDP'nin raporlarda güncellenen formüller kullanılarak önceki dönem verileri beşer yıllık aralıklar halinde hesaplanmaktadır.

Türkiye'nin insani gelişim performansının yıllar içerisindeki değişimi, 2018 yılında yayınlanan İnsani Gelişim Göstergeleri kapsamında yapılan veri revizyonu ve yöntem değişikliği ışığında yeniden değerlendirilerek, konu ile ilgili bilgi aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 2.4 Türkiye'nin 1990-2017 dönemi için yeni metodolojiye uygun şekilde, istikrarlı zaman dizisi ışığında İGE verileri

Yıl	Doğumda Ortalama Yaşam Beklentisi (Yıl)	Öğrenim Görme Süresi Beklentisi (Yıl)	Ortalama Öğrenim Süresi (Yıl)	Kişi Başına Düşen GSMG (2011 SGP -\$)	İGE Değeri
1990	64,3	8,9	4,5	11.214	0,579
1995	67,0	9,6	4,8	12.089	0,607
2000	70,0	11,1	5,5	13.656	0,655
2005	72,5	11,9	6,0	16.129	0,690
2010	74,2	13,8	6,7	17.804	0,734
2011	74,4	14,3	7,2	19.490	0,753
2012	74,7	14,4	7,5	20.128	0,76
2013	75	14,8	7,7	21.452	0,771
2014	75,2	15,2	7,6	22.203	0,778
2015	75,5	15,2	7,8	23.125	0,783
2016	75,8	15,2	8	23.500	0,787
2017	76	15,2	8	24.804	0,791

Kaynak: İnsani Gelişim Raporu, istatistiksel güncelleme, 2018.

Tablo 2.4'te Türkiye'nin 1990-2017 dönemi için yeni metodolojiye uygun şekilde, istikrarlı zaman dizisi kullanılarak İGE hesaplanmıştır. 1990-2017 yılları arasında Türkiye için beklenen yaşam süresi yaklaşık 12 yıl, öğrenim görme süresi yaklaşık 4 yıl ve ortalama öğrenim görme süresi ise yaklaşık 3,5 yıl artmıştır. Satın alma gücü paritesi kapsamında kişi başı GSMG ise 1990-2017 yılları arasında 11.200 \$'dan 24.800 \$'a yükselmiştir.

Tablo 2.4'te görüldüğü üzere, Türkiye 1990 yılından 2005 yılına kadar geçen sürede Orta İnsani Kalkınma kategorisinde yer almıştır. 2010 yılından başlayarak 2017 yılına kadar geçen süre içerisinde, Türkiye yüksek insani kalkınma kategorisinde yer almıştır. 2017 yılında Türkiye'nin İGE değeri 0,791 ile en yüksek seviyeye çıkmıştır.

2.2.1.1. İllere Göre İnsani Gelişme Endeksi ve Alt Endeksleri

Türkiye'nin 1990-2017 dönemi ile ilgili istikrarlı zaman dizisi kullanılarak, yeni göstergeler ışığında İGE gösterilmiştir. Ancak İnsani Gelişme Endeksine göre Türkiye'nin iller ve bölgeleri arasındaki farklılıkların daha detaylı incelemesi aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Aşağıdaki tabloda Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan illerde yaşam endeksi verilerine yer verilmiştir. Bu kapsamda, 2015 yılı her il için gerçekleşen, İGE ve bu endeksin alt bileşenleri olan; eğitim endeksi (EE), sağlık endeksi (SE) ve gelir endeksi (GE) verileri ile bu endekslerin iller içerisindeki sıralaması verilmiştir.

Tablo 2.5: 2015 yılı için illere göre İGE ve alt endekslere ait sıralama

İl	İGE Sıralaması	İGE Endeks	GE Sıralama	GE Endeks	SE Sıralama	SE Endeks	EE Sıralama	EE Endeks
Isparta	1	0,7015	19	0,5267	1	0,8408	2	0,7370
Ankara	2	0,6958	2	0,7972	6	0,7379	44	0,5523
İstanbul	3	0,6807	1	0,8788	29	0,6471	56	0,5163
Bolu	4	0,6769	9	0,5803	2	0,8023	14	0,6480
İzmir	5	0,6472	3	0,6553	16	0,6819	31	0,6042
Yalova	6	0,6423	7	0,5873	27	0,6478	5	0,6918

Denizli	7	0,6376	17	0,5431	10	0,7174	11	0,6524
Trabzon	8	0,6332	20	0,5204	4	0,7403	19	0,6388
Edirne	9	0,6256	23	0,5048	9	0,7194	10	0,6526
Muğla	10	0,6236	15	0,5527	12	0,7042	26	0,6139
Rize	11	0,6216	27	0,4851	3	0,7695	27	0,6100
Eskişehir	12	0,6177	14	0,5596	22	0,6524	18	0,6409
Antalya	13	0,6174	8	0,5838	41	0,6249	16	0,6437
Artvin	14	0,6144	24	0,5036	5	0,7396	33	0,6000
Uşak	15	0,6134	13	0,5599	19	0,6755	30	0,6047
Kütahya	16	0,6119	16	0,5461	24	0,6512	20	0,6384
Kırşehir	17	0,6099	26	0,4865	31	0,6455	4	0,6977
Kocaeli	18	0,6005	4	0,6291	48	0,5910	39	0,5815
Karaman	19	0,6004	37	0,4546	11	0,7136	23	0,6330
Kırklareli	20	0,5962	10	0,5776	56	0,5601	13	0,6507
Karabük	21	0,5959	30	0,4825	26	0,6480	9	0,6573
Bursa	22	0,5949	18	0,5396	35	0,6404	29	0,6048
Nevşehir	23	0,5911	25	0,5009	38	0,6282	15	0,6441
Samsun	24	0,5876	40	0,4495	18	0,6801	22	0,6332
Konya	25	0,5860	31	0,4649	8	0,7265	41	0,5667
Kırıkkale	26	0,5850	45	0,4215	7	0,7360	35	0,5974
Giresun	27	0,5843	48	0,4017	15	0,6830	7	0,6683
Balıkesir	28	0,5835	36	0,4547	33	0,6445	12	0,6513
Aydın	29	0,5831	34	0,4599	17	0,6819	28	0,6075
Sakarya	30	0,5816	33	0,4621	14	0,6987	38	0,5841
Çanakkale	31	0,5754	43	0,4333	37	0,6300	8	0,6628
Erzincan	32	0,5708	35	0,4562	42	0,6241	24	0,6320
Kayseri	33	0,5701	22	0,5108	30	0,6465	43	0,5530
Tekirdağ	34	0,5691	5	0,5993	53	0,5703	46	0,5377
Bilecik	35	0,5686	21	0,5179	54	0,5685	25	0,6195
Burdur	36	0,5666	44	0,4270	49	0,5897	6	0,6830
Çankırı	37	0,5585	28	0,4849	34	0,6418	45	0,5487
Amasya	38	0,5563	41	0,4391	59	0,5263	3	0,7036
Zonguldak	39	0,5545	6	0,5987	52	0,5799	60	0,4848
Tunceli	40	0,5519	49	0,4004	63	0,5085	1	0,7468
Afyon. K	41	0,5502	47	0,4148	13	0,7028	48	0,5331
Sivas	42	0,5501	29	0,4836	28	0,6476	55	0,5192
Sinop	43	0,5497	32	0,4645	51	0,5822	32	0,6026
Kastamonu	44	0,5468	38	0,4505	46	0,6001	37	0,5897

Gümüşhane	45	0,5468	46	0,4209	40	0,6254	36	0,5941
Tokat	46	0,5372	51	0,3753	44	0,6016	21	0,6347
Bartın	47	0,5363	12	0,5693	62	0,5202	54	0,5193
Düzce	48	0,5324	11	0,5760	43	0,6055	65	0,4158
Manisa	49	0,5276	50	0,3948	20	0,6548	47	0,5333
Bayburt	50	0,5222	39	0,4496	50	0,5877	50	0,5293
Malatya	51	0,5212	60	0,3135	23	0,6521	34	0,5979
Elazığ	52	0,5131	55	0,3406	39	0,6262	40	0,5725
Niğde	53	0,5074	58	0,3289	36	0,6375	42	0,5558
Ordu	54	0,5038	56	0,3343	32	0,6451	49	0,5320
Aksaray	55	0,5014	42	0,4344	55	0,5610	57	0,5087
Erzurum	56	0,4834	57	0,3308	21	0,6532	62	0,4663
Mersin	57	0,4788	62	0,2885	64	0,5062	17	0,6418
Yozgat	58	0,4771	59	0,3260	45	0,6014	58	0,5038
K. Maraş	59	0,4639	63	0,2621	25	0,6490	61	0,4805
Hatay	60	0,4612	52	0,3536	65	0,5046	51	0,5254
Çorum	61	0,4555	54	0,3445	67	0,5019	53	0,5202
Osmaniye	62	0,4357	64	0,2594	61	0,5222	52	0,5254
Adana	63	0,4341	53	0,3506	66	0,5039	63	0,4477
Siirt	64	0,4158	61	0,3071	58	0,5296	66	0,4107
G. Antep	65	0,3812	65	0,2551	70	0,4798	67	0,4088
Kars	66	0,3775	69	0,1841	47	0,5928	71	0,3557
Bingöl	67	0,3666	66	0,2245	71	0,4691	68	0,4062
Bitlis	68	0,3409	71	0,1565	69	0,4964	70	0,3698
Kilis	69	0,3361	68	0,1990	80	0,3192	59	0,4900
Iğdır	70	0,3359	67	0,2139	75	0,4108	69	0,3832
Diyarbakır	71	0,3357	72	0,1346	60	0,5252	73	0,3472
Adıyaman	72	0,3319	81	0,0191	57	0,5314	64	0,4453
Batman	73	0,3214	76	0,1161	68	0,4967	72	0,3515
Ardahan	74	0,2877	79	0,0740	72	0,4689	74	0,3202
Van	75	0,2615	74	0,1259	77	0,3745	75	0,2841
Mardin	76	0,2591	73	0,1288	76	0,3973	76	0,2511
Şanlıurfa	77	0,2567	78	0,0938	74	0,4324	78	0,2440
Hakkâri	78	0,2312	70	0,1629	73	0,4341	81	0,0966
Muş	79	0,2295	77	0,0970	78	0,3420	77	0,2495
Şırnak	80	0,2038	75	0,1173	79	0,3308	80	0,1634
Ağrı	81	0,1902	80	0,0646	81	0,3014	79	0,2045
Türkiye	53	0,5096	47	0,4022	46	0,5943	48	0,5324

Kaynak: TÜİK, 2019.

TÜİK'in 2015 yılında yayınladığı illerde yaşam endeksi ile ilgili verilere Tablo 2.5'te yer almaktadır. İncelenen veriler İGE ve alt endekslerini oluşturan verilerdir.

Tablo 2.5'in en alt kısmında bulunan Türkiye satırı için eğitim, sağlık, gelir ve İGE değerleri yer almaktadır. Türkiye geneli için İGE değeri 0,5096 olup 53. sıradaki il olan Niğde ile aynı seviyede gelişmişlik seviyesindedir. Türkiye ortalaması, eğitim endeksine göre 47. sağlık endeksine göre 46. ve gelir endeksine göre ise 48. sırada yer alan il ile eşdeğer olduğu görülmektedir.

İllere göre İGE değerleri incelendiğinde, İç Anadolu bölgesi ve bu bölgenin batısında yer alan iller genel olarak orta düzeyde insani gelişmişlikte olduğu görülmektedir. Diğer bölgelerde yer alan illerin büyük bölümü düşük düzeyde insani gelişmişliğe sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 2.5 incelendiğinde, herhangi bir ilin bütün endekslerde ilk sırayı alamadığı görülmektedir. Örneğin İGE verilerine göre (bu endeks, GE, EE, ve SE'nin ortalamasını oluşturur.) ilk sırada yer alan Isparta'nın gelir endeksinde on dokuzuncu sırada olduğu görülmektedir. Ayrıca İGE verilerine göre ikinci sırada yer alan Ankara'nın, eğitim endeksinde kırk dördüncü sırada yer aldığı görülmektedir. Bu durum, gelişmenin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmediğinin göstergesidir.

2.2.1.2. Göstergeler Işığında Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi (EUİGE)

İGE, satın alma gücü paritesine göre kişi başı GSYH'yı gösterirken, EUİGE söz konusu ortalamanın altında ve üstünde kalan eşitsizliği belirlemeye çalışmaktadır. Bu kapsamda EUİGE gerçekleşen insani gelişmeyi, İGE ise gerçekleşmesi muhtemel insani gelişmeyi belirtmektedir. Bu bakış açısıyla ele alındığında EUİGE, yalnızca bir ülkenin sağlık, eğitim ve gelir endekslerindeki ortalama gelişmeyi değil, aynı zamanda her bir boyuttaki eşitsizliğin

seviyesine göre ortalama değerinin “indirilmesi” ile ülke nüfusu içinde nasıl dağıldığını da dikkate almaktadır.

Tablo 2.6: Türkiye’de 2010- 2017 yılları arası Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi

Yıl	EUİGE değeri	Toplam kayıp	İnsani eşitsizlik katsayısı	Beklenen yaşam süresinde eşitsizlik	Eğitimde eşitsizlik	Gelir eşitsizliği
2010	0.561	23,6	23,5	16,5	27,4	26,5
2011	0.583	22,5	22,2	12,8	27,4	26,5
2012	0.589	22,5	22,2	12,8	27,4	26,5
2013	0.649	15,8	15,6	11	14,1	21,8
2014	0.655	15,8	15,7	11	14,2	21,8
2015	0.658	15,9	15,8	11,5	14,2	21,8
2016	0.666	15,4	15,2	9,6	14,2	21,8
2017	0.669	15,4	15,3	9,6	13,5	22,6

Kaynak: İnsani Gelişim Raporu, Eşitsizliğe Uyarlanmış İGE, 2018.

Tablo 2.6’da Türkiye’de 2010- 2017 yılları arası EUİGE verileri yer almaktadır. Türkiye’nin 2010 - 2017 yılları içerisinde sağlık, eğitim ve gelir endekslerindeki en yüksek ve en düşük

verilerin farkından, söz konusu verinin İGE değeri çıkarılarak EUİG bulunmuştur. Tablodaki veriler incelendiğinde, EUİGE verileri 2010 yılında 0,561 iken, bu veri 2017 yılında 0,669 a yükselerek eşitsizlik azalmıştır. Aynı şekilde İGE değerleri ile EUİGE değerleri arasındaki kayıp 2010 yılında % 23 iken, bu veri 2013 yılında % 15,8 e kadar düşmüştür. Ancak 2015 yılında % 15,9 a yükselmiştir. Söz konusu veri 2016 ve 2017 yıllarında da %15,4 ile aynı seviyede kalmıştır. Doğuşta beklenen yaşam süresinde eşitsizlik, 2010 yılında % 16,5 iken, bu veri 2017 yılında % 9,6 ya düşmüştür. Aynı şekilde, Eğitimde eşitsizlik, 2010 yılında 27,4 iken, 2017 yılında bu veri yaklaşık yarı yarıya düşerek %13,5 oranına inmiştir. Gelir eşitsizliği, 2010 yılında % 26,5 iken, bu veri 2013 yılında % 21,8 e inmiştir. 2016 yılına kadar söz konusu veri % 21,8 de sabit kalmıştır. Ancak 2017 yılında gelir eşitsizliği endeksi artarak % 22,6 oranına yükseldiği görülmektedir.

2.2.1.3. Göstergeler Işığında Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (TCEE)

İGE, ülkenin insani gelişiminin ortalaması ile ilgili bilgi vermektedir. Ancak İGE, insani gelişimin cinsiyetler arasındaki dağılımı ile ilgili bir veriye yer vermemektedir. Cinsiyete Bağlı İnsani Gelişim Endeksi'ne ilk kez 1995 raporunda yer verilmiş ve 2010 yılında Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (TCEE) ismi ile 2010 yılı raporunda yayınlanmıştır. TCEE, bir ülkenin insani gelişim başarısını, cinsiyete göre oluşan farklılıkları ortaya koymaktadır. Türkiye'nin 1990 -2017 yılları arasındaki TCEE ile ilgili veriler tabloda yer almaktadır.

Tablo 2.7: Türkiye'nin 1990 -2017 yılları arasındaki TCEE verileri

Yıl	TCEE Değeri	Anne Ölüm Oranı *	Erken Doğurganlık Oranı**	Kadın Parlamenter Oranı	En Az Orta Öğrenim Görmüş Nüfus Oranı (%)		İş Gücüne Katılım Oranı	
					Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
1990		97	71,9	2.4	12.3	26.5	34	80.8

1995	0.631	86	60,3	2.4	14	32.5	30.8	77.5
2000	0.591	79	54,7	4.2	18.1	36.0	26.3	72.6
2005	0.564	57	45,3	4.4	20.9	40.2	23.3	70.1
2010	0.418	23	34,9	9,1	34,1	54,5	27	69,6
2011	0.374	21	33,6	14,2	37,5	58,4	28,3	70,5
2012	0.360	19	32,3	14,2	39	60	28,9	69,8
2013	0.348	18	31,1	14,4	40,5	61,5	30,1	70,4
2014	0.340	17	29,8	14,4	43,5	64,8	30,2	71,2
2015	0.326	16	28,5	14,9	43,5	64,8	31,5	71,7
2016	0.316	-	25,8	14,9	44,9	66	32,5	72,2
2017	0.317	-	25,8	14,6	44,9	66	32,4	71,9

Kaynak: İnsani Gelişim Raporu, TCEE verileri, 2018.

*100.000 canlı doğum başına gerçekleşen ölüm sayısı

** (15 - 19 yaş arası 1000 kadın başına doğum sayısı)

Tablo 2.7’de Türkiye’nin 1990 -2017 yılları arasındaki TCEE verileri yer almaktadır. Tablodaki veriler incelendiğinde, TCEE değeri 1990 yılında 0.631 iken, bu değer 2017 yılında 0,317 ye yükselerek, cinsiyet dayalı eşitsizliğin azaldığı görülmektedir. Aynı şekilde Anne Ölüm Oranı (100.000 Canlı Doğum Başına Ölüm Sayısı) 1990 yılında 97 iken bu sayı 2015 yılında 16’ya düşmüştür. Erken Doğurganlık Oranı 1990 yılında 71,9 iken, bu veri 2017 yılında 25,8’e düşmüştür. Kadın parlamenter oranı 1990 yılında %2,4 iken bu oran 2017 yılında yaklaşık yedi kat artarak, %14,6 seviyesine yükselmiştir. Kadın parlamenter oranının bu derece yükselmiş olması önemli gelişmedir. Ancak Türkiye’nin yaklaşık yarısını oluşturan kadınların parlamentodaki bu oranı hala yetersizdir. 1990 yılında En Az Orta Öğrenim Görmüş Kadın

Nüfus Oranı %12,3 ile erkek nüfus oranının yaklaşık yarısını oluştururken bu oran 2017 yılına geldiğimizde, en az orta öğrenim görmüş kadın nüfus oranı %44,9 seviyesine yükselmiştir. Söz konusu veride erkeklerin oranı %66 seviyesine yükselmiştir. 1990 yılında İş Gücüne Katılım Oranı kadınlar arasında %34 seviyesindedir. Bu oran yıllar içerisinde inişli çıkışlı bir seyir izlese de, 2017 yılında %32,4 seviyesine düşmüştür. Başka bir deyişle kadınlarımızın yaklaşık % 70'i işgücüne katılmamaktadır. İş Gücüne Katılım Oranı'nda erkeklerin 1990 yılındaki oranı %80 olarak görülmektedir. Bu oranda yıllar içerisinde inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 2017 yılında, İş Gücüne Katılım Oranı erkekler arasında % 71,9 seviyesine düştüğü görülmektedir.

2.2.1.4. Göstergeler Işığında Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi (CDGE)

Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi (CDGE) 2014 İGR'nda yer almıştır. Buna göre kadın İGE değerlerinin, erkek İGE değerlerine oranı verilmeye çalışılmıştır. CDGE, erkek ve kadının ortalama yaşam süresiyle; erkek ve kadının aldığı eğitim süresi ve hesaplanan aylık geliri ile ölçülmektedir (UNDP, 2018: 4). 2014 yılında yayınlanmaya başlayan CDGE, EUİGE ve TCEE den farklı olarak İGE kapsamında belirlenen boyutları, kadın ve erkekleri karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirmektedir. CDGE ile ilgili bilgiler tabloda yer almaktadır.

Tablo 2.8: Türkiye'nin 1990 -2017 yılları arasındaki CDGE verileri

Yıl	Doğumda beklenen yaşam süresi		Beklenen öğrenim süresi		Ortalama öğrenim süresi		Kişi başına GSMH		İGE değeri		K*-E* oranı
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	CDGE Değeri
1990	68	60,7	7,8	10,3	3,3	5,8	-	-	-	-	1.05

1995	71	63,2	8,5	11	3,9	6,3	5705	18654	0.550	0.659	1.05
2000	73,8	66,4	9,9	12,5	4,6	6,5	6006	21541	0.594	0.701	1.05
2005	76	69,1	11	12,8	5	7,2	6638	25923	0.627	0.735	1.05
2010	77,6	70,8	13,2	14,4	6,3	8,2	10245	25618	0.699	0.774	1.05
2011	77,8	71,1	13,7	14,9	6,6	8,5	11483	27768	0.716	0.788	1.05
2012	78	71,4	13,9	14,9	6,7	8,6	12104	28425	0.723	0.792	1.05
2013	78,3	71,7	14,3	15,3	6,8	8,5	13035	30158	0.733	0.799	1.05
2014	78,5	72	14,7	15,7	6,9	8,7	13419	31283	0.742	0.809	1.05
2015	78,7	72,2	14,7	15,7	7,1	8,8	14297	32243	0.748	0.813	1.05
2016	79	72,5	14,7	15,7	7,1	8,8	14780	32497	0.751	0.815	1.05
2017	79,2	72,8	14,7	15,7	7,1	8,8	15576	34313	0.755	0.819	1.05

Kaynak: İnsani Gelişim Raporu, CDGE verileri, 2018. **K*:** Kadın, **E*:**Erkek

Tablo 2.8’de Türkiye’nin 1990 -2017 yılları arasındaki CDGE verileri yer almaktadır. CDGE verileri değerlendirilirken kadın ve erkek karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Tablodaki veriler incelendiğinde, doğumda beklenen yaşam süresi 1990 yılında kadınlar için 68 yıl iken, bu oran erkekler için 60,7 yıl olarak gerçekleşmiştir. Bu veri 2017 yılında kadınlar için 79,2’ye, erkekler için 72,8 yıla yükselmiştir. Beklenen öğrenim süresi, kadınlar için 1990 yılında 7,8 yıl iken bu oran 2017 yılında yaklaşık iki katına çıkarak 14,7 yıla yükselmiştir. Söz konusu veri erkekler için 1990 yılında 10,3 yıl iken bu oran 2017 yılında yaklaşık bir buçuk kat artarak 15,7 yıla yükselmiştir. Ortalama öğrenim süresi, kadınlar için 1990 yılında 3,3 yıl iken bu oran 2017 yılında 7,1 yıla yükselmiştir. Söz konusu veri erkekler için 1990 yılında 5,8 yıl iken bu oran 2017 yılında 8,8 yıla yükselmiştir. Beklenen öğrenim ve ortalama öğrenim sürelerinde kadınlar, erkeklere oranla daha büyük bir ilerleme gerçekleştirdikleri

görülmektedir. Kişi başına GSMH, kadınlar için 1995 yılında 5.705 \$ iken bu oran sürekli bir artış göstererek 2017 yılında 15.576 \$ olmuştur. Söz konusu veri erkekler için 1995 te, 18.654 \$ iken bu oran 2017 yılında 34.313 \$ olarak gerçekleşmiştir. 1995 – 2017 yılları arasında kişi başına GSMH kadınlarda yaklaşık üç buçuk kat artarken, erkelerde yaklaşık iki kat artmıştır. İGE değeri, kadınlar için 1990 yılında 0,550 iken bu oran 2017 yılında 0.755 e yükselmiştir. Söz konusu veri erkekler için 1990 yılında 0.659 iken bu oran 2017 yılında 0.819 a yükselmiştir.

Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksinde, hemen hemen tüm boyutlarda erkeklerin kadınlara göre daha ileride olduğu Tablo 2.8 de görülmektedir. Ancak söz konusu boyutlarda, kadınların yıllar içerisindeki gelişim hızı erkeklere göre daha yüksek seviyededir.

2.2.2. Göstergeler Işığında Türkiye’ de Sosyal Gelişim Endeksi

Sosyal Gelişim, “*Toplumun, üyelerinin temel insani ihtiyaçlarını karşılama; vatandaşların ve toplulukların yaşam kalitelerini geliştirmeye ve sürdürmeye imkân sağlayan temel yapı taşlarını kurma ve tüm bireylere tam potansiyellerine ulaşmaları için ortam oluşturma kapasitesi*” (Social Progress Imperative, 2013: 14) olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda sosyal gelişim endeksi (SGE), gelir ve yatırım gibi geleneksel başarı kıstaslarının yerine sosyal ve çevresel göstergelerden faydalanmaktadır. SGE, barınak, beslenme, temel haklar ve eğitim gibi ölçülebilir sonuçlara odaklanarak, bir toplum içerisinde yaşanan gelişim ve değişimleri ekonomik veriler kullanmadan ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.

Sosyal Gelişme Endeksi, somut çıktıları ilk olarak 2013 yılında ortaya çıkmıştır. 2013 yılında 50 ülkeyi kapsayan bu çalışma, 2018 yılında, Birleşmiş milletler (BM) tarafından, tanınan 193 ülke ve henüz tanınmayan 43 ülkeyi de kapsayacak şekilde, 236 ülke araştırmaya dâhil edilmiştir. SGE temelde üç boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; temel insan ihtiyaçlar boyutu, refahın temelleri boyutu ve fırsat boyutudur. Her boyutta, göstergeleri tematik kategorilere ayıran dört bileşen ve bu bileşenlere ait çeşitli göstergeler bulunmaktadır.

Sosyal Gelişme Endeksi, hesaplamasında kullanılan formüller aynı olmakla birlikte, veri revizyonu sebebiyle bir takım değişiklikler yapılabilmektedir. Yapılan bu değişikliklerle beraber önceki yıllarda yayınlanan ülke verileri güncellenmektedir. Ükelere ait yıllar içerisindeki verilerinin karşılaştırılması doğru yapılabilmesi için, güncellenen veriler hesaplamaya dâhil edilmektedir. Bu kapsamda 2014 ve 2018 yılları arasında yayınlanan sosyal gelişim raporları ile aşağıda tablo 2.9’da verilen bilgiler farklılık içerebilir. Örneğin 2014 yılı SGE raporunda 132 ülkeye ait veri incelenmiş ve bu ülkeler arasında Türkiye, sosyal gelişme endeksinde 64. sırada yer almıştır. Ancak 2018 yılında yapılan veri değişikliği ile birlikte incelenen ülke sayısı 236’ya (2018 yılında, Birleşmiş milletler tarafından tanınan 193 ülke ve henüz tanınmayan 43 ülkeyi de kapsayacak şekilde, 236 ülke araştırmaya dâhil edilmiştir.) yükselmiş ve Türkiye’nin 2014 yılı sosyal gelişme endeksi sıralaması da 66. sıraya gerilemiştir.

Sosyal Gelişme Endeksi ile ilgili Türkiye’nin 2014 – 2018 yılları arasındaki görünümü, güncel veriler ışığında tablo 2,9’da yer almaktadır.

Tablo 2.9: Sosyal Gelişim Endeksi ile ilgili Türkiye’nin 2014 – 2018 yılları arasındaki görünümü

Boyut adı	2014	2015	2016	2017	2018
	Puan	Puan	Puan	Puan	Puan
Temel İnsan İhtiyaçları	85,01	85,05	83,74	83,44	83.65
Refahın Temelleri	72,97	72,67	73,2	73,23	73.61
Fırsat	45,55	45,51	44,85	42,71	43.18
SGE	67,84	67,75	67,26	66,46	66.81
Ülke sayısı	236	236	236	236	236
Türkiye’nin sırası	66	66	67	77	76

Kaynak: Sosyal Gelişim Endeksi, 2018.

Tablo 2.9’da, 2014 – 2018 yılları arası Türkiye’nin Sosyal Gelişim endeksi ile ilgili veriler yer almaktadır. Temel İnsani İhtiyaçlar boyutu itibari ile 2014 yılında 100 puan üzerinden, 85,01 puan aldığı görülmektedir. Temel İnsani İhtiyaçlar boyutu, 2016 ve devamındaki yıllarda düşme eğilimi gösterse de iyi bir seviyede olduğu söylenebilir. Türkiye, Refahın Temelleri boyutunda, temel insani ihtiyaçlar boyutuna göre daha düşük bir puana sahip olduğu görülmektedir. Aynı şekilde fırsatlar boyutunda, çok daha da düşük bir puan almıştır. Fırsatlar boyutunda en yüksek puan 2014 yılında 100 puan üzerinden 45,55 puan almıştır. Devam eden yıllarda, fırsatlar boyutu kapsamında daha düşük skorlar almıştır.

Türkiye’nin Sosyal Gelişim Endeksi (SGE) sıralamasında genel olarak her yıl, daha alt sıralara inmiştir. Sosyal Gelişim Endeksi’nin hesaplandığı ilk yıl olan 2014 yılında Türkiye, 67,84 puan alarak 236 ülke arasında 66. sırada yer almıştır. 2015 yılında sıralama değişmese de, SGE puanı 67,75’e düşmüştür. 2016 yılında Türkiye’nin puanı 67,76’ya, sıralaması da 67’ye düşmüştür. 2017 yılında Türkiye’de kayıp daha da artarak, puanı 66,46’ya, sıralaması da 77. sıraya kadar düşmüştür. 2018 yılında Türkiye SGE kapsamında hem puan hem de sıralamada yükselişe geçmiştir. 2018 yılında Türkiye’nin SGE puanı 66,81’e ve sıralaması da 76’ya yükselmiştir. Bu alt sıralara iniş sebebi, hem veri revizyonu ile birlikte hesaplama yeni ülkelerin katılması hem de Türkiye’nin Sosyal Gelişim kapsamında geriye gidişten kaynaklı düşük puan almasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye’nin Temel insani ihtiyaçlar, Refahın Temelleri ve Fırsatlar boyutu itibari ile gelişimi Maslow ‘un ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisine benzemektedir. İhtiyaçlar hiyerarşisinin tabanını oluşturan fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçları, insanın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan beslenme, barınma, dıştan gelebilecek tehlikelerden korunma ve yasalara uyma gibi gereksinimleri kapsamaktadır. İhtiyaç hiyerarşisinin ilk iki basamağı olan fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçları, Temel İnsani İhtiyaçlar endeksi ile benzerlik göstermektedir. İhtiyaç hiyerarşisinin üçüncü basamağında yer alan ait olma, sevgi, kabul görme gibi sosyal ihtiyaçlar, SGE’ndeki Refahın Temelleri endeksi ile benzerlik göstermektedir. Aynı şekilde İhtiyaçlar

hıyerarşisinin son iki basamağında yer alan değer verilme ve saygı ihtiyacı ile kendini gerçekleştirme gereksinimi, SGE'ndeki Fırsatlar boyutu endeksi ile benzerlik göstermektedir.

Sosyal Gelişme Endeksi ve Maslow 'un ihtiyaçlar hiyerarşisini bir arada değerlendirdiğimizde, Türkiye'de insanlar, temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmadığı, fakat kendini geliştirip toplumda saygı görmek ve özgüven sahibi olmasının kolay olmadığı görülmektedir. Kişinin kendini gerçekleştirme gereksinimini oluşturan fırsat boyutunun çok uzağında kaldığı görülmektedir.

Türkiye'nin Sosyal Gelişme Endeksi 2014 -2018 yılları arasındaki verileri Tablo 2.9 da yer almaktadır. Ancak konunun daha detaylı anlaşılması açısından, Türkiye'nin Sosyal Gelişme Endeksi 2018 verileri boyutlar, endeksler ve alt endeksler kapsamında aldığı puanlar ve Dünya sıralamasındaki yeri aşağıda Tablo 2.10'da gösterilmiştir.

Tablo 2.10: Türkiye'nin Sosyal Gelişme Endeksi 2018 verileri detaylı tablosu

Boyut adı	Puan	Sıra	Boyut adı	Puan	Sıra	Boyut adı	Puan	Sıra
TEMEL İNSANİ İHTİYAÇLARI	83.65	60	REFAHIN TEMELLERİ	73.61	68	FIRSAT	43.18	103
Beslenme ve Temel Sağlık	95.48	48	Temel Bilgilere Erişim	85.03	74	Kişisel Haklar	43.07	129
Yetersiz beslenme (%)	2,50	1	Yetişkin okuryazarlık oranı (15 yaş üstü nüfusun %'si)	95.60	33	Siyasal Haklar (0= hak yok; 40 =tam özgürlük)	16.00	105

Anne ölüm hızı (100.000)	15,53	46	İlkokul kaydı (çocukların %’si)	94.97	79	İfade özgürlüğü (0= özgürlük yok; 1 =tam özgürlük)	0.17	136
Çocuk ölüm oranı (1000)	12.70	61	Ortaokul kaydı (çocukların %’si)	103.05	1	Adalet Erişim tarihi: (0= özgürlük yok; 1=tam özgürlük)	0.37	124
Çocuk bodurluğu (%)	9.55	58	İkincil kayıta cinsiyet paritesi (kız/erkek)	0,97	49	Din özgürlüğü (0= özgürlük yok; 4 =tam özgürlük)	2.18	122
Bulaşıcı hastalıklardan ölümler (100.000)	14.94	18	Kaliteli eğitime Erişim tarihi: (0= düşük; 4= yüksek)	0,91	123	Kadınlar için mülkiyet hakları (0= hak yok; 5 =tüm hak)	3.10	124
Su ve Sıhhi Temizlik	98.14	39	Bilgiye ve İletişime Erişim	65.03	80	Kişisel Özgürlük ve Seçim	63.03	72
En azından temel içme suyuna Erişim tarihi:(%)	98.90	43	Cep telefonu abonelikleri (kayıtlı abone %’si)	94.40	97	Kırılgan istihdam (çalışanların %)	27.60	69
Borulu suya Erişim tarihi:(%)	98.90	33	İnternet kullanıcıları (%)	58.35	63	Erken evlilik (kadınların %)	10.00	70

En azından temel sağlık tesislerine Erişim tarihi: (%)	96.37	47	Çevrimiçi yönetişime Erişim tarihi:(0=düşük; 1=yüksek)	0,63	55	Gebelik önleyici araçlara Erişim tarihi:(kadınların %)	61.60	88
Kırsal açık dışkılama (%)	1.25	65	Bağımsız medyaya Erişim tarihi: (%)	44,40	112	Yolsuzluk (0=yüksek; 100 = yok)	40.00	67
Barınak	86.04	66	Sağlık ve Zindelik	68,99	49	Kapsayıcılık	24.33	135
Elektriğe Erişim tarihi:(%)	100.0	1	60 yaşında yaşam beklentisi (yıl)	23,41	34	Eşcinsellerin ve lezbiyenlerin kabulü (0=düşük; 100=yüksek)	22.96	67
Elektrik arz kalitesi (1= düşük; 7= yüksek)	4.40	79	Bulaşıcı olmayan hastalıklardan erken ölümler (100.000)	276.83	40	Ayrımcılık ve azınlıklara karşı şiddet (0=düşük; 10=yüksek)	10.00	146
Hane halkı hava kirliliğine bağlı ölümler (100.000)	1.16	40	Temel hizmetlere Erişim tarihi:(0=hiç yok; 100=tamamını kapsıyor)	67,56	50	Siyasal iktidarın cinsiyete göre eşitliği (0=eşitlik yok; 10=eşitlik var)	0.39	145

			Kaliteli sağlık hizmetlerine Erişim tarihi:(0=eşit değil; 4=eşit değil)	1.84	92	Sosyoekonomik pozisyona göre siyasal iktidarın eşitliği (0=eşitlik yok; 4=eşitlik var)	2.60	36
						Siyasi iktidarın sosyal grupla eşitliği (0=eşitlik yok; 4=eşitlik var)	0.72	140
Kişisel Güvenlik	54.93	104	evresel Kalite	75.37	60	İleri Eğitime Erişim	42.28	43
Cinayet oranı (100.000)	4.30	82				Yükseköğrenim yılı	0.36	72
Siyasi cinayetler ve işkence (0= düşük özgürlük; 1= yüksek zgrlk)	0,40	124	Dış hava kirliliğine bağlı ölümler(lm / 100.000)	40.70	53	Kadınların okuldaki ortalama yılları	8.76	95
Algılanan sullk (1= düşük; 5= yüksek)	4.00	86	Atık su arıtma (%)	92,21	38	Dünya çapında sıralanmış niversiteler (puan)	26.00	15
Trafik lmleri (100.000)	11.63	43	Sera gazı emisyonları (GSYH başına CO2 değeri)	250.04	25	Küresel olarak sıralanan üniversitelere kayıtlı üçüncül	40.00	19

						öğrencilerin yüzdesi		
			Biyo-çeşitliliği koruma	0.23	145			

Kaynak: Social Progress Imperative 2018, verilerinden faydalanılmıştır.

Tablo 2.10’da Türkiye’nin 2018 yılındaki Sosyal Gelişme Endeksi ve alt endekslerine ait veriler detaylı bir şekilde yer almaktadır. Tablo 2.10’da “Puan” başlığı altındaki sütunlarda, Türkiye’nin 2018 yılı içerisinde ilgili endeks ve alt endekste aldığı puanı göstermektedir. “Sıra” başlığı altındaki sütunlarda ise, Türkiye’nin 2018 yılı içerisinde ilgili endeks ve alt endekste, Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen 193 ülke ile hala ülke olarak kabul edilmeyen Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti gibi 43 ülke ve topluluğu kapsamaktadır. Kısaca ilgili endekste Türkiye’nin sırası 236 ülke arasından belirlenmiştir.

Türkiye 2018 yılında, Temel İnsani İhtiyaçlar boyutu kapsamında 83.65 puan alarak 236 ülke arasından 60. sıraya yerleşmiştir. Temel İnsan İhtiyaçları boyutunun ilk endeksi olan Beslenme ve Temel Sağlık kısmında 95.48 puanla 48. sırayı almıştır. Temel İnsan İhtiyaçları boyutunun ikinci endeksi olan Su ve Sıhhi Temizlik kısmında 98.14 puanla 39. sıraya yerleşmiştir. Temel İnsan İhtiyaçları boyutunun üçüncü endeksi olan barınak kısmında 86.04 puanla 66. sıraya yerleşmiştir. Temel İnsan İhtiyaçları boyutunun son endeksi olan Kişisel Güvenlik kısmında, diğer üç endekse kıyasla 54.93 gibi düşük bir puanla 104. sırada olduğu görülmektedir.

Sosyal Gelişim Endeksinin ikinci boyutu olan Refahın Temelleri boyutunda Türkiye 73.61 puan alarak 68. sıraya yerleşmiştir. Bu boyutta hem puan olarak hem de sıralama olarak Temel İnsan İhtiyaçları boyutundan daha düşük skorlar almıştır. Türkiye, Refahın Temelleri boyutunun ilk endeksi olan Temel Bilgilere erişim kısmında 85.03 puanla 74. sırada görülmektedir. Refahın Temelleri boyutunun ikinci endeksi olan Bilgiye ve İletişime erişim kısmında 65.03 puanla 80. sıraya yerleşmiştir. Refahın Temelleri boyutunun üçüncü endeksi olan Sağlık ve Zindelik kısmında 68.99 puanla 49. sıraya yerleşmiştir. Refahın Temelleri

boyutunun son endeksi olan Çevresel Kalite kısmında 75.37 puanla 60. sırada olduğu görülmektedir.

Sosyal Gelişim Endeksinin üçüncü boyutu olan Fırsatlar boyutunda Türkiye, 43.18 puanla tüm ülkeler arasında 103. sıraya yerleşmiştir. Türkiye, Fırsatlar boyutunun ilk endeksi olan Kişisel Haklar kısmında 43.07 puanla 129. sıraya yerleşmiştir. Fırsatlar boyutunun ikinci endeksi olan Kişisel Özgürlük ve Seçim kısmında 63.03 puanla 72. sırada yer almaktadır. Fırsatlar boyutunun üçüncü endeksi olan Kapsayıcılık kısmında 24.33 puanla 135. sırada yer almıştır. Fırsatlar boyutunun son endeksi olan İleri Eğitime erişim kısmında 42.28 puanla 43. sırada yer aldığı görülmektedir.

Sonuç olarak, Tablo 2.10'da Türkiye'nin Sosyal Gelişim Endeksi verileri gösterilmiştir. Bu veriler kapsamında Türkiye'nin durumunu değerlendirdiğimizde; ilk olarak, beslenme, sağlık, barınak gibi temel ihtiyaçlara erişim kolaylığı bulunmaktadır. Ancak temel insani ihtiyaçlara erişim kolaylığı olmakla birlikte, bu alanda Türkiye 60. sırada yer almaktadır. Gelişmiş ülkeler kategorisine girme hedefi olan Türkiye'nin bu alanda daha çok çalışması ve üst sıralara yükselmesi gerekmektedir. İkinci olarak, kendini geliştirip bilgiye erişme, sağlıklı ve kaliteli bir hayat sürme, temiz bir çevrede yaşama olanağına sahip olabilme imkânlarının kısıtlı olduğu görülmektedir. Çünkü bu alanları oluşturan refahın boyutu endeksinde Türkiye 68. sırada yer almaktadır. Genel olarak kişisel hak ve özgürlükleri oluşturan fırsat boyutunda Türkiye 103. sırada yer almıştır. Her alanda muasır medeniyetler seviyesine çıkmayı hedefleyen bir ülke olan Türkiye'nin, bu kapsamda atması gereken ilk adım kişisel hak ve özgürlükler alanında yeni düzenlemeler yapmasıdır. Kişisel hak ve özgürlükler alanında güven vermeyen bir yerde hem ekonomik ilerleme hem de sosyal gelişim imkânı sınırlıdır.

Bu bölümde Türkiye'nin 1990- 2018 yılları içerisindeki ekonomik ve sosyal durumu analiz edilmiştir. Bu kapsamda genel olarak şu sonuçlara ulaşılabilir.

Türkiye 1990 ve 2000 yılları arasında kriz, yüksek enflasyon ve yüksek faizle geçirmiştir. 1994 yılında büyük bir kriz yaşayan Türkiye, 1997 yılında Güney Asya ve Rusya'da yaşanan

krizlerden de olumsuz etkilenmiştir. 1999 yılında İstanbul’da gerçekleşen deprem ülkeyi hem ekonomik hem de sosyal olarak olumsuz etkilemiştir. 2000’li yılların başında büyük bir ekonomik kriz yaşayan Türkiye, 2002 yılından itibaren toparlanma sürecine girmiştir. Enflasyon ve faiz oranları düşmüş ülke büyüme trendine girmiştir. 2000 yılından sonra IMF ile yapılan antlaşmalar, AB ile gerçekleşen olumlu müzakereler ve yapılan özelleştirmeler ekonomiyi olumlu etkilemiştir. 2007 yılında başta ABD’de başlayan küresel ekonomik kriz Türkiye’yi de olumsuz etkilemiştir. 2009 yılında bu krizin etkisinden kurtulan Türkiye, 2013 yılına kadar büyümesini devam ettirmiştir. 2013 yılından itibaren içeride yaşanan terör ve darbe girişimi, dışarıda da Türkiye’ye yakın ülkelerdeki karışıklıkların etkisi ile ekonomi alanında inişli çıkışlı bir dönem yaşanmıştır.

Türkiye, insani gelişme alanında 1990 – 2000 yılları içerisinde orta seviye insani gelişmeye sahip bir ülke olmuştur. 2000’li yıllarla beraber yüksek insani gelişme sınıfına giren bir ülke olmuştur. İnsani gelişme endeksi bakımından Türkiye sürekli yükselen bir grafiğe sahiptir. 2017 yılında Türkiye’nin İGE değeri 0,791 ile en yüksek seviyeye çıkmıştır. Ancak hala gelişmiş ülkelerin bulunduğu Çok Yüksek İnsani Gelişme seviyesine ulaşamadığı da unutulmamalıdır.

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (TCEE) bakımından da Türkiye sürekli gelişen bir ülke durumundadır. Ancak kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik hala önemini korumaktadır. Kadınların parlamentoda temsil oranı %14,6 ve iş gücüne katılım oranı %32,4 seviyelerinde kalmıştır.

Türkiye, Sosyal gelişim endeksinin temel insani ihtiyaçlar boyutu kısmında, 83 – 85 puan aralığında yer almaktadır. Sosyal gelişim alanında Türkiye’de insanların beslenme, sağlık, barınak gibi temel ihtiyaçlara erişim kolaylığı olduğu görülmektedir. İkinci boyut olan, Refahın Temelleri boyutunda ortalama 71 – 73 puan aralığında yer almaktadır. SGE verilerine göre Türkiye’de insanların kendini geliştirip bilgiye erişme, sağlıklı ve kaliteli bir hayat sürme, temiz bir çevrede yaşama olanağına sahip olabilme imkânlarının yeterli seviyede olmadığı görülmektedir. Son olarak, Fırsatlar boyutunda ise Türkiye 41-43 puan aralığındadır. Kişisel

hak ve özgürlükleri oluşturan fırsatlar boyutunda sınırların dar çerçevede çizildiği, bu alanda hem yapısal reformlara ihtiyaç duyulduğu hem de uygulama da yeni çalışmalar yapılmasının gerekliliği ön plana çıkmaktadır.

3. BÖLÜM

YÜKSELEN EKONOMİLER, AB'YE ÜYE OLAN SON ÜÇ ÜLKE VE AB'YE ADAY ÜLKELERİN EKONOMİK VE SOSYAL GÖSTERGELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmanın bu aşamasında yükselen ekonomiler, AB'ye üyelikleri kabul edilmiş son üç ülke ile AB'ye adaylık süreci devam eden ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişimi incelenmiştir. Yükselen ekonomiler: *“gelişmekte olan ülkeler grubu içinde olup, oradan çıkarak gelişmiş ülkeler arasına katılmaya aday ekonomileri ifade”* etmektedir (Eğilmez, 2014: 1). Birçok kurum yükselen ekonomiler ile ilgili olarak farklı sınıflandırmalar yapmaktadır. Söz konusu kurumların hemen hemen tamamı tarafından kabul edilen yükselen ekonomiler kapsamındaki ortak ülkeler bu bölümde ele alınmıştır. Türkiye’de bu ülkeler arasında yer almaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler ile ortak özellikler taşımakla beraber, o ülke grubundan çıkıp gelişmiş ülke sınıfına girme potansiyelleri olan ülkelere yükselen ekonomiler denir. Yükselen ekonomiler, hızlı gelişme potansiyeline sahip, ekonomik verilere göre büyüme gösteren ve yapısal reformları gerçekleştirme potansiyeli olan ülkelerdir (Authers, 2013).

Birçok kurum tarafından belirlenen farklı ülke grupları yükselen ekonomiler arasında gösterilmektedir. Bu kapsamda 2012 yılında IMF tarafından yayınlanan Dünya görünüm raporunda; *Arjantin, Brezilya, Bulgaristan, Şili, Çin, Kolombiya, Estonya, Macaristan, Hindistan, Endonezya, Letonya, Litvanya, Malezya, Meksika, Pakistan, Peru, Filipinler, Polonya, Romanya, Rusya, Güney Afrika, Tayland, Türkiye, Ukrayna, Venezuela* yükselen ekonomiler arasında sayılmıştır (IMF, 2012). Ekonomist Jim O’Neill de IMF’ye benzer bir gruplama yaparak, Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Rusya, Güney Afrika, Türkiye, Vietnam, Mısır ve Kolombiya’yı yükselen ekonomiler arasında saymıştır (Reuters, 2013). Yukarıda da belirtildiği gibi, birçok finans kuruluşu tarafından belirlenen çok sayıda yükselen ekonomi bulunmaktadır.

Çeşitli kaynaklara göre yükselen ekonomiler ve bu ülkeleri yükselen ekonomi kapsamında gösteren kurumlara ait bilgiler tablo 3,1’de yer almaktadır.

Tablo 3.1: Çeşitli kaynaklara göre yükselen ekonomiler

Ülkeler	1*	2*	3*	4*	5*	6*	7*	8*
Arjantin	+							+
Bangladeş		+						
Brezilya	+	+		+	+	+	+	+
Şili	+			+	+	+	+	+
Çin	+	+		+	+	+	+	+
Kolombiya			+	+	+	+	+	
Çek C.				+	+	+	+	
Mısır		+	+	+	+	+	+	
Macaristan	+			+	+	+	+	+
Hindistan	+	+		+	+	+	+	+
Endonezya	+	+	+	+	+	+	+	
İsrail								+
Malezya	+			+	+	+	+	
Meksika	+	+		+	+	+	+	+
Fas				+	+	+	+	
Nijerya		+						+
Pakistan	+	+		+				

Peru	+			+	+	+	+	
Filipinler	+	+		+	+	+	+	
Polonya	+			+	+	+	+	+
Rusya	+	+		+	+	+	+	+
Slovenya								+
G. Afrika	+		+	+	+	+	+	+
G. Kore		+			+	+		+
Tayvan				+	+	+	+	+
Tayland	+			+	+	+	+	+
Türkiye	+	+	+	+	+	+	+	+
Vietnam		+	+					

Kaynak: Halisçelik, 2015: 54

* 1-IMF, 2- The Next Eleven (N-11), 3- CIVETS, 4- FTSE, 5- MSCI 6- The Economist, 7- Standard and Poor's ve 8- Columbia University EMGp verilerinden faydalanılmıştır.

Tablo 3,1 deki verilere göre birçok kurum tarafından belirlenen farklı ülkeler yükselen ülke grupları içinde sayılmıştır. Tüm gruplar tarafından Türkiye yükselen ekonomi olarak gösterilmektedir. Bu çalışmada yükselen ekonomiler kapsamında, Arjantin, Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye analiz edilmiştir. Bu ülkelerin seçilme sebepleri genel olarak; 1990-2018 yılları içerisinde Türkiye ile paralel bir ekonomik ve sosyal hareketlilik içerisinde olmaları, bu ülkelerin aynı zamanda birçok kuruluş tarafından Yükselen ekonomiler arasında gösterilmeleri ve KBMG bazında Türkiye'ye yakın bir çizgide olmaları gösterilebilir.

Türkiye aynı zamanda AB'ye aday bir ülkedir. Bu kapsamda, AB'ye üye son üç ülke Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan ile aday ülkeler Kuzey Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk bu bölümde incelenmiştir.

3.1. EKONOMİK GÖSTERGELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Genel olarak ekonomik büyüme; Bir ülkede bir zaman dilimi içerisinde üretilen tüm mal ve hizmetlerin parasal değerinde oluşan artıştır. Her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de temel hedeflerinden biri ekonomik gelişmeyi sağlamaktır. Ancak olağandışı bir gelişme olmadığı varsayımı altında, bir ekonominin kısa süre içerisinde kalkınması, yüksek seviyede GSYH veya KBMG değerine ulaşması pek kolay değildir. Bir ülkenin yer altı kaynaklarına sahip olması olağandışı bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bir ülkenin savaş veya anlaşmalar ile başka bir ülkenin doğal kaynaklarını kullanması da olağandışı bir gelişme olarak kabul edilebilir. Ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek amacıyla her ülke belli planlar yapmakta ve politika izlemektedir. Bu plan ve politikaların bir bölümü başarılı olurken bazıları da başarısız olabilmektedir. Bu kapsamda Türkiye’nin de içinde bulunduğu yükselen ekonomiler ile AB’ye aday mevcut ülkeler ve AB’ye üyelikleri kabul edilmiş son üç ülkenin GSYH ve KBMG değeri incelenmiştir.

3.1.1. Göstergeler Işığında Yükselen Ekonomiler, AB’ye Üye Olan Son Üç Ülke ve AB’ye Aday Ülkelerin Ekonomilerinde Yaşanan GSYH Bazlı Değişimler

Yükselen ekonomilerde yaşanan ekonomik gelişmeler (GSYH bazlı değişim) aşağıda tablo halinde verilmiştir. Söz konusu ülkeler daha önceki yıllarda Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Bankası (DB) ve IMF verilerinde de bir arada verildiği için, bu tabloda da aynı ülkeler tercih edilmiştir.

Tablo 3.2: Yükselen ekonomilerde GSYH değerlerinin 1990 - 2018 yılları arasındaki değişimi

	Arjantin	Brezilya	Çin	Hindistan	Endonez ya	Rusya	Güney Afrika	Türkiye
1990	141,35	461,95	360,85	320,97	106,14	516,81	155,55	150,67
1995	258,03	769,35	734,54	360,28	202,13	39558	155,46	169,48
2000	284,20	655,42	1,211,34	462,14	165,02	259,70	136,36	272,97
2001	268,69	559,37	1,339,39	478,96	160,44	306,60	121,60	200,25
2002	97,724	507,96	1,470,55	508,06	195,66	345,47	115,74	238,42

2003	127,58	558,31	1,660,28	599,59	234,77	430,34	175,25	311,82
2004	164,65	669,31	1,955,34	699,68	256,83	591,01	228,93	404,78
2005	198,73	891,63	2,285,96	808,90	285,86	764,01	257,67	501,41
2006	232,55	1,107,64	2,752,13	920,31	364,57	989,93	271,63	552,48
2007	287,53	1,397,08	3,552,18	1,201,11	432,21	1,299,70	299,41	675,77
2008	361,55	1,695,82	4,598,20	1,186,95	510,22	1,660,84	286,76	764,33
2009	332,97	1,667,01	5,109,95	1,323,94	539,58	1,222,64	295,93	644,64
2010	423,62	2,208,87	6,100,62	1,656,61	755,09	1,524,91	375,34	771,90
2011	530,16	2,616,20	7,572,55	1,823,04	892,96	2,051,66	416,41	832,52
2012	545,98	2,465,18	8,560,54	1,827,63	917,86	2,210,25	396,32	873,98
2013	552,02	2,472,80	9,607,22	1,856,72	912,52	2,297,12	366,64	950,57
2014	526,31	2,455,99	10,482,37	2,039,12	890,81	2,063,66	350,63	934,18
2015	594,74	1,802,21	11,064,66	2,102,39	860,85	1,368,40	317,53	859,79
2016	557,53	1,793,98	11,190,99	2,274,22	932,25	1,284,72	295,74	863,72
2017	642,69	2,055,50	12,237,37	2,600,81	1,015,5	1,577,52	348,87	851,54
2018	518,47	1.868,62	13.608,15	2.726,32	1.042,1	1.657,55	366,29	766,50

Kaynak: Dünya Bankası, GSYH, 1990- 2018. (milyar dolar)

Tablo 3.2 verileri incelediğinde; 1990 yılında Arjantin'e ait GSYH değeri 141,352 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 1995 yılında ise 258,032 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 2000 yılında Arjantin 'e ait GSYH değeri 284 milyar dolardır. 2001 yılında, GSYH değeri 268,6 milyar dolara düşmüştür. 2002 yılında büyük bir daralma yaşayan Arjantin ekonomisi GSYH değeri 97,7 milyar dolara kadar inmiştir. 2003 yılından başlayarak 2015 yılına kadar aralıksız büyüyen Arjantin ekonomisi, 2016 yılında yaklaşık 40 milyar dolar küçülerek, aralıksız büyüme süreci sonlanmıştır. Söz konusu ekonomide 2017 yılında tekrar büyüme gerçekleşmiş ve GSYH yaklaşık 642,6 milyar dolara yükselmiştir. Ancak Arjantin, 2018 yılında GSYH bazında tekrar küçülme yaşayarak 518,4 milyar dolara gerilemiştir. 2000 den 2018 yılına kadar Arjantin ekonomisi GSYH alanında yaklaşık 1,82 kat büyümüştür.

Brezilya'nın GSYH değeri, 1990 yılında 461,952 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 1995 yılında ise 769,305 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 2000 yılında GSYH yaklaşık 655 milyar dolardır. 2001 yılında 559 milyar dolara ve 2002 yılında da 507 milyar dolara kadar gerilemiştir. 2003 yılından başlayarak büyüme sürecine giren Brezilya ekonomisi, 2009 ve 2012 yıllarında daralma yaşasa da büyüme süreci genel olarak devam etmiş ve 2017 yılında GSYH'si yaklaşık 2.055 milyar dolara yükselmiştir. Ancak Brezilya, 2018 yılında GSYH

bazında tekrar küçülme yaşayarak 1.868,6 trilyon dolara gerilemiştir. 2000 den 2018 yılına kadar Brezilya ekonomisi GSYH alanında yaklaşık 2,85 kat büyümüştür.

Çin'e ait GSYH değeri, 1990 yılında 360,858 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Çin 1995 yılında GSYH değerini ika katına çıkararak 734,548 milyar dolar seviyesine yükseltmiştir. 2000 yılında GSYH yaklaşık 1.211 milyar dolardır. Çin, gelişmekte olan seçilmiş ülkelerden farklı olarak GSYH değerinde sürekli büyüme gerçekleşmiştir. Çin'e ait GSYH değeri, 2018 yılında yaklaşık 13.608 trilyon dolara ulaşmıştır. 2000 yılından 2017 yılına kadar Çin ekonomisi GSYH bazında yaklaşık 11,23 kat büyümüştür.

Hindistan ait GSYH değeri, 1990 yılında 320,979 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 1995 yılında ise 360,282 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 2000 yılında GSYH yaklaşık 462 milyar dolardır. Hindistan 2008 yılında küçük bir daralma yaşasa da genel olarak GSYH bazında sürekli büyümüştür. 2018 yılında GSYH'si yaklaşık 2.726,3 trilyon dolara yükselmiştir. 2000 yılından 2018 yılına kadar Hindistan ekonomisi GSYH alanında yaklaşık 6,31 kat büyümüştür

Endonezya'ya ait GSYH değeri, 1990 yılında 106,141 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 1995 yılında ise 202,132 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 2000 yılında GSYH yaklaşık 165 milyar dolardır. Endonezya 2001 yılında küçülme yaşasa da devamındaki yıllarda büyüme süreklilik kazanmıştır. 2013, 2014 ve 2015 yıllarında tekrar küçülme yaşayan Endonezya ekonomisinde, devamındaki yıllarda büyümenin gerçekleştiği görülmektedir. 2018 yılında GSYH'si yaklaşık 1.042,1 trilyon dolara yükselmiştir. 2000 yılından 2018 yılına kadar Endonezya ekonomisi GSYH bazında yaklaşık 6.31 kat büyüme gerçekleştirmiştir.

Rusya'ya ait GSYH değeri, 1990 yılında 516,814 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 1995 yılında ise 395,537 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. 2000 yılında GSYH yaklaşık 259 milyar dolardır. Rusya 2009 yılına kadar GSYH bazında sürekli büyümüştür. 2009 da küçülme yaşasa da devamındaki yıllarda büyüme süreklilik kazanmıştır. Ancak 2014, 2015 ve 2016 yıllarında petrol fiyatlarının düşmesi ile beraber küçülme gerçekleşmiştir. 2018 yılında tekrar

büyüme gerçekleştiği görülen Rusya’da GSYH değeri 1.657,5 milyar dolara yükselmiştir. 2000 den 2018 yılına kadar Rusya ekonomisinde GSYH bazında yaklaşık 6.38 kat büyüme gerçekleşmiştir.

Güney Afrika’ya ait GSYH değeri, 1990 yılında 115,553 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 1995 yılında ise 155,460 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 2000 yılında GSYH yaklaşık 136 milyar dolardır. Devamındaki yıllarda inişli çıkışlı bir seyir izleyen Güney Afrika ekonomisi 2018 yılında GSYH’sı 366,2 milyar dolara yükselmiştir. 2000 den 2018 yılına kadar Güney Afrika ekonomisinde GSYH bazında yaklaşık 2.68 kat büyüme gerçekleşmiştir.

Yükselen ekonomiler arasında gösterilen ülkelerden biri olan Türkiye’nin, 1990 yılında GSYH değeri 150,676 milyar dolar seviyesindedir. 1995 yılına geldiğimizde de bu oran 169,486 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 2000 yılında GSYH değeri yaklaşık 273 milyar dolardır. Türkiye, 2001 yılında büyük bir ekonomik krizin yaşamıştır. Bu sebeple 2001 yılında Türkiye ekonomisinde, GSYH bazında küçülme yaşanmış ve GSYH değeri 200 milyar dolara gerilemiştir. 2002 – 2008 yıllarında sürekli büyüme gerçekleşmiştir. 2009 yılında dünya genelinde yaşanan küresel ekonomik kriz Türkiye’yi de olumsuz etkileyerek GSYH bazında küçülme yaşanmıştır. Türkiye ekonomisinde 2010 – 2013 yıllarında da sürekli büyüme gerçekleşmiştir. Ancak 2014, 2015, 2016 ve 2017 yıllarında küçülme gerçekleşmiştir. Bunun başlıca sebepleri, Suriye de devam eden iç kargaşa ile beraber Türkiye’ye gelen milyonlarca göçmenin getirdiği ekonomik maliyetler, Türkiye’nin sınır komşusu Suriye’de devam eden iç kargaşa sebebi ile askeri harcamalara ağırlık verilmesi ve ayrıca 2016 yılında yaşanan darbe girişimi sayılabilir. 2018 yılında Türkiye’nin GSYH’sı yaklaşık olarak 766,509 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılından 2018 yılına kadar Türkiye ekonomisinde, GSYH bazında yaklaşık 2,8 kat büyüme gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak; 2000- 2018 yılları arasında genel olarak, Yükselen ekonomilerde 2000 ve 2009 krizinden kaynaklı olarak küçülme gerçekleşmiştir. Ayrıca Yükselen ekonomilerin GSYH bazlı yaşadığı bu küçülmeden etkilenmeyen tek ülke Çin olmuştur. Rusya söz konusu krizlerden

farklı olarak, 2014, 2015 ve 2016 yıllarında petrol fiyatlarının düşmesi ile beraber küçülme yaşamıştır. Söz konusu Yükselen ekonomilerin tamamında kriz yılları hariç genel olarak bir büyümenin olduğu görülmektedir. 2000- 2017 yılları arasında Yükselen ekonomilerde GSYH bazında ortalama 5,3 kat bir büyüme gerçekleşmiştir. Bu kapsamda Türkiye GSYH bazında söz konusu yıllar arasında 2,8 kat büyüme gerçekleştirerek ortalamanın altında kalmıştır.

Türkiye'nin GSYH'si ile yakın zamanda AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke; Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan ile henüz AB üyelikleri kabul edilmeyen ama adaylık süreci devam eden; Kuzey Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk'a ait GSYH değerlerinin değişimi Tablo 3.3'te yer almaktadır.

Tablo 3.3: AB'ye üyelikleri kabul edilmiş son üç Ülke ve Henüz AB üyelikleri kabul edilmeyen ama adaylık süreci devam eden ülkelerin GSYH değişimleri

	Arnavutluk	Bulgaristan	Hırvatistan	Kuzey Makedonya	Karadağ	Romanya	Sırbistan	Türkiye
1990	2,028	2,063	--	4,699	--	38,994	-	150,676
1995	2,392	1,886	22,387	4,680	--	37,435	16,750	169,486
2000	3,480	14,075	21,774	3,772	0,984	37,438,	6,540	272,979
2001	3,922	16,276	23,289	3,709	1,159	40,716	12,267	200,252
2002	4,348	20,982	26,868	4,018	1,284	46,174	16,116	238,428
2003	5,611	25,957	34,667	4,946	1,707	59,867	21,188	311,822
2004	7,184	29,636	41,523	5,682	2,073	76,216	24,861	404,786
2005	8,052	34,130	45,347	6,258	2,257	99,697	26,252	501,416
2006	8,896	44,411	50,404	6,861	2,721	123,533	30,607	552,487
2007	10,677	54,409	60,121	8,336	3,680	175,933	40,289	675,770
2008	12,881	51,884	70,494	9,909	4,545	213,605	49,259	764,335
2009	12,044	50,610	62,779	9,401	4,159	172,611	42,616	644,640
2010	11,926	57,418	59,865	9,407	4,139	166,225	39,460	771,901
2011	12,890	53,903	62,399	10,494	4,538	183,443	46,466	832,523
2012	12,319,	55,555	56,548	9,745	4,087	171,196	40,742	873,982
2013	12,776	56,814	58,157	10,817	4,464	190,949	45,519	950,579
2014	13,228	16,509	57,682	11,362	4,587	199,626	44,210	934,185
2015	11,386	50,201	49,519	10,064	4,052	177,893	37,160	859,796
2016	11,883	53,240	51,623	10,672	4,374	188,494	38,299	863,721
2017	13,038	58,220	55,201	11,279	4,844	211,883	41,431	851,549
2018	15,058	65,132	60,805	12,672	5,452	239,552	50,508	766,509

Kaynak: Dünya Bankası, KBMG, 1990- 2018. (milyar dolar)

Tablo 3.3 verileri incelendiğinde, yakın zamanda AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ile henüz AB üyelikleri kabul edilmeyen ama adaylık süreci devam eden ülkelere ait, 2000 - 2009 yılları arası GSYH değerlerinde sürekli bir büyüme gerçekleşmiştir. 2009 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz ile birlikte söz konusu ülkelerin GSYH değerlerinde küçülme yaşanmıştır. AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ile adaylık süreci devam eden ülkelerde, 2009 yılından sonra da GSYH bazında inişler ve çıkışlar olmuştur.

Tablo 3.3 teki veriler incelendiğinde de; Arnavutluk ekonomisinde GSYH değeri, 1990 yılında 202,285 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 1995 yılında ise 239,276 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Arnavutluk ekonomisinde, 2000 yılından 2018 yılına kadar GSYH bazında yaklaşık 4,32 kat büyüme gerçekleşmiştir. Aynı şekilde söz konusu yıllar içerisinde; Bulgaristan ekonomisi yaklaşık 4,95 kat büyümüştür. Hırvatistan ekonomisi yaklaşık 2.79 kat büyümüştür. Kuzey Makedonya ekonomisi yaklaşık 3,35 kat, Karadağ ekonomisi yaklaşık 5,53 kat, Romanya ekonomisi yaklaşık 6,4 kat, Sırbistan ekonomisi yaklaşık 7,72 kat büyümüştür. Aynı dönem içerisinde Türkiye ekonomisi yaklaşık 2,8 kat büyüme gerçekleştirmiştir.

AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ile adaylık süreci devam eden ülkelerde, 2000 - 2018 yılları arasında GSYH bazında büyüme ortalaması yaklaşık 5,01 kat olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönem içerisinde Türkiye'de gerçekleşen GSYH bazlı büyüme oranı, söz konusu ülkelerin büyüme ortalamasının gerisinde kaldığı görülmektedir.

Sonuç olarak, Tablo 3.2 ve 3.3 verileri kapsamında ülkelerin GSYH bazında büyüdükleri görülmektedir. Ayrıca 2000 ve 2018 yılları arasında, genel olarak tüm ülkelerde bir büyüme sürecinin yaşandığı görülmektedir. Bu büyüme süreci, 2009 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz ile birlikte yerini GSYH bazında küçülmelere bırakmıştır. 2009 yılından sonra, söz konusu ekonomilerde genel olarak GSYH bazında inişler ve çıkışlar olmuştur 2000 ve 2018 yılları arasında GSYH bazında aralıksız büyüme yalnızca Çin ekonomisinde gerçekleşmiştir.

3.1.2. Göstergeler Işığında Yükselen Ekonomiler İle AB'ye Üye Olan Son Üç Ülke ve AB'ye Aday Ülkelerin Ekonomilerinde Yaşanan KBMG Bazlı Değişimler

Bir ekonomide gerçekleşen değişimi gösteren kıstaslardan birisi de KBMG'dir. Bu kapsamda, 1990'dan günümüze Yükselen ekonomilerde kişi başı milli gelir ile ilgili gerçekleşen gelişmeler aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 3.4: Yükselen ekonomilerde KBMG Değişimi

	Arjantin	Brezilya	Çin	Endonez ya	Hindist an	Rusya	Güney Afrika	Türkiye
1990	4,333.4	3.100,2	317,8	585	367,5	3.485,1	3.139.9	2.794,3
1995	7.408,7	4.748,2	609,6	1.026,3	373,7	2.665,7	3.751,8	2.897,8
2000	7,669.3	3,739.1	959.4	780.1	438.9	1,771.6	2,982.0	4,316.6
2001	7,170.7	3,146.9	1,053.1	748.0	447.0	2,100.4	2,621.6	3,119.6
2002	2,579.2	2,819.6	1,148.5	899.6	466.2	2,375.1	2,461.4	3,660.1
2003	3,330.4	3,059.6	1,288.6	1,064.5	541.1	2,975.1	3,678.1	4,718.5
2004	4,251.6	3,623.0	1,508.7	1,148.6	621.3	4,102.4	4,745.1	6,040.9
2005	5,076.9	4,770.2	1,753.4	1,260.9	707.0	5,323.5	5,277.9	7,384.3
2006	5,878.8	5,860.1	2,099.2	1,586.2	792.0	6,920.2	5,502.7	8,034.6
2007	7,193.6	7,313.6	2,695.4	1,855.1	1,018.2	9,101.3	6,001.9	9,709.7
2008	8,953.4	8,787.6	3,471.2	2,160.5	991.5	11,635.3	5,688.5	10,850.9
2009	8,161.3	8,553.4	3,838.4	2,254.4	1,090.3	8,562.8	5,806.0	9,036.3
2010	10,276.3	11,224.2	4,560.5	3,113.5	1,345.8	10,675.0	7,276.4	10,672.4
2011	12,726.9	13,167.5	5,633.8	3,634.3	1,461.7	14,351.2	7,967.7	11,340.8
2012	12,969.7	12,291.5	6,337.9	3,688.0	1,447.0	15,434.6	7,478.1	11,720.3
2013	12,976.6	12,216.9	7,077.8	3,620.7	1,452.2	16,007.1	6,819.1	12,542.7
2014	12,245.3	12,026.6	7,683.5	3,491.6	1,576.0	14,125.9	6,429.0	12,127.5
2015	13,698.3	8,750.2	8,069.2	3,334.5	1,606.0	9,346.6	5,743.0	10,984.8
2016	12,654.4	8,639.4	8,117.3	3,570.3	1,717.5	8,759.0	5,279.7	10,862.7
2017	14,398.4	9,821.4	8,827.0	3,846.9	1,942.1	10,743.1	6,151.1	10,546.2
2018	11,652.5	8,920.7	9,770,8	3,893.5	2,015,5	11,288.8	6,339.5	9,311.3

Kaynak: Dünya Bankası, KBMG, 1990-2018. (bin dolar)

Tablo 3.4'te, 1990'dan günümüze yükselen ekonomilerde KBMG değişimi ele alınmıştır. 1990 yılında kişi başına düşen milli geliri 4333 dolar seviyesinde olan Arjantin, 1995 yılında 7408

dolar seviyesine çıkarmıştır. Arjantin'in 2000 yılında kişi başı milli geliri yaklaşık 7669 dolar seviyesine çıkmıştır. Ancak 2001 ve 2002 yılında yaşanan ekonomik krizden derin bir şekilde etkilenmiştir. Krizin etkisi ile kişi başı milli gelirin yaklaşık üçte ikisini kaybettiği ve söz konusu gelirin 2579 dolara kadar düştüğü tabloda görülmektedir. Brezilya ve Türkiye'nin de 2001 ve 2002 yılında yaşanan ekonomik krizden etkilendiği ve kişi KBMG de düşme yaşadıkları tabloda görülmektedir. Bu üç ülke dışında kalan ülkelerde kişi başı milli gelir bazında istikrarlı bir büyüme gerçekleşmiştir.

Tablodaki veriler incelendiğinde, 2000 yılında 7669 dolar ile KBMG alanında ilk sırada olan Arjantin'i sırasıyla Türkiye, Brezilya ve Rusya takip etmektedir. 2018 yılına geldiğimizde, Arjantin KBMG değerini 2000 yılına oranla yaklaşık 1,5 kat arttırarak 11.652 dolar seviyesine çıkararak yine ilk sırada yer almaktadır. KBMG değerini 2000 yılına oranla yaklaşık 6,37 kat arttıran Rusya, 11,288 dolar seviyesinde ikinci sırada yer almaktadır KBMG değerini 2000 yılına oranla yaklaşık 10,1 kat arttıran Çin 9,770 dolar ile üçüncü sırada yer almaktadır. Bu süre içerisinde KBMG bazında yaklaşık olarak 2,15 kat büyüyen Türkiye, 9,311 dolar gelir seviyesi ile dördüncü sırada yer almaktadır

Tablo 3.4 verileri ışığında, yükselen ekonomilerde 1990 ile 2018 yılları arasında kişi başı milli gelirlerde genel olarak bir ilerleme yaşanmıştır. Türkiye, KBMG bazında Arjantin ve Güney Afrika'dan sonra en az ilerleme sağlayan ülke konumundadır. En fazla ilerleme sağlayan ülke, söz konusu yıllar içerisinde KBMG değerini 10,1 kat arttıran Çin olmuştur.

Türkiye'de gerçekleşen KBMG değeri ile AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ve adaylık süreci devam eden ülkelerin KBMG değer değişimi Tablo 3.5'te yer almaktadır.

Tablo 3.5: AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ve adaylık süreci devam eden ülkelerin KBMG değişimleri

	Arnavutluk	Bulgaristan	Hırvatistan	Kuzey Makedonya	Karadağ	Romanya	Sırbistan	Türkiye
--	-------------------	--------------------	--------------------	------------------------	----------------	----------------	------------------	----------------

1990	617,3	2.366,5	--	2.354,2	--	1.680,7	--	2.794,3
1995	750,6	2.244,5	4.845,7	2.359,8	--	1.650,2	2.196,6	2.897,8
2000	1,126.7	1,609.9	4.873,05	1,854.1	1,627.1	1,668.2	870.1	4,316.6
2001	1,281.7	1,757.4	5.416,65	1,815.9	1,909.6	1,839.7	1,634.9	3,119.6
2002	1,425.1	2,076.8	6.245,32	1,961.2	2,106.6	2,124.9	2,149.9	3,660.1
2003	1,846.1	2,698.6	8.055,79	2,408.8	2,789.2	2,775.0	2,832.5	4,718.5
2004	2,373.6	3,363.8	9.646,29	2,762.6	3,380.2	3,552.9	3,331.2	6,040.9
2005	2,673.8	3,869.5	10.521,03	3,037.8	3,674.6	4,676.3	3720,4	7,384.3
2006	2,972.7	4,490.2	11.691,62	3,325.6	4,425.7	5,828.7	4382,6	8,034.6
2007	3,595.0	5,885.9	13.948,70	4,036.1	5,976.4	8,424.7	5848,4	9,709.7
2008	4,370.5	7,261.8	16.357,18	4,793.3	7,367.8	10,400.5	7101,0	10,850.9
2009	4,114.1	6,969.6	14.582,23	4,543.9	6,727.1	8,474.9	6169,1	9,036.3
2010	4,094.4	6,843.3	13.937,14	4,542.9	6,682.3	8,209.9	5735,4	10,672.4
2011	4,437.2	7,813.8	14.577,20	5,064.0	7,318.7	9,105.0	6809,1	11,340.8
2012	4,247.6	7,378.0	13.250,76	4,698.7	6,586.7	8,535.0	6015,9	11,720.3
2013	4,413.1	7,646.8	13.665,91	5,211.5	7,186.4	9,555.2	6755,0	12,542.7
2014	4,578.7	7,864.8	13.609,50	5,469.2	7,378.3	10,027.0	6600,0	12,127.5
2015	3,952.8	6,993.8	11.780,13	4,840.3	6,514.3	8,977.5	5585,1	10,984.8
2016	4,131.9	7,469.5	12.366,82	5,128.0	7,028.9	9,567.1	5756,3	10,862.7
2017	4,537.6	8,228.0	13.383,68	5,414.6	7,782.8	10,792.9	6284,1	10,546.2
2018	5,253.6	9,272.6	14,869.0	6,083.7	8,760.6	12,301,1	7234,0	9,311,3

Kaynak: Dünya Bankası, KBMG, 1990-2018. (bin dolar)

Tablo 3.5 verileri incelendiğinde, Türkiye'nin 2001 yılında yaşadığı kriz sebebi ile KBMG değerinde yaşanan küçülme hesaba katılmazsa, AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ve adaylık süreci devam eden ülkeler, 2000 yılından 2009 yılına kadar KBMG bazında sürekli bir büyüme yaşadıkları görünmektedir. 2009 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz ile birlikte söz konusu ülkeler KBMG değerlerinde küçülme yaşamıştır. AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ve adaylık süreci devam eden ülkeler, devamındaki yıllarda KBMG bazında inişler ve çıkışlar yaşamıştır.

Tablo 3.5 verilerindeki ülkeler incelendiğinde; 1990 yılında incelemeye konu olan ülkelerin bir bölümü henüz bağımsız olmadıkları için bu ülkelere ait verilere ulaşılamamıştır. 1995 yılında 4.845 dolar KBMG ile Hırvatistan ilk sırada iken, Türkiye 2897 dolar ile ikinci sıradadır. 2018 yılında 14.869 dolar KBMG değeri ile Hırvatistan ilk sıradadır. 12,301 dolar KBMG değeri ile

Romanya İkinci sıra yer almaktadır. 9,311 dolar KBMG değeri ile Türkiye üçüncü sırada yer almaktadır.

AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ve henüz AB üyelikleri kabul edilmeyen ama adaylık süreci devam eden ülkelerin bir bölümü 1990'lı yıllarda henüz bağımsız birer devlet olmadıkları için, KBMG değişimleri ile ilgili bilgiler 2000 yılı verilerinden faydalanılarak ele alınmıştır.

Arnavutluk ekonomisinde, 2000 - 2018 yılları arasında KBMG değeri bazında yaklaşık 4,6 kat büyüme gerçekleşmiştir. Aynı şekilde söz konusu yıllar arasında Bulgaristan ekonomisinde KBMG bazında, yaklaşık 5,7 kat, Hırvatistan ekonomisinde, yaklaşık 3 kat, Kuzey Makedonya ekonomisinde, yaklaşık 3,2 kat, Karadağ ekonomisinde, yaklaşık 5,3 kat, Romanya ekonomisinde, yaklaşık 6,4 kat, Sırbistan ekonomisinde, yaklaşık 7,4 kat büyüme gerçekleşmiştir. Aynı dönemde Türkiye ekonomisinde, KBMG değeri bazında yaklaşık 2,1 kat büyüme gerçekleşmiştir.

Türkiye hariç, son dönemde AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ve adaylık süreci devam eden ülkelerin, 2000 yılından 2018 yılına kadar geçen sürede KBMG bazında büyüme ortalaması yaklaşık olarak 5,4 kat olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu yıllar arasında Türkiye'de gerçekleşen büyüme oranı, AB'ye üye son üç ülke ve aday ülkelerde gerçekleşen büyüme ortalamasının gerisinde kalmıştır.

Sonuç olarak, Tablo 3.4 ve 3,5 verileri kapsamında ülkelerin KBMG bazında büyüdükleri görülmektedir. Ayrıca 2000 ve 2018 yılları arasında, genel olarak tüm ülkelerde bir büyüme sürecinin yaşandığı görülmektedir. Bu büyüme süreci, 2009 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz ile birlikte yerini küçülmelere bırakmıştır. 2009 yılından sonra, söz konusu ekonomilerde KBMG bazında genel olarak inişli ve çıkışlı bir seyir hâkimdir.

3.2. SOSYAL GÖSTERGELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ekonomik gelişme insanların mutluluğunu, ülkelerin gelişmişliğini açıklamada yetersiz kaldığı, 1970'lerden günümüze tartışılmalı bir konudur. Çünkü gelirin yüksek olduğu her ülkede sosyal sorunların da o ölçüde azaldığını söylemek doğru olmaz. İnsani gelişmişliği sadece ekonomik temellere dayandırmanın doğru olmayacağı, ülkelerin gelişmişliğinin sadece ekonomik verilerle açıklanmaması gerektiği varsayımından hareketle, Birleşmiş Milletler, 1990 yılından itibaren her yıl IGR yayınlanmaktadır. 2008 yılında gerçekleşen küresel ekonomik kriz ile beraber sosyal gelişme kavramı tartışılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, ekonomik veriler kullanılmadan sosyal gelişmişliğin hesaplanması amacıyla sosyal gelişim endeksi yayınlanmıştır. Sosyal Gelişim Endeksi ile ilgili veriler ise ilk olarak 2014 yılında bir rapor ile yayınlanmıştır.

Çalışmanın bu kısmında, Türkiye'nin sosyal gelişim sürecini yansıtan insani gelişim endeksi ve sosyal gelişim endeksi incelenmiştir. Ayrıca Yükselen Ekonomiler, AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ve AB'ye adaylık süreci devam eden ülkeler de söz konusu veriler kapsamında incelenmeye dâhil edilmiştir.

3.2.1. Göstergeler Işığında Yükselen Ekonomiler İle AB'ye Üye Olan Son Üç Ülke ve AB'ye Aday Ülkelerin İnsani Gelişim Endeksinin Değerlendirilmesi

İnsani Gelişim Endeksi'nin (İGE) 1990 yılından itibaren yayınlanmaya başlamasıyla beraber, gelişmişliğin tek boyutlu (ekonomik boyutlu) ölçülmesine de son verilmiştir. Böylece yüksek gelire sahip ülkeler aynı zamanda gelişmiş ülke kategorisinde kabul edilmemiştir. Bu tarihten sonra gelişmişliğin sosyal boyutu da incelenmeye dâhil edilmiştir.

İGE; sağlık, bilgi/egitim ve yaşam standardı olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Bu üç boyut; doğumda yaşam beklentisi, ortalama okullaşma yılı, beklenen okullaşma yılı ve kişi başı milli gelir olmak üzere dört göstergeden meydana gelmektedir. İGE verileri kapsamında ülke

değeri 1'e yaklaştıkça o ülkedeki insani gelişmenin yükseldiği, 0'a yaklaştıkça düştüğü kabul edilmektedir (Durmuş, 2012: 59).

Yükselen Ekonomiler kapsamında ele alınan ülkelere ait 1990 – 2017 yılları arasında İGE bazında yaşanan değişimler incelenmiştir. Ayrıca 2017 yılı içerisinde söz konusu ülkelere ait İGE sıralamasına ait bilgiler Tablo 3.5'te yer almaktadır.

Tablo 3.6: Yükselen Ekonomiler de gerçekleşen İGE değişimleri

Ülke	1990	2000	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2017 İGE Sırası
Arjantin	0,704	0,771	0,813	0,818	0,820	0,822	0,822	0,825	47
Rusya	0,734	0,720	0,780	0,798	0,807	0,813	0,815	0,816	49
Türkiye	0,579	0,655	0,734	0,760	0,778	0,783	0,787	0,791	64
Brezilya	0,611	0,684	0,727	0,736	0,752	0,757	0,758	0,759	79
Çin	0,502	0,594	0,706	0,722	0,738	0,743	0,748	0,752	86
Güney Afrika	0,618	0,630	0,649	0,664	0,685	0,692	0,696	0,699	113
Endonezya	0,528	0,606	0,661	0,675	0,683	0,686	0,691	0,694	116
Hindistan	0,427	0,493	0,581	0,600	0,618	0,627	0,636	0,640	130

Kaynak: İnsani Gelişim Verileri Veri Bankası, 1990-2017.

Yükselen Ekonomilere ait İGE verilerinin 1990 - 2017 yılları arasındaki değişimi, Tablo 3.6' da yer almaktadır. Tablodaki veriler ele alındığında; Arjantin ve Rusya, 1990 yılı İGE verilerine göre “yüksek insani gelişme” kategorisinde yer almaktadır. İGE verilerine göre, 2010 yılında Arjantin ve 2014 yılında da Rusya “Çok Yüksek İnsani Gelişme” kategorisine geçen ve bu durumlarını devam ettiren ülkelerdir.

Türkiye ve Brezilya, 1990 yılı İGE verilerine göre “orta insani gelişme” kategorisinde yer almaktadır. 2010 yılından itibaren, İGE alanında yakalanan hızlı gelişme ile her iki ülke de “yüksek insani gelişme” kategorisine geçiş yapmıştır. Ayrıca 1990 yılında “düşük insani gelişme” kategorisinde yer alan Çin, 2000’li yılların ortalarında “Orta İnsani Gelişme” kategorisine ve 2010 yılında da “yüksek insani gelişme” kategorisi içerisinde yer aldığı görülmektedir.

Güney Afrika, “orta insani gelişme” kategorisi içerisinde yer almaktadır. Yıllar içerisinde İGE verilerinde ilerleme sağlasa da 2017 yılında aldığı 0,699 puanla yine aynı kategorideki yerini korumuştur. Endonezya ve Hindistan 1990’lı yıllarda “Düşük İnsani Gelişme” kategorisinde yer alırken, 2000’li yıllar ile beraber “orta insani gelişme” kategorisine yükseldikleri görülmektedir.

2017 yılı insani gelişim endeksi sıralamasına baktığımızda da, Türkiye 186 ülke arasından 64. sıradadır. Tablo 3,5’teki gelişmekte olan seçilmiş ülkeler bazında da üçüncü sırada olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, Tablo 3,6 verileri incelendiğinde, Yükselen Ekonomiler bazında “çok yüksek insani gelişme” kategorisini yakalayan iki ülke vardır ki, bunlar Arjantin ve Rusya’dır. Tablo 3,6’da yer alan diğer ülkelerin, İGE alanında ilerleme sağladıkları ve düşük insani gelişme kategorisinden orta ve yüksek insani gelişme kategorilerine girdikleri görülmektedir. Ancak söz konusu bu ilerleme, bu ülkeleri “çok yüksek insani gelişme” kategorisine taşıyamamıştır. Türkiye’nin İGE ile AB’ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke; Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan ile adaylık süreci devam eden ülkeler; Kuzey Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk’a ait İGE değişimine ait bilgiler tablo 3.7’de yer almaktadır.

Tablo3.7: AB’ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ile adaylık süreci devam eden ülkelere ait İGE değişimleri

Ülkeler	1990	2000	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2017 İGE sırası
Hırvatistan	0,704	0,769	0,823	0,830	0,833	0,834	0,835	0,838	45
Karadağ	..	..	0,793	0,800	0,805	0,809	0,810	0,814	50
Bulgaristan	0,694	0,712	0,779	0,786	0,797	0,807	0,810	0,813	51
Romanya	0,701	0,709	0,797	0,795	0,802	0,805	0,807	0,811	52
Türkiye	0,579	0,655	0,734	0,760	0,778	0,783	0,787	0,791	64
Sırbistan	0,718	0,711	0,759	0,768	0,775	0,780	0,785	0,787	67
Arnavutluk	0,645	0,669	0,741	0,767	0,773	0,776	0,782	0,785	68
Kuzey Makedonya	..	0,669	0,735	0,740	0,747	0,754	0,756	0,757	80

Kaynak: İnsani Gelişim Verileri Veri Bankası, 1990-2017.

AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ile adaylık süreci devam eden ülkelere ait, 1990 – 2017 yılları arasındaki İGE verilerinde gerçekleşen değişimler, Tablo 3.7'de yer almaktadır. Tablodaki veriler incelendiğinde Hırvatistan ve Romanya, 1990 yılı İGE verilerine göre “yüksek insani gelişme” kategorisi içerisinde yer almaktadır. 2010 yılında Hırvatistan ve 2014 yılında da Romanya İGE verilerine göre “Çok Yüksek İnsani Gelişme” kategorisine geçmiş ve bu durumlarını devam ettirmiş ülkelerdir. 2015 yılında Bulgaristan ve Karadağ “yüksek insani gelişme” kategorisi içerisinde yer almaya başlamıştır.

Türkiye, Sırbistan, Arnavutluk ve Kuzey Makedonya'ya ait 1990 – 2017 yılları arasındaki İGE verilerinde ilerleme gerçekleştiği görülmektedir. Ancak söz konusu ülkeler 2017 yılı itibari ile “yüksek insani gelişme” kategorisinde yer almaktadırlar. 1990 yılı İGE verilerine göre AB'ye üye son üç ülke ile aday ülkeler arasında en düşük puanlı ülke Türkiye'dir. 2017 yılı İGE verilerine göre Türkiye, İGE alanında hızlı bir ilerleme yaşadığı ve söz konusu ülkeler içerisinde beşinci sıraya yükseldiği görülmektedir.

3.2.2. Göstergeler Işığında Yükselen Ekonomiler İle AB'ye Üye Olan Son Üç Ülke ve AB'ye Aday Ülkelerin Sosyal Gelişim Endeksi Değerlendirilmesi

Çalışmanın bu kısmında Yükselen Ekonomiler ile AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ve adaylık süreci devam eden ülkelere ait sosyal gelişim endeksi verileri yer almaktadır. Sosyal gelişim endeksi kapsamında, söz konusu ülkelerde 2014'ten günümüze yaşanan gelişmeler incelenmiştir.

2008 yılında dünya genelinde birçok ülkeyi etkileyen küresel ekonomik kriz sonrası gelişmişliğin yeniden ölçülmesi ile ilgili ortaya atılan teorilerin sonucu olarak Sosyal Gelişim Endeksi meydana gelmiştir. Ülkelerin, Sosyal gelişme seviyelerinin belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışma, çok sayıda gösterge kullanılarak ülkeleri, ekonomik verilerden bağımsız şekilde değerlemeyi amaçlamaktadır. Sosyal Gelişim Endeksi bir ülkenin veya bölgenin gelişmişliğini belirlerken, ekonomi temelli verileri hesaplama dışında tutmaktadır. Bu

kapsamda, aşağıda Yükselen Ekonomilere ait sosyal gelişim endeksi verileri tabloda yer almaktadır.

Tablo 3.8: Yükselen Ekonomilere ait sosyal gelişim endeksi (SGE) ve boyutlarının 2014-2018 yılları içerisindeki değişimi

		Arjantin	Brezilya	Rusya	Türkiye	Güney Afrika	Çin	Endonez.	Hindist.
	Sıralama	41	44	59	65	77	90	92	100
2014	SGE Puanı	74,26	73,34	68,64	67,84	64,24	61,64	60,79	53,97
	Temel insani ihtiyaçlar	82,38	79,66	80,28	85,01	66,07	77,41	70,03	57,55
	Refahın temelleri	76,27	76,45	71,81	72,97	63,44	65,68	62,72	55,87
	Fırsatlar	64,13	63,91	53,82	45,55	63,21	41,83	49,63	48,49
		Arjantin	Brezilya	Rusya	Türkiye	Güney Afrika	Çin	Endonez	Hindist.
	Sıralama	41	45	60	65	79	90	91	101
2015	SGE Puanı	74,37	73,40	68,54	67,75	64,49	62,05	61,27	53,80
	Temel insani ihtiyaçlar	81,88	78,88	80,66	85,05	66,57	77,98	70,74	58,28
	Refahın temelleri	77,14	77,62	71,73	72,67	63,10	66,18	62,86	55,43
	Fırsatlar	64,08	63,69	53,24	45,51	63,80	41,99	50,20	47,68
		Arjantin	Brezilya	Rusya	Türkiye	Güney Afrika	Çin	Endonez	Hindist.
	Sıralama	42	45	59	66	76	89	92	102
2016	SGE Puanı	74,48	73,91	68,94	67,26	65,17	62,67	61,59	53,87
	Temel insani ihtiyaçlar	81,86	78,71	80,53	83,74	66,44	78,96	71,26	58,81

	Refahın temelleri	77,55	78,06	71,90	73,20	63,71	66,72	63,14	56,17
	Fırsatlar	64,02	64,94	54,38	44,85	65,36	42,35	50,39	46,63
		Arjantin	Brezilya	Rusya	Güney Afrika	Türkiye	Çin	Endonez	Hindist.
	Sıralama	42	49	60	75	76	87	91	100
2017	SGE Puanı	74,84	72,76	69,70	66,47	66,46	64,23	63,18	55,65
	Temel insani ihtiyaçlar	82,14	79,22	81,06	68,30	83,44	80,29	73,75	62,20
	Refahın temelleri	78,81	78,07	73,73	66,64	73,23	69,61	64,35	58,30
	Fırsatlar	63,56	60,98	54,31	64,48	42,71	42,80	51,43	46,45
		Arjantin	Brezilya	Rusya	Türkiye	Güney Afrika	Çin	Endonez	Hindist.
	Sıralama	42	49	60	75	77	87	91	100
2018	SGE Puanı	74,98	72,73	70,16	66,81	66,00	64,57	63,26	56,26
	Temel insani ihtiyaçlar	82,48	79,88	81,36	83,65	69,16	79,95	74,13	63,02
	Refahın temelleri	78,55	78,20	73,94	73,61	66,52	70,73	64,70	59,26
	Fırsatlar	63,92	60,09	55,18	43,18	62,33	43,04	50,95	46,50

Kaynak: Sosyal Gelişim Endeksi, Ülke verileri, 2014 – 2018.

Tablo 3.8’de Yükselen Ekonomilerin 2014 - 2018 yıllarına ait sosyal gelişim endeksi verileri bulunmaktadır. SGE üç boyuttan oluşmaktadır. Bunlar Temel İnsani ihtiyaçlar boyutu, Refahın temelleri boyutu ve Fırsatlar boyutundan oluşmaktadır. Bu boyutlar eşit ağırlıklara sahiptir. Söz konusu bu üç boyuttan elde edilen verilerin ortalaması SGE puanını oluşturmaktadır (Social Progress Index, 2016: 30).

$$SGE = \frac{\text{Temel insani ihtiyaçlar} + \text{Refahın temelleri} + \text{Fırsatlar}}{3}$$

Örneğın Arjantin'in 2018 yılı SGE puanı = (82.48 +78.55+63.92)/3 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3.8 de verilen sıralama ise, söz konusu ülkenin dünyadaki 236 ülke arasındaki sıralamasını göstermektedir. 2018 yılında, Birleşmiş milletler (BM) tarafından tanınan 193 ülke ve henüz tanınmayan diğer tüm ülkeleri de kapsayacak şekilde, 236 ülke araştırmaya dâhil edilmiştir.

Tablodaki veriler incelendiğinde, Yükselen Ekonomiler arasındaki ilk üç sıra ile son üç sırada bir değişikliğin olmadığı görölmektedir. Dördüncü ve beşinci sıralarda bulunan Türkiye ile Güney Afrika arasında bir rekabetin olduğu görölmektedir. 2017 yılına kadar yükselen ekonomiler arasında dördüncü sırada bulunan Türkiye, 2017 yılında bu sırasını Güney Afrika'ya kaptırarak beşinci sıraya gerilemiştir. Ancak Türkiye, 2018 yılında tekrar Güney Afrika'nın önüne geçmiştir.

Yükselen ekonomilere ait 2014 - 2018 yılları içerisinde sosyal gelişme endeksi ve alt endeksi verilerine ait bilgiler tablo 3,8'de yer almaktadır. Tablo 3,8'de "SGE Puanı" başlığındaki satırlarda, ilgili ülkelerin söz konusu yıllarda ilgili endeks ve alt endeksten aldığı puanı belirtmek için kullanılmıştır. "Sıra" başlığındaki satırlarda ise, ilgili ülkelerin söz konusu yıllarda ilgili endeks ve alt endeksten aldığı puanı belirtmek için kullanılmıştır. Sıralama, ilgili ülkenin, Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen 193 ülke ile hala ülke olarak kabul edilmeyen Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti gibi 43 ülke ve topluluğun da dâhil edildiği 236 ülke arasındaki sırasını göstermektedir.

Yükselen ekonomilere ait 2014 – 2018 yılları arasındaki temel insan ihtiyaçlar boyutu incelendiğinde, Türkiye 83 ile 85 arasında puan alarak, söz konusu ülkeler içerisinde bu boyut kapsamında her yıl ilk sırada olmayı başarmıştır. Temel insani ihtiyaçlar boyutunun alt

endeksini oluşturan beslenme, barınma, güvenlik gibi alanlarda Türkiye yükselen ekonomilere göre en iyi durumda olan ülke konumundadır.

Sosyal Gelişim Endeksinin ikinci boyutu olan Refahın Temellerinde Türkiye, 72 ile 73 arasında puan almıştır. Bu puanla, yükselen ekonomiler arasında orta seviyede kalmıştır. Türkiye bu boyutta hem puan olarak hem de sıralama olarak temel insan ihtiyaçlar boyutunun gerisinde kalmıştır.

Sosyal Gelişim Endeksinin üçüncü boyutu olan Fırsatlar bölümünde Türkiye, 43 ile 45 puan bandında yer almaktadır. Bu puanla, yükselen ekonomiler arasında söz konusu yıllar içerisinde hep en son sırada yer almıştır.

Sonuç olarak, Tablo 3,8'de, yükselen ekonomilere ait Sosyal Gelişim Endeksi verileri gösterilmiştir. Bu veriler kapsamında Türkiye'nin durumunu değerlendirdiğimizde; ilk olarak, beslenme, sağlık ve barınak gibi temel insani ihtiyaçlara erişim kolaylığının en iyi olduğu ülke Türkiye'dir. Ancak gelişmekte olan seçilmiş ülkeler kategorisinden çıkıp, gelişmiş ülkeler kategorisine girme hedefi olan Türkiye'nin bu alanda daha çok çalışması ve üst sıralara yükselmesi gerekmektedir. İkinci olarak, kendini geliştirip bilgiye erişme, sağlıklı ve kaliteli bir hayat sürme, temiz bir çevrede yaşama olanağına sahip olabilme imkânlarını oluşturan refahın temelleri boyutunda gelişmekte olan seçilmiş ülkelere göre orta seviyede yer almaktadır. Son olarak özgürlükler alanının Türkiye'de, çok dar çizildiği söylenebilir. Genel olarak kişisel hak ve özgürlükleri oluşturan fırsat boyutunda Türkiye, yükselen ekonomilere göre, söz konusu yıllar içerisinde hep son sırada yer almıştır. Her alanda gelişmiş bir ülke olmayı hedefleyen Türkiye'nin, bu kapsamda ilk olarak fırsatlar boyutu itibarı ile yapısal reform gerçekleştirmesi gerekmektedir. Kişisel hak ve özgürlüklerin garanti altına alınmadığı bir yerde hem ekonomik hem de sosyal olarak sürdürülebilir bir gelişme gerçekleşmez.

Türkiye'nin SGE ile AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke; Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan ile adaylık süreci devam eden; Kuzey Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk'a ait SGE verileri ilgili bilgiler Tablo 3.9'da yer almaktadır.

Tablo 3.9: AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke; Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan ile adaylık süreci devam eden; Kuzey Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk'a ait SGE verileri ve boyutlarının değişimi

2014		Hırvat.	Bulgar.	Rom.	Karadağ	Sırbis.	Arnavut.	Türk.	Maked.
	Sıralama	34	42	43	47	48	52	65	67
SGE	79,52	73,63	73,43	71,81	71,60	70,31	67,84	67,22	
Temel insani ihtiyaçlar	91,30	86,92	84,61	85,63	87,30	83,91	85,01	86,62	
Refahın temelleri	78,97	72,61	75,31	78,71	71,78	78,51	72,97	67,37	
Fırsatlar	68,31	61,35	60,37	51,09	55,72	48,49	45,55	47,66	
2015		Hırvat.	Bulgar.	Rom.	Karadağ	Sırbis.	Arnavut.	Türk.	Maked.
	Sıralama	36	43	44	47	48	51	65	67
SGE	79,64	73,85	73,67	71,81	71,78	70,87	67,75	67,27	
Temel insani ihtiyaçlar	91,81	87,24	84,95	85,52	87,32	84,39	85,05	86,79	
Refahın temelleri	79,23	72,36	75,71	78,94	72,34	79,35	72,67	67,68	
Fırsatlar	67,89	61,96	60,35	50,97	55,67	48,87	45,51	47,33	
2016		Hırvat.	Bulgar.	Rom.	Sırbis.	Karadağ.	Arnavut.	Türk.	Maked.
	Sıralama	36	43	44	49	50	53	66	69
SGE	80,09	74,24	74,05	71,49	71,42	70,85	67,26	66,80	

	Temel insani ihtiyaçlar	91,48	87,69	85,03	85,51	84,19	83,47	83,74	85,23
	Refahın temelleri	79,50	72,68	76,00	73,40	79,08	79,25	73,20	68,34
	Fırsatlar	69,28	62,34	61,11	55,56	51,00	49,84	44,85	46,83
2017		Hırvat.	Bulgar.	Rom.	Sırbis.	Karadağ.	Arnavut.	Maked.	Türk.
	Sıralama	36	40	43	47	52	53	67	76
	SGE	79,86	76,04	74,68	73,06	71,93	71,65	67,77	66,46
	Temel insani ihtiyaçlar	90,41	88,28	85,81	86,14	83,76	83,79	85,24	83,44
	Refahın temelleri	80,44	76,41	77,21	77,07	81,40	80,87	71,95	73,23
	Fırsatlar	68,73	63,43	61,02	55,99	50,62	50,29	46,12	42,71
2018		Hırvat.	Bulgar.	Rom.	Sırbis.	Karadağ.	Arnavut.	Maked	Türk.
	Sıralama	36	40	44	47	52	53	65	75
	SGE	80,11	76,27	74,51	73,11	71,87	71,77	68,78	66,81
	Temel insani ihtiyaçlar	90,98	88,38	86,33	86,17	84,60	84,59	85,59	83,65
	Refahın temelleri	81,09	76,60	76,75	77,69	81,32	80,77	72,27	73,61
	Fırsatlar	68,26	63,84	60,44	55,46	49,68	49,94	48,47	43,18

Kaynak: Sosyal Gelişim Endeksi, Ülke verileri, 2014 – 2018.

Tablo 3.9’da yakın zamanda AB’ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan ile adaylık süreci devam eden; Kuzey Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk’a ait 2014 - 2018 yılları arasında gerçekleşen sosyal gelişim endeksi verilerine yer verilmiştir. Tablodaki veriler incelendiğinde, AB’ye üyelikleri kabul edilen son üç ülkenin

sıralaması hiç değişmemiştir. Söz konusu ülkeler arasında Hırvatistan hep ilk sırada yer almıştır. Son sırayı genel olarak Kuzey Makedonya olsa da, 2017 yılından sonra söz konusu ülkeler arasında Türkiye son sıraya yerleşmiştir.

Tablo 3.9’da “SGE Puanı” başlığı altındaki satırlarda, ilgili ülkelerin söz konusu yıllarda endeks ve alt endeksten aldığı puanın ortalamasını göstermektedir. “Sıra” başlığı altındaki satırlarda ise, ilgili ülkelerin söz konusu yıllarda endeks ve alt endeksten aldığı puanın 236 ülke arasındaki sıralamasını göstermektedir. SGE verilerine göre Hırvatistan, 2014 yılında 34. basamağa yerleşerek, AB’ye üye son üç ülke ve aday ülkeler arasında ilk sırada yer almaktadır. Bulgaristan’ın dünya sıralaması 44 iken söz konusu ülkeler arasında ikinci sıradadır. Romanya 43. sırada, Karadağ 47. sırada, Sırbistan 48. sırada, Arnavutluk 52. sırada, Türkiye 65.sırada ve Kuzey Makedonya 67. sırada yer almaktadır. 2015 – 2018 yılları arasında, söz konusu ülkelerin sıralamalarında küçük değişiklikler olmuştur. Ancak Türkiye 2016 yılına kadar SGE kapsamında 66. sırada ve söz konusu ülkeler arasında da Kuzey Makedonya’nın önünde yer alırken, 2017 ve 2018 yıllarında son sıraya yerleşmiştir. Türkiye’nin dünya sıralamasındaki yeri de yaklaşık 10 basamak gerilemiş ve 2018 yılı SGE verilerine göre 75. sıraya yerleşmiştir.

Yakın zamanda AB’ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ve adaylık süreci devam eden ülkelere ait 2014 – 2018 yılları arasındaki temel insani ihtiyaçlar boyutu incelendiğinde, Türkiye 83 ile 85 arasında puanlar almıştır. Yakın zamanda AB’ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ve henüz üye olmayan ama adaylık süreci devam eden ülkelere ait 2018 yılı temel insani ihtiyaçlar boyutu kapsamında gerçekleşen skora göre, Türkiye aldığı 83,65 puanla son sırada yer almaktadır.

Sosyal Gelişim Endeksinin ikinci boyutu olan refahın temellerinde Türkiye, 72 - 73 arasında puanlar almıştır. Bu puanla, AB’ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ve adaylık süreci devam eden ülkeler arasında son sıralarda kalmıştır.

Sosyal Gelişim Endeksinin üçüncü boyutu olan Fırsatlar bölümünde Türkiye, 43 ile 45 arasındaki puan bandında yer almaktadır. Bu puanla, AB’ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke

ve adaylık süreci devam eden ülkeler arasında söz konusu yıllar içerisinde hep son sırada yer almıştır.

Sonuç olarak, Tablo 3.9 'da, Yakın zamanda AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ve adaylık süreci devam eden ülkelerin Sosyal Gelişme Endeksi verileri yer almaktadır. Bu veriler kapsamında Türkiye ile ilgili olarak; beslenme, sağlık ve barınak gibi temel insani ihtiyaçlara erişim kolaylığı olmakla birlikte, söz konusu ülkeler arasında alt sıralarda yer almaktadır. Refahın temelleri ve fırsat boyutları alanında da söz konusu ülkeler arasında son sıralarda yer almaktadır. Altmış yılı aşkındır Avrupa Birliğine girmeyi hedef haline getirmiş ve gelişmekte olan ülkeler sınıfından çıkıp, gelişmiş ülkeler kategorisine girmeyi prensip olarak benimsemiş Türkiye'nin, SGE alanında bu seviyelerde olması düşündürücü bir durumdur. Kişisel hak ve özgürlüklerin garanti kapsamına alınmadığı bir yerde hem ekonomik hem de sosyal olarak sürdürülebilir bir gelişmenin yaşanma olasılığı düşüktür.

Bu bölümde yükselen ekonomiler (Arjantin, Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye), AB'ye üyelikleri kabul edilmiş son üç ülke ile adaylık süreci devam eden ülkelerin (Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan ile aday ülkeler Türkiye, Kuzey Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk) ekonomik ve sosyal gelişimi incelenmiştir. Bu kapsamda genel olarak şu sonuçlara varabilir.

Yükselen ekonomiler 1990- 2000 yılları arasında, Güneydoğu Asya ve Rusya krizlerinden etkilendikleri görülmektedir. Aynı şekilde Türkiye bu krizlerle beraber 1994 yılında büyük bir ekonomik kriz yaşamıştır. Yükselen ekonomilerde 2000 ve 2009 yılları arasında yaşadıkları ekonomik krizler sebebi ile GSYH ve KBMG bazında küçülme gerçekleşmiştir. Bu krizlerden pek etkilenmeyen ülke olarak Çin karşımıza çıkmaktadır. 2000 – 2018 dönemi içerisinde Yükselen ekonomilerde GSYH bazında ortalama 5,3 kat bir büyüme gerçekleşmiştir. Aynı dönemde Türkiye GSYH bazında 2,8 kat büyüme gerçekleştirmiştir.

AB'ye üyelikleri kabul edilmiş son üç ülke ile AB'ye adaylık süreci devam eden ülkelerin bir bölümü (Hırvatistan, Karadağ ve Sırbistan) 1990'lı yılların başında henüz bağımsız birer ülke

olmadıkları için, bu ülkelere ait verilere ulaşılamamaktadır. Türkiye hariç AB'ye üyelikleri kabul edilmiş son üç ülke ile AB'ye aday ülkelerde 2000-2009 yılları içerisinde hem KBMG hem de GSYH bazında büyüme gerçekleşmiştir. 2008 küresel ekonomik kriz söz konusu tüm ülkeleri olumsuz etkilemiştir. 2010-2018 yılları arasında ise bu ülkelerin çoğunda hem KBMG hem de GSYH bazında inişler ve çıkışlar gerçekleşmiştir.

Yükselen ekonomilerin 1990- 2018 yılları arasındaki sosyal gelişim verilerinde sürekli bir ilerleme gerçekleşmiştir. 2017 İGE verilerine göre yükselen ekonomiler içerisinde Arjantin ve Rusya çok yüksek insani gelişme kategorisinde iken, Türkiye, Brezilya ve Çin yüksek insani gelişme kategorisinde yer almıştır. Güney Afrika Endonezya ve Hindistan ise Orta insani gelişmişlik seviyesinde yer almıştır. Sosyal gelişim endeksi 2018 verileri kapsamında Arjantin'in söz konusu ülkeler içerisinde ilk sırada olduğu ve Hindistan'ın son sırada olduğu görülmektedir. Ayrıca SGE verilerini oluşturan Fırsatlar boyutunda, 2018 verileri kapsamında Türkiye aldığı 43,18 puanla söz konusu grupta son sırada yer almıştır.

AB'ye üyelikleri kabul edilmiş son üç ülke ile AB'ye adaylık süreci devam eden ülkelerin 1990-2018 yılları arasındaki sosyal gelişim verilerinde sürekli bir ilerleme gerçekleşmiştir. 2017 İGE verilerine göre AB'ye üyelikleri kabul edilmiş son üç ülke ile AB'ye aday ülkeler içerisinde Hırvatistan, Karadağ, Bulgaristan ve Romanya çok yüksek insani gelişme kategorisinde iken, Türkiye, Sırbistan, Arnavutluk ve Kuzey Makedonya yüksek insani gelişme kategorisinde yer almıştır. Sosyal gelişim endeksi 2018 verileri kapsamında Hırvatistan'ın söz konusu ülkeler içerisinde ilk sırada olduğu ve Türkiye'nin son sırada olduğu görülmektedir.

4. BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME VE SOSYAL GELİŞME ÜZERİNE

YAPILAN GENEL BİR DEĞERLENDİRME

1960'lı yıllara kadar gelişme kavramı tek boyutlu olarak ele alınmaktaydı ve bu boyut ekonomik verilere dayanmaktaydı. GSYH değeri yüksek olan ülkeler gelişmiş ülke kapsamında değerlendiriliyordu. 1970'li yıllarda gelişmişliğin sadece ekonomik verilere dayandırılmasının doğru olmayacağı konusu tartışılmaya başlandı. GSYH değeri, çoğu kez gelişmiş ülkelerin zayıf yönlerini ve gelişmekte olan ülkelerin ise kuvvetli özelliklerini hesaba katmadığı kabul edilmeye başlanmıştır. Bu noktadan hareketle gelişmişlik hesaplanırken, GSYH ile beraber sosyal gelişme düzeylerinin de hesaba katılması gerektiği üzerine bir fikir birliğine varılmıştır.

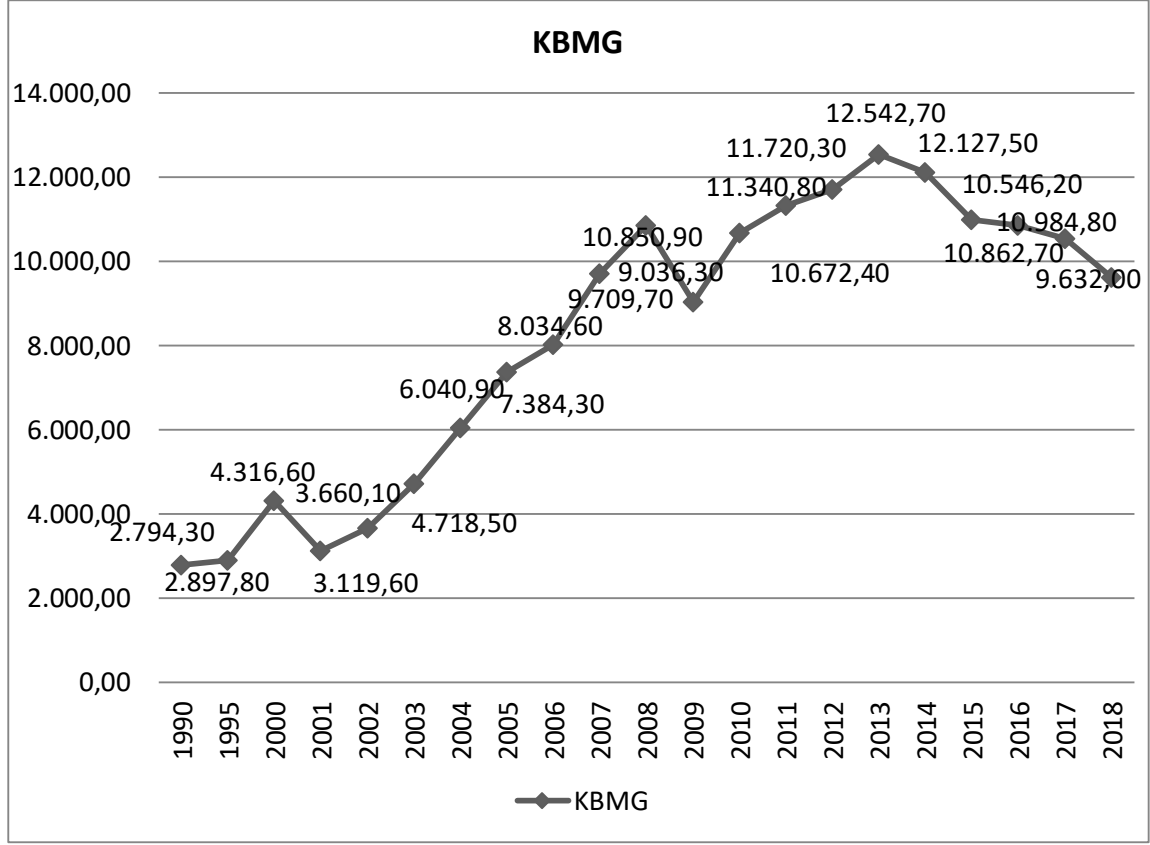
Amartya Sen'e göre insani gelişme kavramının sadece gelir odaklı ölçülmesi doğru sonuçlar vermeyecektir. Ekonomik gelişme geliri ön plana çıkarırken, toplumun sosyal ve kültürel gelişimi ile ilgili verileri geri planda bırakmaktadır. Bu yüzden bir toplumun gelişmişliği hakkında bilgi verilecekse, söz konusu toplum ile ilgili hem ekonomik hem sosyal hem de kültürel veriler hesaplanmalıdır

Bu çalışmada, Türkiye'de gerçekleşen ekonomik ve sosyal gelişimin 1990 – 2018 yılları arasındaki dönemi incelenmiştir. Türkiye'nin ekonomik ve sosyal alanda daha iyi seviyelere çıkabilmesi için atması gereken adımların neler olduğu ile ilgili uzman kişiler ile yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlara yer verilmiştir.

4.1. TÜRKİYE'NİN EKONOMİK GELİŞİMİ İLE İLGİLİ GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye'de, 1990 – 2018 yılları arasında KBMG ve GSYH verilerinde yaşanan değişimler incelenmiştir. Bu kapsamda ilk olarak 2000 yılından günümüze Türkiye'de yıllar itibari ile gerçekleşen KBMG ile ilgili veriler tablo 4.1 'de verilmiştir.

Grafik 4.1: Türkiye’de 1990-2018 yılları arasında gerçekleşen KBMG

Kaynak: World Bank, KBMG, 2018.

Yukarıdaki tabloda Türkiye’de 1990-2018 yılları arasında gerçekleşen kişi başı milli gelire ait verilere yer verilmiştir. Tablodaki veriler incelendiğinde, 1990 yılında KBMG yaklaşık olarak 2794 \$ seviyesinde gerçekleşirken, 1995 yılında 2897 dolar seviyesine yükselmiştir. 2000 yılında KBMG yaklaşık olarak 4.316 \$ seviyesindedir. 2001 yılında Türkiye’de yaşanan ekonomik krizin etkisi ile KBMG değeri bir önceki yıla oranla yaklaşık % 28 küçülerek 3.119 \$ seviyesine inmiştir. 2002 yılında, krizin etkilerinin yavaş yavaş atıldığı ve toparlanma sürecine girildiği görülmektedir. Bu kapsamda 2002 yılında KBMG değerinde yaklaşık %15 büyüme gerçekleşerek, 3660 \$ seviyesine yükselmiştir. Ancak hala 2000 yılında gerçekleşen

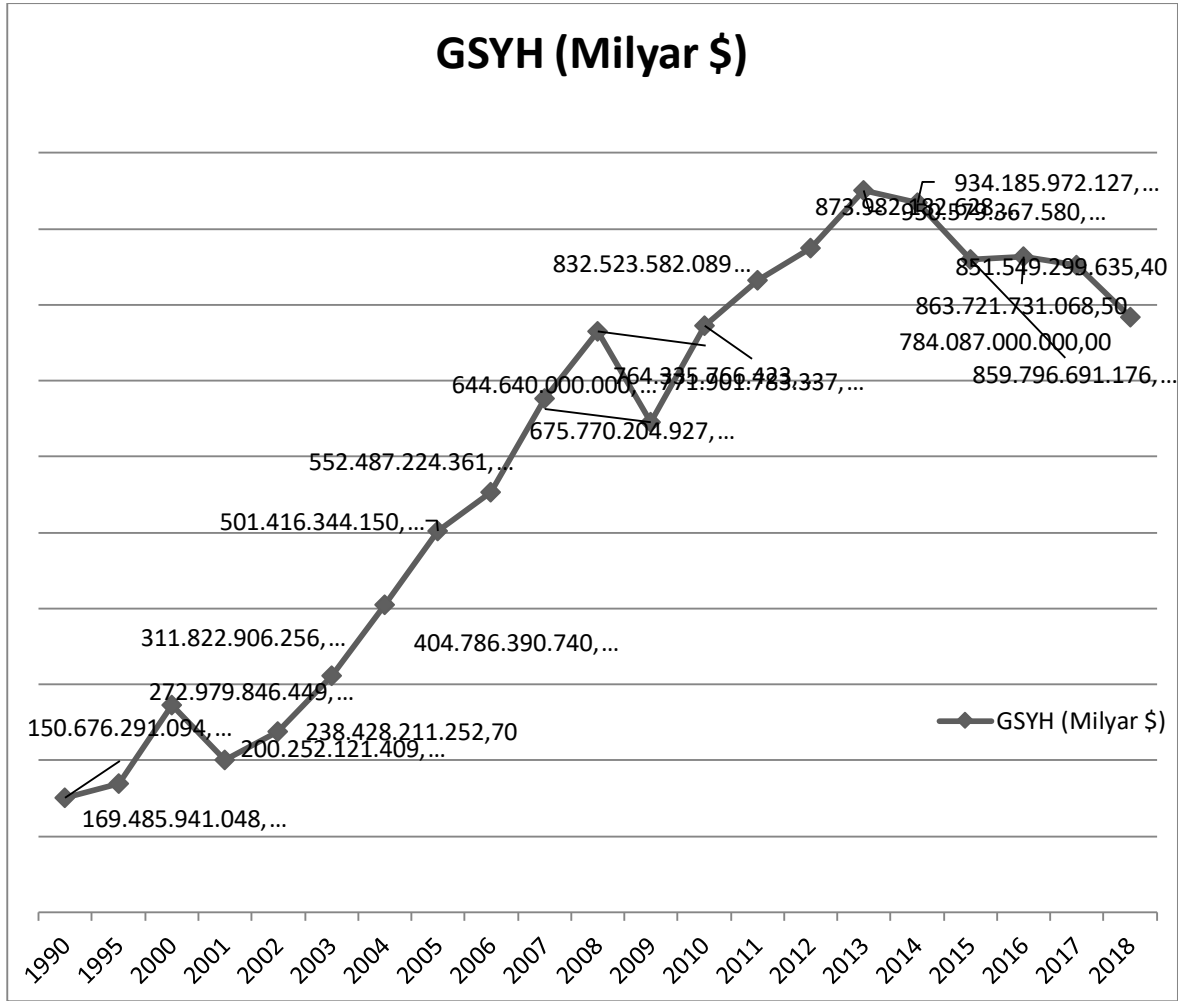
KBMG seviyesini yakalamamıştır. Krizin etkilerinden kurtulan Türkiye’de, 2002 – 2008 yılları arasında KBMG alanında sürekli bir ilerleme gerçekleştirmiştir

2008 yılında dünya piyasalarında yaşanan küresel ekonomik kriz, Türkiye ekonomisini de olumsuz etkilediği görülmektedir. 2009 yılında KBMG’de yaklaşık % 16,7 küçülme yaşanarak 9.036 \$ seviyesine inmiştir. Bu durum 2001 krizi sonrası Türkiye ekonomisinde yaşanan ilk küçülmedir. 2010 yılında krizin etkileri atlatılmış ve hızlı bir toparlanma gerçekleşmiştir. Söz konusu yılda KBMG değerinde yaklaşık %18 büyüme gerçekleşerek 10.672 \$ seviyesine ulaşmıştır. 2013 yılına kadar KBMG de büyümenin devam ettiği tablo 4,1 ‘de görülmektedir. 2013 yılında KBMG 12.542 \$ seviyesine yükselerek tüm zamanların rekorunu kırmıştır.

2014 ve 2018 yılları arasında Türkiye ekonomisinde KBMG alanında sürekli bir küçülme yaşanmıştır. 2014 yılında KBMG bir önceki yıla göre yaklaşık 415 \$ düşerek, 12.127 \$ seviyesine inmiştir. 2015 yılına baktığımızda KBMG 10.984 \$ seviyesine inmiştir. KBMG alanındaki bu düşüş devam ederek 2016 yılında 10.862 \$ seviyesine ve 2017 yılında da 10.546 \$ seviyesine inmiştir. 2018 yılı verilerine göre de KBMG bir önceki yıla göre yaklaşık 914 \$ azalarak 9.632 \$ seviyesine düşmüştür.

Aşağıdaki tabloda Türkiye ekonomisinde, 1990 - 2018 yılları arasında GSYH ile ilgili veriler yer almaktadır.

Grafik 4.2: Türkiye’de 1990-2018 yılları arasında gerçekleşen GSYH

Kaynak: World Bank, GSYH, 2018.

Yukarıdaki tabloda Türkiye’de 1990-2018 yılları arasında gerçekleşen GSYH verilerine ait bilgilere yer verilmiştir. Tablodaki veriler incelendiğinde, 1990 yılında GSYH yaklaşık olarak 150,676 milyar \$, 1995 yılında ise 169,486 milyar \$ seviyesinde gerçekleşmiştir. 2000 yılında GSYH yaklaşık olarak 272.979 milyar \$ seviyesinde gerçekleşmiştir. 2001 yılında Türkiye’de yaşanan ekonomik krizin etkisi ile GSYH, 200.252 milyar \$ seviyesine inerek, GSYH alanında yaklaşık % 26,6 gibi bir küçülme yaşanmıştır. 2002 yılında, krizin etkilerinin yavaş yavaş atıldığı ve toparlanma sürecine girildiği görülmektedir. Bu kapsamda 2002 yılında GSYH değerinde yaklaşık %19 büyüme gerçekleştirerek, 238.428 milyar \$ seviyesine yükselmiştir. Krizin etkilerinden kurtulan Türkiye 2002 ve devamındaki yıllarda GSYH alanında sürekli bir

ilerleme gerçekleştirmiştir. Bu ilerleme 2008 yılında gerçekleşen 764.335 milyar \$ seviyesine kadar devam etmiştir. GSYH alanındaki ilerlemeye paralel olarak KBMG değerinde de ilerleme yaşandığı Tablo 4.1 de görülmektedir.

2008 yılında uluslararası alanda yaşanan küresel ekonomik kriz, Türkiye ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. 2009 yılında GSYH değerinde yaklaşık % 13,7 küçülme gerçekleşerek, 664.640 milyar \$'a düşmüştür. 2010 yılında, Türkiye ekonomisinde hızlı bir toparlanma süreci yaşamıştır. Söz konusu yılda GSYH değerinde yaklaşık %19,7 büyüme gerçekleşerek, 771.901 milyar \$ seviyesine yükselmiştir. 2013 yılına kadar GSYH değerinde büyüme gerçekleşmiştir. 2013 yılında 950.579 milyar \$ seviyesine gerçekleşen GSYH değeri, 2000-2018 yılları arasında en yüksek seviyeye çıktığı yıldır. 2014 ve 2018 yılları arasında Türkiye ekonomisinde GSYH alanında sürekli bir küçülme yaşanmıştır.

Türkiye'de 1990 ve 2018 yılları arasında, ekonomik verilerde yaşanan değişimler KBMG ve GSYH bazlı olarak yukarıda (bknz. tablo 4.1 ve 4.2) verildi. Bu kapsamda KBMG ve GSYH bazlı veriler 2001 yılında düştüğü ve devamındaki yıllarda yükseldiği tablolarda görülmektedir. 2002 yılından itibaren hızlı bir toparlanma ve ilerleme yaşandığı görülmektedir. Bu pozitif durumun yaşanmasında iç ve dış faktör etkili olmuştur. Örneğin, 2001 yılında yaşanan ekonomik krizden sonra, bankacılık sisteminin denetimi ve şeffaflaşması yönünde atılan kararlı adımlar, 2001 krizi sonrası IMF tarafından verilen reçetesinin uygulanması, krizden sonra toparlanmayı ve ekonomik ilerlemeyi desteklemiştir. Ayrıca 2002 yılının sonlarına doğru Türkiye'de yeni bir hükümetin tek başına iktidara gelmesi, Avrupa Birliğine katılım müzakereleri alanında yaşanan pozitif gelişmeler ve söz konusu dönemde uluslararası alanda yaşanan olumlu havanın etkisi ile Türkiye düşük maliyetle uzun vadeli kredilerle ulaşma imkânına sahip olması, ekonomik büyümenin gerçekleşmesini sağlamıştır. 2003 ve devamındaki yıllarda yapılan büyük çaplı özelleştirmelerin etkisi ile ekonomi alanında büyümenin devam etmesine ortam hazırlanmıştır.

Küresel ekonomik krizinin etkisi ile 2009 yılında Türkiye ekonomisinde yaşanan daralmadan sonra 2010 ve 2013 yılları arasında Türkiye ekonomisinde büyüme gerçekleşmiştir. 2014 ve

2018 yılları içerisinde KBMG ve GSYH bazlı sürekli bir düşüş yaşanmıştır. Ekonomik alandaki bu düşüş için de bazı faktörler etkili olmuştur. Örneğin; 2011 yılında Ortadoğu da gerçekleşen iç çatışma ve ayaklanmalar, Türkiye'yi 2013 yılından itibaren etkilemeye başlamıştır. Arap baharı adı altında yaşanan bu ayaklanmalar Türkiye'nin etrafını adeta bir ateş çemberi şeklinde sarmıştır. Bu durum, yatırım ve istihdam politikalarından çok, savunma politikalarına ağırlık verilmesine sebep olmuştur. Arap baharının Suriye'ye sığraması ile beraber, Türkiye'ye göç eden milyonlarca göçmen Türkiye'ye hem ekonomik bir yük oluştururken aynı zamanda güvenlik tehditleri kapsamında yeni savunma harcamalarını da beraberinde getirmiştir. Amerika merkez bankası ve Avrupa merkez bankasının uyguladığı uzun vadeli düşük faiz politikalarına son vermesi, Türkiye'nin kredi maliyetini yükseltmiştir. Özellikle eğitim ve ekonomi alanında yeterli düzeyde yapısal reformların yapılmaması ve yapılan reformlara devam edilmemesi, hukuk alanında uluslararası standartlardan uzaklaşma gibi sebeplerle uluslararası sermaye Türkiye'den uzaklaşmıştır. Ayrıca 2016 yılının ortalarında Türkiye'de gerçekleşen darbe girişimi ve devamında uzun süre olağan üstü hal kanunlarının uygulanması da sermayenin kaçmasına ortam hazırlamış ve Türkiye ekonomisi KBMG ve GSYH bazlı olarak yönünü büyümeden küçülmeye çevirmiştir.

4.2. TÜRKİYE'NİN SOSYAL GELİŞİMİ İLE İLGİLİ GENEL DEĞERLENDİRME

2013 yılında 50 ülkenin verileri hesaplanarak yayınlanan Sosyal Gelişme Endeksi ile ilgili varılan sonuçlar şu şekilde değerlendirilmektedir. Ülkelerdeki ekonomik gelişmişlik ile sosyal gelişmişlik arasında güçlü bir ilişki söz konusudur. Yüksek gelire sahip ülkelerin sosyal gelişimi, düşük gelire sahip ülkelerin sosyal gelişiminden daha yüksek seviyede gerçekleşmektedir (The Social Progress Imperative, 2013: 19-21).

Ekonomik kalkınmanın gerekli olduğu ancak bunun tek başına yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü yüksek gelire sahip ülkeler de genel olarak yüksek sosyal gelişime sahip olmalarına rağmen, sosyal gelişim endeksinin alt bileşeninde zayıf kaldıkları noktalar da bulunmaktadır. Bu durum söz konusu ülkelerde, yüksek GSYH değerleri nedeniyle zaman zaman göz ardı edilebilmektedir (The Social Progress Imperative, 2013: 22-23).

Aynı şekilde hem düşük gelir seviyesine hem de düşük insani gelişmişlik seviyesine sahip ülkelerin, potansiyeller göz ardı edilebilmektedir. Söz konusu ülkelerde, sosyal gelişim endeksinin alt bileşeninde yüksek değere sahip veya geliştirilebilir alanlar, düşük GSYH değerleri nedeniyle dikkate alınmayabilir (The Social Progress Imperative, 2013: 22-23).

İlk olarak 2014 yılında yayınlanan sosyal gelişim endeksi verileri 50 ülkeyi kapsamış ve devamındaki yılda da 132 ülkeyi ele almıştır. Ancak sosyal gelişim endeksi verileri her yıl yapılan revizyonlarla değişime uğrayabilmektedir. 2018 yılında yapılan son değişiklikler kapsamında değerlendirilmeye alınan ülke sayısı 236'ya yükselmiştir. Daha önceki yıllar ile ilgili veriler ve sıralamalar kapsamında revize edilmiştir (Sosyal Gelişim Endeksi, 2018).

2014 yılında yayınlanan sosyal gelişim raporuna göre, sosyal gelişim ile ekonomik kalkınma arasında zaman zaman benzer bir ilişki olsa da farklılıklar da mevcuttur. Sosyal gelişim endeksinin alt boyutu olan Temel insani ihtiyaç boyutu ile GSYİH arasındaki ilişki, düşük gelirli ülkelerde yüksek seviyede iken gelir arttıkça ilişki düzeyi düştüğü gözlemlenmektedir. GSYİH değerinde gerçekleşen bir birimlik gelir artışı, düşük gelirli ülkelerin sosyal gelişim endeksinde meydana getirdiği değişim yüksek iken, orta ve üst gelire sahip ülkelerde değişim çok sınırlı kalmaktadır. Bunun en önemli sebebi düşük gelire sahip ülkelerdeki bir birimlik gelir artışının, temel insani ihtiyaçlar boyutunu doğrudan etkiliyor olmasıdır. Sosyal gelişim endeksinin diğer alt boyutu olan, Refah tesisi boyutu tüm gelir seviyelerinde GSYH ile daha doğrusal bir ilişki içindedir (The Social Progress Imperative, 2014b: 41-71).

Yüksek gelire sahip ülkelerin Sosyal Gelişim Endeksi değerleri yüksektir. Ancak bu grupta GSYİH değerinde gerçekleşen bir birimlik gelir artışı, Sosyal Gelişim Endeksi'nde meydana getirdiği değişim düşük gelirli ülkelere göre sınırlı kalmaktadır. Aynı gelir seviyesine sahip ülkenin sosyal gelişim alanlarındaki güçlü ve zayıf yönleri farklı olması sebebiyle, izlenecek politikalarda da farklı olmaktadır.

Türkiye'nin sosyal gelişim verileri ile ilgili bilgiler tablo halinde verilmiştir. Sosyal gelişim verileri ile ilgili olarak, her ülke için geçerli bir çözüm önerisinde bulunmak doğru

olmayacaktır. Bu sebeple aşağıda Türkiye'nin sosyal gelişim verileri tablo halinde verilmiş olup bu veriler Türkiye özelinde değerlendirilmiştir.

Tablo 4.1: 2014 - 2018 yılları arası Türkiye'nin sosyal gelişim verileri

Boyut adı	2014		2015		2016		2017		2018	
	Puan	Sıra*	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra
SGE	67,84	66	67,75	66	67,26	67	66,46	77	66.81	76
Temel İnsan İhtiyaçlar	85,01	57	85,05	57	83,74	60	83,44	63	83.65	60
Refahın Temelleri	72,97	61	72,67	64	73,2	64	73,23	71	73.61	68
Fırsat	45,55	97	45,51	99	44,85	102	42,71	111	43.18	103

Kaynak: Sosyal Gelişim Endeksi, Ülke verileri, 2014 – 2018.

* Türkiye'nin 236 ülke arasındaki mevcut sırasını göstermektedir.

Türkiye'ye ait 2014 - 2018 yılları arasında gerçekleşen sosyal gelişim verilerine ait bilgiler tablo 4.2'de yer almaktadır. Sosyal Gelişim Endeksi (SGE) verilerine ait puan ve sıralama; Temel İnsan İhtiyaçlar, Refahın Temelleri ve Fırsat boyutuna ait verilerin ortalamasını oluşturmaktadır.

Temel İnsani İhtiyaçlar boyutu itibarıyla Türkiye, 2014 yılında 85,01 puanla 236 ülke içerisinde 57. sıraya yerleşmiştir. 2015 yılında da 85,05 puanla söz konusu sırasını korumuştur. 2016 yılında bu alanda bir düşüş olduğu görülmektedir. Bu dönemde 83,74 puanla 60. sıraya gerilemiştir. Bu düşüş 2017 yılında da devam ederek 83,44 puanla 63. sıraya gerilemiştir. Türkiye'de 2018 yılında, önceki iki yıla göre SGE verilerinde ilerleme gerçekleşmiş ve 83,65 puanla 60. sıraya tekrar yükselmiştir.

Temel İnsani İhtiyaç Boyutu, gelir ile en fazla ilişkili olan boyuttur. Gelirdeki en küçük artış Temel İnsani İhtiyaç Boyutuna direkt etki edebilmektedir. Temel İnsani İhtiyaç Boyutu itibarıyla Türkiye, 83 ile 85 puan bandında olduğu tabloda görülmektedir. Orta gelir grubunda olan bir ülke için bu durum iyi bir seviye olarak değerlendirilebilir. Çünkü Türkiye, bu alanda gelişmekte olan seçilmiş ülkeler arasında da iyi durumda olduğu daha önce tablo 4.7' de belirtilmişti. Ancak gelişmiş ülkelerden biri olmayı hedefleyen bir ülke için daha üst seviyelere çıkmak gerekmektedir.

Refahın Temelleri Boyutu İtibarıyla Türkiye, 2014 yılında 72,97 puanla 236 ülke içerisinde 61. sıradadır. 2018 yılı Refahın Temelleri Boyutunda da ilerleme gerçekleşmiş ve bu alanda Türkiye, puanını 73,61'e yükselterek aynı zamanda 68. sıraya yerleşmiştir. Refahın Temelleri Boyutu İtibarıyla Türkiye, genel olarak 71 ile 73 puan bandında olduğu görülmektedir.

Fırsatlar Boyutu itibarıyla Türkiye, 2014 yılında 45,55 puanla 236 ülke içerisinde 97. sırada yer almıştır. 2018 yılı Fırsatlar Boyutunda Türkiye, 43,11 puanla 103. sırada yer almıştır.

Fırsatlar Boyutu itibarıyla Türkiye, genel olarak 42 ila 45 puan bandında olduğu görülmektedir. Fırsatlar Boyutu, Türkiye'nin en düşük seviyede olduğu boyuttur. Türkiye gibi gelişmekte olan Brezilya ve Arjantin, bu boyutta yüksek performans gösterebildikleri görülmektedir (bkz. tablo 4,7). Türkiye'nin de bu alanda daha iyi seviyelere gelmesi için gayret sarf etmesi gerekmektedir. Bu kapsamda Türkiye, fırsatlar boyutu içinde olan özel hayata saygı, özgürlükler, kişisel haklar ve tercihler gibi alanlarda gelişmiş ülkeleri yakalayabilmesi için yeni düzenlemelerin hayata geçirilmesi faydalı olacaktır.

Sonuç olarak, Sosyal gelişim endeksi ekonomik verileri kullanmadan bir ülkenin gelişmişlik seviyesini ortaya koymaya çalışmaktadır. Ancak ekonomik olarak gelişen ülkelerin büyük bir bölümü aynı zamanda sosyal gelişim alanında da iyi durumda oldukları görülmektedir. Ekonomik başarı, düşük gelire sahip ülkelerde sosyal gelişimin bir boyutu olan Temel İnsani İhtiyaçlar Boyutu ile yüksek bir korelasyona sahiptir. Düşük gelire sahip ülkelerde, ekonomik alanda yaşanan en küçük iyileşme, Temel İnsani İhtiyaçlar Boyutuna hemen yansdığı

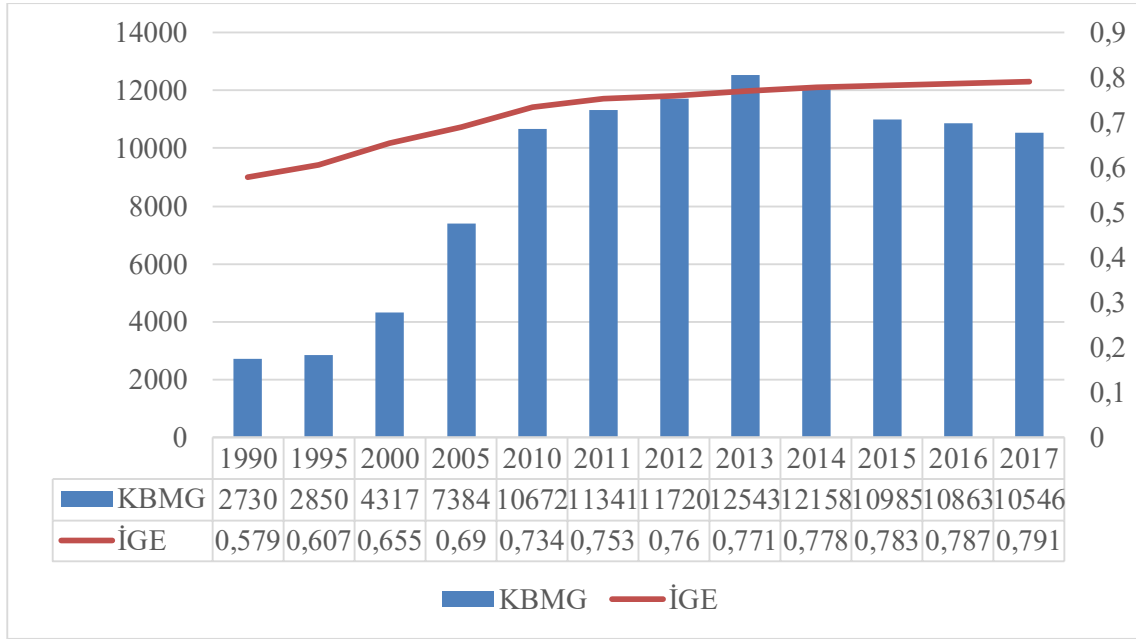
görülmektedir. Ancak ekonomik ilerleme, refahın temelleri ve fırsatlar boyutuna etkisi sınırlı olmaktadır.

Türkiye, temel insani ihtiyaçlar boyutunun alt endekslerinde yer alan, ev dışı hava kirliliği nedeniyle gerçekleşen ölüm sayısı ve kişisel güvenlik bileşeninde yer alan algılanan suç seviyesi alanlarında düşük performans gösterdiği görülmektedir. Refah tesisi boyutunun alt endekslerinde yer alan, obezite, kalp ve damarlara ilişkin hastalıklar ve diyabetten ölüm ve kanserden ölüm değişkenleri ile kadınların ortalama eğitim süresi alanlarında düşük performans göstermektedir. Fırsatlar boyutunda, yükseköğrenime erişim boyutu dışında hemen hemen her boyutta düşük performans gösterdiği görülmektedir.

4.3. TÜRKİYE’NİN İNSANİ GELİŞİMİ İLE İLGİLİ GENEL DEĞERLENDİRME

İnsani gelişim endeksinin hesaplandığı 1990 yılı ile beraber gelişmişliğin tek ölçütü olarak ekonomik göstergelerin kullanılması da son bulmuştur. Ülkelerin sağlık, özgürlük ve kültürel gelişmişliği hakkında bilgi veren insani gelişim endeksi, 1990 yılından başlayarak her yıl yayınlanmış ve 2018 yılında 189 ülkeyi bu veriler kapsamında değerlendirmiştir. Bu bölümde Türkiye’deki insani gelişim verileri ile kişi başına düşen milli gelirin yıllar içerisindeki durumu ele alınmıştır.

Grafik 4.3: 1990 – 2018 yılları arasında Türkiye’de KBMG ve İGE

Kaynak: Gökçe, 2016: 55

Türkiye’de 1990 – 2018 yılları arasında gerçekleşen İGE verileri ve KBMG verileri tablo 4,3’te yer almaktadır. 2018 İGE verileri daha yayınlanmadığı için, söz konusu yıla ait KBMG verileri de gösterilmemiştir. Ancak, Hazine ve Maliye Bakanlığı’nın 2018 yılı verilerine göre Türkiye’de KBMG 9,632 dolar olarak gerçekleşmiştir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Ekonomik Göstergeler, 1950-2019).

Tablo 4,3’te görüldüğü üzere, 1990 yılında KBMG 2730 dolar olarak gerçekleşmiştir. KBMG’deki değişim 2013 yılında 12.543 dolar seviyesi ile en yüksek değere ulaşmıştır. Devamındaki yıllarda KBMG sürekli bir azalma gerçekleşmiş ve 2017 yılında 10.546 dolar seviyesine, 2018 yılında da 9.632 dolar seviyesine düşmüştür.

Tablo 4,3 teki İGE verileri incelendiğinde, İGE verileri sürekli bir artış içerisinde olduğu görülmektedir. Türkiye 1990 yılında 0,579’luk puanla orta insani gelişme seviyesindedir. Bu durum 2005 yılına kadar devam etmiştir. 2005 yılından sonra İGE puanı bakımından 0,69

bandının aşıldığı ve Türkiye'nin Yüksek İnsani gelişme sınıfına dâhil olduğu görülmektedir. 2017 yılı verilerinde de 0,791 puanla söz konusu durumunu korumuştur.

Türkiye'nin İGE verileri bakımından yükselen bir grafik çizmesi olumlu bir durum olarak değerlendirilebilir. Ancak gelişmiş ülkeler seviyesini hedefleyen bir ülke olan Türkiye'nin hala "Çok Yüksek İnsani Kalkınma" sınıfına dâhil olamaması, bu alanda daha fazla çalışma yapması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

4.4. YÜKSELEN EKONOMİLER, AB'YE ÜYE OLAN SON ÜÇ ÜLKE VE AB'YE ADAY ÜLKELER İLE İLGİLİ GENEL DEĞERLENDİRME

Bu başlık altında Yükselen Ekonomiler ile AB'ye üyelikleri kabul edilmiş son üç ülke ve adaylık süreci devam eden ülkelerin 2000' den günümüze ekonomi bazlı (GSYH ve KBMG kapsamında değerlendirilecek) değişimler ile bu ülkelere ait söz konusu dönemdeki sosyal göstergelerinde yaşanan değişimler değerlendirilmiştir.

4.4.1. Yükselen Ekonomilere Ait Ekonomik Göstergelerin Değerlendirilmesi

İçerisinde Türkiye'nin de bulunduğu Arjantin, Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Rusya ve Güney Afrika yükselen ekonomiler kapsamında ele alındığında, bu ülkelere ait 1990- 2018 yılları arasında GSYH ve KBMG bazlı ekonomik veriler ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır.

2000'lerin başlarında Türkiye'de yaşanan ekonomik krizin benzerleri diğer gelişmekte olan Arjantin, Brezilya ve Güney Afrika'da da yaşanırken, diğer yükselen ekonomilerde yaşanmamıştır. Ekonomik kriz yaşayan ülkeler söz konusu dönemde GSYH bazlı olarak küçüldükleri görülmektedir. 2000 yılında 284,203 \$ dolarlık GSYH'sı olan Arjantin, 2003 yılında 127,586 milyar \$ gerilemiştir. Brezilya 2000 yılında 655,420 milyar dolarlık GSYH'sı, 2002 yılında 507,962 milyar \$ gerilediği görülmektedir. Güney Afrika 2000 yılında 136,361 milyar \$ GSYH değerine sahipken 2002 yılında 115,748 milyar \$ gerilemiştir. Bu duruma

benzer tablo Türkiye’de de yaşanmıştır. 2000 yılında 272,979 milyar \$ GSYH değerine sahip olan Türkiye, 2001 yılında 200,252 milyar \$ seviyesine gerilemiştir. (bknz. tablo 3)

Yaşanan bu krizlerin etkisi genel olarak 2002 yılından itibaren azalmıştır. Yükselen ekonomiler 2003 yılı ile beraber büyüme sürecine girmiştir. Bu durum 2008 yılında gerçekleşen küresel ekonomik krize kadar devam etmiştir. Küresel ekonomik krizin etkileri 2010 yılı ile beraber yerini büyümeye bıraksa da, 2013 ve devamındaki yıllarda yükselen ekonomiler kapsamında ele alınan ülkelerde GSYH bazlı inişler ve çıkışlar yaşanmıştır (bknz. tablo 3).

Yükselen ekonomiler kapsamında ele alınan ülkelerde GSYH bazlı 2000 yılından sonra yaşadıkları bu inişli çıkışlı çizgiye benzer durum, söz konusu ülkelerin KBMG değerinde de yaşandığı görülmektedir. 2000 yılında 7,669 \$ KBMG değerine sahip olan Arjantin, 2002 yılında 2,579 \$ seviyesine kadar inmiştir. Devamındaki yıllarda toparlanma süreci yaşamış ve 2017 yılı itibari ile 14,398 \$ seviyesine ulaşmıştır. Güney Afrika 2000 yılında 2,982 \$ KBMG değerine sahipken, 2002 yılında 2,461 \$ seviyesine inmiş ve devamındaki yıllarda toparlanma süreci yaşayarak 2017 yılında KBMG 6,151 \$ ulaşmıştır. Benzer şekilde 2000 yılında KBMG 4,366 \$ seviyesinde olan Türkiye, 2001 yılında 3,119 \$ seviyesine inmiş ve sonraki yıllarda toparlanma süreci yaşamıştır. 2013 yılında 12,542 dolar seviyesine çıkmıştır. Son dönemlerde yaşanan ekonomik sorunlar, terör saldırıları, darbe teşebbüsü ve sık yaşanan seçimlerden dolayı uygulanan popülist yaklaşımlar sebebi ile 2018 yılında KBMG 9,632 dolar seviyesine gerilemiştir (bknz. tablo 4,3).

Türkiye’nin GSYH’si ile AB’ye üyelikleri kabul edilmiş son üç ülke Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan ile aday ülkeler Kuzey Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk’a ait GSYH’nin değişimi şu şekilde değerlendirilebilir.

Türkiye dışındaki AB’ye aday ülkeler, 2000’lerin başlarında herhangi bir ekonomik kriz yaşamadıkları için, GSYH bazlı genel olarak yükselen bir grafik yaşadıkları görülmektedir. Ancak 2008 küresel ekonomik kriz söz konusu tüm ülkeleri olumsuz etkilediği görülmektedir. 2010 ve devamındaki yıllarda da toparlanma süreci yaşanmıştır (bknz. tablo 4,2).

AB'ye üyelikleri kabul edilmiş son üç ülke Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan ile aday ülkeler Türkiye, Kuzey Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk'ta yaşanan GSYH bazlı bu değişim aynı şekilde KBMG alanında da karşımıza çıkmaktadır (bknz. tablo 4,4).

4.4.2. Yükselen Ekonomilere Ait Sosyal Göstergelerin Değerlendirilmesi

İçerisinde Türkiye'nin de bulunduğu Arjantin, Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Rusya ve Güney Afrika yükselen ekonomiler kapsamında incelenmiştir. Bu ülkelere ait 1990'dan günümüze İGE ve SGE verilerine bu bölümde değerlendirilmiştir.

1990'ların başlarında yükselen ekonomilerden Arjantin ve Rusya yüksek insani gelişme kategorisi içerisinde yer alırken, Türkiye, Brezilya ve Güney Afrika orta insani gelişme kategorisi içerisinde yer almıştır. Çin, Endonezya ve Hindistan Düşük insani gelişme kategorisi içerisinde yer almıştır. 2010 yılında Arjantin, 2013 yılında Rusya çok yüksek insani gelişme seviyesine ulaşmıştır. 2010 yılında Türkiye, Brezilya ve Çin yüksek insani gelişme seviyesine ulaşmış ve 2017 yılı İGE verilerine göre de aynı insani gelişim seviyelerini korudukları görülmektedir. Güney Afrika, Endonezya ve Hindistan'da 2017 yılı verileri kapsamında orta insani gelişme seviyesi içerisinde yer aldıkları görülmektedir (bknz tablo 4.5).

2017 yılı İGE verileri kapsamında 186 ülke arasında Arjantin 47. sırada, Rusya 49. sırada ve Türkiye 64. sırada yer alırken, Hindistan 130. sırada yer alarak, yükselen ekonomiler arasında son sırada bulunmaktadır.

Ekonomik verileri kullanmadan sosyal ilerlemeyi açıklayan sosyal gelişim endeksi, yükselen ekonomilere yönelik SGE bilgileri tabloda yer almaktadır.

Tablo 4.4: Yükselen ekonomilere ait 2014 ve 2018 yılları arasında SGE

		Arjantin	Brezilya	Rusya	Türkiye	Güney Afrika	Çin	Endonez.	Hindist.
	Sıralama	41	44	59	65	77	90	92	100
2014	SGE Puanı	74,26	73,34	68,64	67,84	64,24	61,64	60,79	53,97

2018	Sıralama	42	49	60	75	77	87	91	100
	SGE Puanı	74,98	72,73	70,16	66,81	66,00	64,57	63,26	56,26

Kaynak: Sosyal Gelişim Endeksi, Ülke verileri, 2014 – 2018.

Tablo 4,4'te belirtilen veriler kapsamında Arjantin, SGE değerinde ilk sırada yer almaktadır. Ayrıca Arjantin incelemeye dâhil edilen 236 ülke arasında, 2018 yılı SGE verilerinde 42. sırada yer almıştır. Hindistan 100. sıra ile bu ülkeler arasında son sırada yer almaktadır.

AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke; Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan ile AB'ye üyelik süreci devam eden ülkeler; Kuzey Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk'a ait İGE değişimi aşağıda belirtildiği gibi gelişim göstermiştir.

1990'ların başlarında Hırvatistan, Romanya ve Sırbistan Yüksek İnsani Gelişim kategorisinde iken, Türkiye, Bulgaristan ve Arnavutluk orta insani gelişim kategorisinde yer aldığı görülmektedir. 2010 yılında Hırvatistan, 2012 yılında Karadağ, 2014 yılında Romanya, 2015 yılında Bulgaristan çok yüksek insani gelişim seviyesine ulaşmıştır. 2017 yılı verilerine göre söz konusu ülkeler arasında orta ve düşük insani gelişim seviyesinde olan ülke bulunmamaktadır. 2017 yılı verileri kapsamında 186 ülke arasında Hırvatistan 45. sıra ile söz konusu ülkeler arasında ilk sırada iken, Kuzey Makedonya 80. sırada yer alarak bu gruptaki ülkeler arasında son sırada yer almıştır.

AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ile henüz AB üyelikleri kabul edilmeyen ama adaylık süreci devam eden ülkelerin SGE verileri tablo halinde verilmiştir.

Tablo 4.5: AB'ye üye son üç ülke Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan ile aday ülkeler Kuzey Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk'a ait SGE

	Hırvat.	Bulgar.	Rom.	Karadağ	Sırbis.	Arnavut.	Türk.	Maked.
Sıralama	34	42	43	47	48	52	65	67
SGE	79,52	73,63	73,43	71,81	71,60	70,31	67,84	67,22

	Hırvat.	Bulgar.	Rom.	Sırbis.	Karadağ.	Arnavut.	Maked	Türk.
Sıralama	36	40	44	47	52	53	65	75
SGE	80,11	76,27	74,51	73,11	71,87	71,77	68,78	66,81

Kaynak: Sosyal Gelişim Endeksi, Ülke verileri, 2014 – 2018.

Tablo 4.5. verileri incelendiğinde, söz konusu ülke grupları arasında Hırvatistan 2018 verilerine göre 80.11 puanla en yüksek değere sahip ve dünya sıralaması 36 olan ülkedir. Bu ülke grubu arasında 66,81 puanla son sırada ve dünya sıralaması 75. olan ülke Türkiye olarak görülmektedir. Yukarıdaki tabloda sıralama açısından en çok geriye giden ülke de Türkiye olarak görülmektedir.

4.5. EKONOMİK BÜYÜME VE SOSYAL GELİŞME İLE İLGİLİ YAPILAN MÜLAKATIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde, Türkiye'nin ekonomik büyümesi ve sosyal gelişimi değerlendirilmek üzere yarı yapılandırılmış bir mülakat gerçekleştirilmiştir. Araştırma yöntemi olarak; Hazine ve Maliye Bakanlığı denetim biriminden üç kişi, Sayıştay denetim biriminden iki kişi, Ticaret Bakanlığı uzman kadrosundan bir kişi ve iki Hukukçu ile yarı yapılandırılmış mülakat gerçekleştirilmiştir. Beş yıl ve üzeri kamu denetimi olan kişiler ile söz konusu mülakat gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin ekonomik büyümesi ve sosyal gelişimi ile ilgili politikaların belirlenmesinde ve denetiminde aktif rol alan ve meslekleri gereği bu politikaları izleme ve değerlendirme yapabilmelerinden dolayı ilgili kişilerle mülakat gerçekleştirilmiştir.

Mülakat kapsamında, Türkiye'nin mevcut durumunun değerlendirilmesi ve Türkiye'nin ekonomik büyümesi ve sosyal gelişiminde güçlü ve zayıf yönlerinin tespit edilmesine yönelik olarak;

- Sosyal gelişim endeksi verileri kapsamında, Türkiye sosyal gelişimdeki mevcut değerlendirilmesi yapılmıştır. Ayrıca satın alma gücü paritesine göre kişi başı milli gelire göre ülkeler arası sıralaması ve sosyal gelişim endeksi sıralaması,
- Sosyal gelişim endeksinin alt bileşenleri arasında yer alan “*kişisel haklar, kişisel özgürlükler ve seçim hakkı, tolerans ve katılım, yükseköğrenime erişim*” gibi alanlarda Türkiye’nin mevcut durumu değerlendirilmiş ve bu alanlarda Türkiye’nin gelişmiş ülkeler seviyesine gelinebilmesi için yapılması gerekenlerin neler olduğu,
- Çalışma kapsamında incelenen yükselen ekonomiler (Arjantin, Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye) ile AB’ye üye son üç ülke ve AB’ye aday ülkelere (Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan ile aday ülkeler Kuzey Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk) ait ekonomik veriler ve sosyal gelişim verileri değerlendirilmiştir. Türkiye’nin bu ülkeler arasındaki gelişme hızı ve seviyesinin ne olduğu,
- Türkiye’de ekonomik ve sosyal gelişimin bir biri ile uyumlu bir şekilde ilerlemesi ve her iki alanda da daha ileri seviyelere çıkılması için neler yapılabileceği değerlendirilmiştir.

Bu görüşmede yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak ilgili kişilere yöneltilen sorular aşağıda belirtilmiştir.

1- *2018 yılı sosyal gelişim endeksi verileri kapsamında, Türkiye sosyal gelişimde 146 ülke içerisinde 75. Sırada iken, aynı yıl satın alma gücü paritesine göre kişi başı milli gelirden 146 ülke arasından 41. Sırada olması hakkında ne düşünüyorsunuz?*

2- *Sosyal gelişim endeksinin boyutlarından biri olan fırsatlar boyutunda Türkiye 146 ülke arasından 103. Sırada olmasını nasıl değerlendirirsiniz, Fırsatlar boyutunu oluşturan kişisel haklar, kişisel özgürlükler ve seçim hakkı, tolerans ve katılım, yükseköğrenime erişim alt endekslerini geliştirmemizin önünde ne gibi engeller var?*

3- *2000’den günümüze gelişmekte olan seçilmiş ülkelerde (Arjantin, Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye) yaşanan ekonomik gelişmelere (GSYH bazlı değişim) baktığımızda, 2000- 2017 yılları arasında gelişmekte olan seçilmiş ülkeler GSYH*

bazında ortalama 4.96 kat bir büyüme gerçekleşmiştir. Bu kapsamda Türkiye GSYH bazında söz konusu yıllar arasında 3.10 kat büyüme gerçekleştirerek ortalamanın altında kalma durumunu nasıl değerlendirirsiniz?

4- *2000 ve 2017 yılları arasında, genel olarak gelişmekte olan seçilmiş ülkelerde kişi başı milli gelir ve GSYH bazında bir büyüme sürecinin yaşandığı görülmektedir. Türkiye söz konusu ülkelere göre daha düşük bir büyüme performansı gösterdiğini gerçeği kapsamında, neden geliştirmiyoruz, gelişmemizin önünde ne gibi engeller var ve bu engelleri nasıl aşabiliriz?*

5- *Türkiye’de ekonomik ve sosyal gelişimin bir biri ile uyumlu bir şekilde ilerlemesi ve her iki alanda da daha ileri seviyelere çıkılması için ne gibi önerilerde bulunursunuz?*

Yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile hazırlanan bu çalışma, dört başlık altında incelenmiştir.

4.5.1. Türkiye’de Gerçekleşen Sosyal Gelişim ile Ekonomik Gelişimi Arasındaki Farklılıkların Değerlendirilmesi

Görüşmeci 1: *“Gelir, bir kişinin, belli bir dönem içerisinde ele geçirdiği kazanç olarak tanımlanabilir. Günlük temel ihtiyaçların karşılanması için belli bir ekonomik gelirin olması gerekmektedir. Sosyal gelişim, ekonomik gelişimden sonra ele alınması gereken bir konudur. 1990’dan günümüze Türkiye’deki ekonomik gelişmeler ele alındığında, inişli çıkışlı bir grafik çizildiği görülmektedir. İnişli süreç olarak ele alınması gereken ekonomik krizlerin bir bölümü sadece Türkiye’de gerçekleşmişken (1994 ve 2001 krizleri), diğer bölümü, bölgesel veya küresel krizler şeklinde gerçekleşmiştir (2007 küresel ekonomik kriz). 1994 ve 2001 gibi krizlerin temel sebeplerinin araştırılması ve benzer krizlerin tekrar yaşanmaması için planlamalar yapılmalıdır. Ayrıca bölgesel veya küresel krizlerin etkilerinin en aza indirilmesi için tedbir alınması gerekmektedir.*

Sosyal gelişim de toplumların kalkınmışlığını ekonomik verilerle beraber gösteren en önemli faktörlerden biridir. 1990’dan günümüze genel olarak sosyal gelişmişlik açısından Türkiye, yükselen bir grafik çizmiştir. Bu, olumlu bir durumdur. Ancak Türkiye’nin hala gelişmiş ülkeler

seviyesine gelemediği de bilinmelidir. Bu kapsamda hukuk insan hakları ve özgürlükler kapsamında cesaretli adımların atılması faydalı olacaktır (Görüşmeci 1 ile mülakat, 06.06.2019).

Görüşmeci 5: *Türkiye’de ekonomik faktörlerin etkisi genel olarak hep sosyal gelişimin önünde olmuştur. Bu durum, sosyal gelişim toplum tarafından dikkate alınmadığı anlamına gelmemelidir. Ekonomik büyümeye önem verilme durumu, az gelişmiş ülkelerde sık rastlanılmaktadır. Dünyanın en büyük 20 ekonomisinden biri olan Türkiye’de, sosyal gelişim endeksi dünya sıralaması 75’dir. Ekonomik büyüme gereklidir ancak sosyal gelişme ile beraber gerçekleşmeyen ekonomi büyüme, zamanla hantallığı ve kısır döngüyü beraberinde getirir (Görüşmeci 5 ile mülakat, 20.06.2019).*

Görüşmeci 7: *Ekonomik büyüme ve sosyal gelişme birbirinden farklı değerlendirilemez bir bütün olarak ele almak gerekmektedir. İnsanların ihtiyaçlarının karşılanabilmesi, refah seviyesinin artması, diğer bir deyişle sosyal gelişim alanında ilerlemenin sağlanabilmesi için ekonomik gelişmişlik gereklidir. Küreselleşen dünyada ekonomik tedbirler, ulusal hesaplar dâhilinde değil de uluslararası perspektifte göre planlanmalıdır. Uluslararası yatırımın sağlanabilmesi için insan hakları ve temel özgürlüklerin tanındığı, daha demokratik ve uluslararası standartlara uygun bir yönetim sisteminin gerçek anlamda uygulanması gerekmektedir (Görüşmeci 7 ile mülakat, 28.06.2019).*

4.5.2. Sosyal Gelişim Endeksinin Boyutlarından Biri Olan Fırsatlar Boyutunun Değerlendirilmesi

Görüşmeci 2: *Kişisel hak ve özgürlüklerin, kapsayıcılığın ele alındığı fırsatlar boyutu kapsamında Türkiye, 100 puan üzerinden genel olarak 41 – 43 puan aralığında olduğu görülmektedir. Ayrıca bu alanda Türkiye, ilk yüz ülke arasında kendine yer bulamamıştır. Muasır medeniyetler seviyesini hedef olan bir ülkenin buralarda olması düşündürücü bir durum olarak değerlendirilebilir. Bu alanda daha iyi bir duruma gelinebilmesi için toplumsal bilincin*

arttırılması, sosyal hak ve özgürlükler sınırının geniş çizilmesi uygun bir ekosistemin oluşmasına yardımcı olacaktır (Görüşmeci 2 ile mülakat, 11.06.2019).

Görüşmeci 3: *Fırsatlar boyutu itibari ile Türkiye'nin iyi bir karnesinin olmadığı görülmektedir. Bu alanda uluslararası standartlara uygun bir şekilde düzenlemelerin yapılması ve özgürlükler sınırının daha geniş çizilmesi gereklidir. Yapılan bu düzenlemeler sadece kâğıt üzerinde kalmamalı, uygulamasına da yer verilmelidir. Fırsatlar boyutunu oluşturan kişisel hak ve özgürlükler, kapsayıcılık gibi alanların daha iyi bir seviyeye çıkması, ülkeyi sosyal gelişmişlik alanında olumlu etkilemenin yanı sıra ekonomi alanında da olumlu etkiler. Uluslararası yatırımlar ve sıcak para kendini güvende his ettiği yerlere yönelir. Güven de ancak kişisel hak ve özgürlükler ile hukukun üstünlüğü ile gerçekleşir (Görüşmeci 3 ile mülakat, 14.06.2019).*

Görüşmeci 4: *Kişisel hak ve özgürlükler sınırının geniş çizilmesi önemlidir. Bu durum ülkelerin hem ekonomik hem de sosyal gelişimini desteklemektedir. Ancak bu durum tüm ülkeler için eşit şartlarda olmayabilir. Ülkelerin kendi içerisinde yaşadığı terör ve anarşi gibi durumlar ile komşu ülkelerin içinde bulunduğu ortam bu alanları olumlu veya olumsuz etkileyebilmektedir. Türkiye'nin Fırsatlar boyutundan aldığı skorlar ve bulunduğu sıralamanın iyi olmadığı bilinmektedir. Ancak Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlar göz ardı edilmemelidir. Türkiye, yıllardır terör sorunu yaşayan bir ülkedir. 2011 den itibaren de komşu ülkelerde yaşanan iç kargaşadan en fazla etkilenen ülkelerin başında geldiği bilinmektedir. Ayrıca 1990'dan günümüze, biri post modern darbe ve diğeri de darbe girişimi olmak üzere iki büyük tehlike geçirdiği hesaba katılmalıdır (Görüşmeci 4 ile mülakat, 18.06.2019).*

Görüşmeci 8: *Fırsatlar boyutunda Türkiye'nin 41-43 puan aralığında ve 2018 verileri kapsamında 103. sırada yer almış olması kötü bir tablo olarak değerlendirilebilir. Bu skordardan uzaklaşmak ve daha iyi seviyelere gelebilmek için yapısal reformların yapılması gereklidir. Bu kapsamda erkler ayrılığının olması ve bunun uygulamaya da yansması gerekmektedir. Karar verme noktasında bulunanlar, uzmanlık alanına bağlı kalarak baskı altında kalmadan karar vermelerini sağlayacak uygun bir ekosistem oluşturulmalıdır.*

Eleştiriye açık olunması ve eleştiren bireylerin yetiştirilmesi faydalı olacaktır. Özgürlüklerin yıkıcı değil yapıcı rolü olduğu unutulmamalıdır (Görüşmeci 8 ile mülakat, 21.08.2019).

4.5.3. Türkiye'nin Ekonomik Gelişiminin Değerlendirilmesi

Görüşmeci 3: *Türkiye'de gerçekleşen ekonomik gelişmeler genel olarak inişli çıkışlı bir grafik çizmiştir. Kriz dönemlerinde küçülen devamında da büyüyen bir eğilimi vardır. Ekonomik krizlerin bazıları Türkiye'ye münhasırken bazıları da küresel çapta meydana gelmiş ve Türkiye'yi olumsuz etkilediği görülmektedir.*

Türkiye'nin yaşadığı 2001 krizinden sonra, yaklaşık 8 yıl boyunca ekonomi alanında sürekli büyüyen bir performans sergilemiştir. 2001 krizinden sonra uygulanan mali disiplin, izlenen doğru politikalar ve yapılan özelleştirmeler bu olumlu süreci desteklemiştir. 2007 de başlayan küresel ekonomik krizinin etkisi ile 2009 yılında küçülme yaşamıştır. Özellikle 2011 yılından sonra Türkiye'de yaşanan terör olayları, komşu devletlerde yaşanan iç karışıklıklar ve devamında Türkiye'ye akın eden büyük göç dalgaları, ekonomiyi olumsuz etkilemiştir (Görüşmeci 3 ile mülakat, 14.06.2019).

Görüşmeci 5: *Ekonomik krizlerin yaşandığı yıl ve devamındaki bir iki yılı saymazsak, Türkiye'nin ekonomik alanda olumlu bir performans sergilediği kabul edilmelidir. Bu durum rakamlara da yansımıştır. 1990'lı yıllarda 4.300 \$ civarında olan KBMG, 2013 yılında 12.500 \$ seviyelerine çıkmıştır. Daha sonra içeride ve dışarıda yaşanan olumsuzluklar bu seviyeleri aşağı çekmiştir. Türkiye'de KBMG alanında yaşanan bu gerileme sebepleri arasında; sanayi ve üretim ekonomisi yerine inşaat ve turizm ekonomisinin tercih edilmesi, içeride yaşanan terör ve darbe girişimleri, komşu ülkelerde yaşanan iç kargaşaların Türkiye'ye yansması ve uluslararası piyasada sıcak para miktarının azalması gösterilebilir (Görüşmeci 5 ile mülakat, 20.06.2019).*

Görüşmeci 6: *Bu çalışma kapsamında ele alınan ülkelerin ekonomik gelişimi ile Türkiye'nin ekonomik gelişimi incelendiğinde; Türkiye hariç, Yükselen ekonomilerde GSYH bazında*

ortalama 5,3 kat büyüme gerçekleşmiştir. AB'ye üyelikleri kabul edilen son üç ülke ve AB'ye adaylık süreci devam eden ülkeler aynı dönemde GSYH bazında ortalama 5,01 kat büyüme gerçekleştirirken, Türkiye'de 2,8 kat büyüme gerçekleşmiştir. Aynı kategoride değerlendirme konusu yapılan ülkeler ile Türkiye'nin, GSYH bazında gerçekleştirdikleri büyüme seviyeleri çok farklı olduğu görülmektedir.

Çoğu zaman Türkiye'de gerçekleşen büyüme oranları ile gelişmiş ülkelerin büyüme oranları karşılaştırılır. Bu karşılaştırma doğru sonuç vermeyebilir. Çünkü gelişmiş ülkelerin büyük bölümü doğal büyüme sınırlarına ulaşmıştır. Türkiye'nin aynı kategoride olduğu ülkeler ile karşılaştırmaya tabi tutulması gerekmektedir. (Görüşmeci 6 ile mülakat, 9.07.2019).

Görüşmeci 7: Türkiye'deki ekonomik gelişimin son 20 yılını incelediğimizde, kriz dönemlerinde yaşanan küçülmelerden sonra büyüme gerçekleşmiştir. Büyümenin gerçekleşmesine ortam hazırlayan uluslararası sebepler; ucuz kredi imkânlarının bulunması, uluslararası kuruluşlar ile yapılan anlaşmalar, AB'ye adaylık başvurusu ve bunun oluşturduğu olumlu etki olarak açıklanabilir. Krizlerden sonra uygulanan politikalar büyümeyi desteklediği görülmektedir (örneğin, güçlü ekonomiye geçiş planı). Söz konusu politikaların uygulanmasından vazgeçildiği veya daha popülist politikaların uygulandığı dönemlerde, büyüme hızı yavaşlamış veya ekonomik küçülmeler gerçekleşmiştir. İç barışın sağlanması ekonomik büyümeyi olumlu etkiler. Özellikle ekonomi ile ilgili kamu kurumlarının görev tanımlarının açık bir şekilde belirlenmesi ve bu kurumların hem isim hem de görev tanımlarının sık sık değiştirilmemesi kurumsal hafızanın korunması ve bu kurumların hem ulusal hem de uluslararası arenada bilinmesi açısından faydalı bir durum oluşturulabilir. Bu kapsamda Devlet Planlama Teşkilatı'nın, müsteşarlıktan bakanlığa ve devamında Cumhurbaşkanlığı'na bağlı bir başkanlığa bürünmesi, ekonomi bakanlığının kurulması isim değiştirilmesi gibi durumlar ekonomi bürokrasisinin itibar kaybına sebebiyet verebilir (Görüşmeci 7 ile mülakat, 13.07.2019).

4.5.4. Türkiye’de Ekonomik ve Sosyal Gelişimin Gelişmiş Ekonomiler Seviyesine Çıkması İçin Yapılması Gerekenlerin Değerlendirilmesi

Görüşmeci 1: *Ekonomik gelişme ve sosyal gelişme birbirini etkileyen ve bir birinden etkilenen iki durumdur. Ekonomik ilerleme ile beraber temel insani ihtiyaçlar karşılanacağı için sosyal ilerlemede desteklenmiş olur. Sosyal gelişimin ilerlediği yerlerde ve özellikle insan hakları ve özgürlükler alanı genişledikçe, uluslararası finans kaynaklarının bu yerlere yatırım yapması daha kolaylaşır. Bu durumda da sosyal gelişim, ekonomik gelişmeyi etkilemektedir. Türkiye’nin hem ekonomik hem de sosyal veriler kapsamında gelişmiş ülke sınıfına girebilmesi için, yapılan yatırımların yanında insan hakları ve özgürlükler alanını da geniş çizmesi faydalı olabilir (Görüşmeci 1 ile mülakat, 06.06.2019).*

Görüşmeci 2: *Türkiye, 9.300 \$ KBMG ile gelişmekte olan ülkeler arasında, ortalamanın üstü gelire sahip bir ülkedir. Bu seviyede KBMG değeri, olumlu bir durum olarak kabul edilebilir. Ancak yeterli olmadığı herkesçe kabul edilmektedir. Türkiye’nin KBMG ve GSYH değerinde daha iyi seviyelere çıkması sadece yurt içi yatırımlarla olabilecek bir durum değildir. Ekonomik olarak sınırların kalktığı, bilgi ve teknolojinin geliştiği günümüzde uluslararası yatırımların çeşitliliği önem arz etmektedir. Ucuz kredi imkânlarına ulaşmak ve Türkiye’yi yatırım ve finans merkezinin üssü yapmak için, kişisel haklar ve özgürlükler alanına özel bir önem verilmesi gerekmektedir. İfade özgürlüğü, adalete erişim, Siyasi iktidarın sosyal grupla eşitliği gibi alanlarda ilk yüz ülke arasına girememesi düşündürücü bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gibi alanlar için yapılacak reformlar, sosyal gelişimi ilerletmenin yanı sıra ekonomik gelişim için de uygun bir ortamın oluşturacaktır (Görüşmeci 2 ile mülakat, 11.06.2019).*

Görüşmeci 4: *Sosyal ve ekonomik gelişmişliğin sağlanması için, gelişmiş ülkelerde kadınlara verilen hak ve özgürlüklerin Türkiye’de de verilmesi sağlanmalıdır. Kamunlar çerçevesinde kadın erkek eşitliği bulunmaktadır. Bu durum önemli ve değerlidir ancak yeterli olmadığı kabul edilmelidir. Toplumun hemen hemen yarısını oluşturan kadınların yaklaşık %30’u iş hayatında oldukları görülmektedir. Özellikle çocuk sahibi olduktan sonra, annelerin büyük bir bölümünün*

iş hayatından çekildikleri görülmektedir. “Annelik” insan soyunun devamı için gerekli bir unsur olsa da, bu durumun kadınları iş hayatından çekilmesine ortam hazırlayan bir kafes olarak kullanılması engellenmelidir. Okul dönemine kadar çocukların bakımının sağlanması için gerekli ortamların oluşturulması ve ailelerin ekonomik olarak desteklenmesi gerekmektedir. Kadınların sosyal hayatta olması sağlanmalıdır. Kamu ve özel sektördeki temsil makamında kadın sayısının arttırılması desteklenmelidir (Görüşmeci 4 ile mülakat, 18.06.2019).

Görüşmeci 6: *Ekonomik gelişmişliğin sağlanması, Türkiye’deki mevcut potansiyelini değerlendirmesi ile sağlanabilir. Türkiye’nin, Asya ve Avrupa arasında bir köprü olması ve genç bir nüfusa sahip olması önemli birer avantaj olarak değerlendirilebilir. Türkiye sağlık sektörü alanında da önemli potansiyeli olan bir ülke konumundadır. Avrupa’da sağlık hizmetlerinin fiyatı, Türkiye’ye göre daha maliyetli olması, Avrupa’da yaşayan yaklaşık 10 milyon Türk kökenli insanın sağlık turizmi kapsamında değerlendirilebilecek bir potansiyelin varlığı Türkiye için bir avantaj olarak değerlendirilebilir. Türkiye, sağlık turizmi kapsamında gerçekleştirdiği altyapı, Asya kıtasındaki birçok komşu ülkeye göre daha iyi durumdadır. Ortadoğu’da devam eden savaş ve iç çatışmalar sebebiyle, buralardaki binlerce kişinin tedavi amaçlı Türkiye’ye yönlendirilmesi, sağlık turizmi açısından bir avantaj oluşturabilir.*

Her bölgenin gelişmesine katkı sağlayabilecek alanlarının bulunup desteklenmesi ekonomik gelişmeyi olumlu etkiler. Kalkınma ajansları vasıtasıyla her bölgenin potansiyelinin ortaya çıkarılması sağlanmalıdır. Ekonomik büyüme gerçekleştikçe, sosyal gelişimde de ilerleme sağlanır (Görüşmeci 6 ile mülakat, 9.07.2019).

Görüşmeci 8: *Ekonomik ve sosyal gelişimin gerçekleşmesi ve Türkiye’nin gelişmiş ekonomiler arasında yer alabilmesi için uygun bir eko sistemin oluşturulması gerekir. Uygun ekosistem her alanda yapısal reform gerçekleştirilmesi ile olur. Bu kapsamda başta eğitim, adalet ve ekonomi olmak üzere birçok alanda yapısal reform gerçekleştirilmelidir. 2019 yılı Milli Eğitim Bakanlığı verilerine göre, öğrencilerin yaklaşık yarısı okuduklarını tam olarak anlayamadıkları belirtilmektedir. Bu durum sağlıklı bir toplumun inşa edilmesini olumsuz*

etkilemektedir. İfade özgürlüğü, adalete erişim, hoşgörü ve kapsayıcılık gibi alanlarda yapılacak reformlar, hem toplumun güven tazelemesine yardımcı olur hem de uluslararası arenada Türkiye'nin pazarlanmasının alt yapısı hazırlanmış olur (Görüşmeci 8 ile mülakat, 21.08.2019).

SONUÇ

Bu çalışmada, 1990 – 2018 yılları arasında Türkiye’de gerçekleşen ekonomik ve sosyal gelişim ana hatları ile incelenmiştir. Türkiye’deki ekonomik gelişim, GSYH ve KBMG kapsamında değerlendirilmiştir. Türkiye’nin sosyal gelişimi ile ilgili olarak İGE ve SGE verileri baz alınmıştır. Çalışmada hem ekonomik gelişim hem de insani gelişim ile ilgili yalnızca Türkiye ile ilgili bilgi verilmemiştir. Türkiye’nin de içinde bulunduğu yükselen ekonomilere ait ülkelerin (Arjantin, Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Rusya ve Güney Afrika) yanı sıra Avrupa Birliğine üye olmuş son üç ülke ile AB’ye aday Ükelere (Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Kuzey Makedonya, Karadağ, Romanya ve Sırbistan) yer verilmiştir.

Türkiye, 2000 yılında 272.979 milyar \$ GSYH değerine sahipken, 2018 yılı itibari ile GSYH değeri 766.509 milyar \$’a ulaşmıştır. Söz konusu yıllar içerisinde Türkiye, GSYH değerinde yaşadığı 2,8 kat büyüme ile Avrupa Birliğine üye olmuş son üç ülke ile AB’ye aday ülkeler (Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Kuzey Makedonya, Karadağ, Romanya ve Sırbistan) arasında en az büyüyen ikinci ülke olmuştur. Bu alanda en az değişim gösteren ülke 2,79 kat büyüyen Hırvatistan’dır. Avrupa Birliğine üye olmuş son üç ülke ile Türkiye hariç AB’ye aday ülkeler 2000 – 2018 yılları arasında GSYH değerinde ortalama 5,01 kat büyüme gerçekleştirmiştir.

Türkiye hariç, yükselen ekonomiler, 2000- 2018 yılları arasında GSYH değerinde ortalama 5,3 kat büyüme gerçekleştirmiştir. Türkiye bu ülkeler arasında Arjantin’den sonra (1,82) en az büyüme gerçekleştiren ülke olmuştur.

Uluslararası para fonu (IMF) verilerine göre, Türkiye ekonomik büyüklük bakımından, 2000 yılında dünyanın en büyük 19. ekonomisi, 2005 yılında dünyanın en büyük 17. ekonomisi olmuştur. Bu durumunu 2017 yılına kadar korumuştur. 2018 yılında 766,4 milyar dolarlık GSYH değeri ile dünyanın en büyük 19. ekonomisi olmuştur. Türkiye’nin, 2019 yılında 706 milyar dolarlık GSYH değeri ile dünyanın en büyük 20. ekonomisi olması tahmin edilmektedir (IMF, 2019).

Türkiye, 2000 yılında 4.316 dolar KBMG değerine sahipken, 2018 yılı itibari ile 9.311 dolar KBMG değerine kavuşmuştur. Söz konusu yıllar içerisinde Türkiye, KBMG değerinde yaşadığı 2.15 kat büyüme ile Avrupa Birliğine üye olmuş son üç ülke ile AB'ye aday Ülkeler (Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Kuzey Makedonya, Karadağ, Romanya ve Sırbistan) arasında en az büyüyen ülke olmuştur. Avrupa Birliğine üye son üç ülke ile Türkiye hariç AB'ye aday ülkelerde, 2000 – 2018 yılları arasında GSYH değerinde ortalama 5,4 kat büyüme gerçekleşmiştir.

Türkiye hariç, yükselen ekonomiler kapsamında değerlendirilen ülkelerin 2000- 2018 yılları arasındaki KBMG'de ortalama 4,58 kat büyüme gerçekleşmiştir Türkiye bu ülkeler arasında Arjantin (1,51) ve Güney Afrika'dan (2,09) sonra en az büyüme gerçekleştiren ülke olmuştur.

Türkiye'nin sosyal ilerlemesi, İGE ve SGE verileri kapsamında incelenmiştir. Türkiye, 1990 yılında 0,579 puanla orta insani gelişmişlik seviyesinde yer alırken, 2010 yılında 0,734 puanla yüksek insani gelişmişlik seviyesine geçmiştir. 2017 yılı İGE verileri kapsamında Türkiye, 0,791 puanla bu durumunu korumaktadır Avrupa Birliğine üye olmuş son üç ülke ile AB'ye aday ülkeler arasından Türkiye 0,791 puanla, Sırbistan (0,787), Arnavutluk (0,785) ve Kuzey Makedonya'nın (0,757) önünde yer almaktadır. 2017 yılı verileri kapsamında söz konusu ülkeler arasında Hırvatistan 0,838 puanla ilk sırada ve çok yüksek insani gelişme derecesine sahiptir. Dünya sıralamasında 45. sırada yer almaktadır. Türkiye 0,791 puanla, 64. sırada yer almaktadır.

Türkiye'nin de içinde bulunduğu yükselen ekonomiler incelendiğinde, 0,825 puanla Arjantin grubunda birinci ve dünyada 47. sırada yer almaktadır. Hindistan, 0,640 puanla orta gelişmişlik derecesine sahip ve söz konusu grupta son sırada yer alırken, dünya sıralaması da 130'dur.

2008 küresel ekonomik krizden sonra gündeme gelen ve ilk verileri 2014 yılında yayınlanan Sosyal Gelişim Endeksi, ekonomik dataları kullanmadan sosyal gelişmişliği ölçmüştür.

Avrupa Birliğine üye olmuş son üç ülke ile AB'ye aday Ülkeler arasından Türkiye 2014 yılında 67,84 puanla Kuzey Makedonya'dan (67,22) sonra sondan ikinci ülke konumunda iken dünyada da 65. sırada yer almıştır. Söz konusu yılda Hırvatistan 79,52 puanla grubunun birinci sırasında ve dünyada da 34. sırada yer almıştır. 2018 yılı verileri kapsamında söz konusu ülkeler arasında Hırvatistan 80,11 puanla grubunda ilk sırada ve dünya sıralamasında da 36. sırada yer almaktadır. Türkiye 2018 yılında, 66,81 puanla grubunun son sırasında ve dünyada 75. sırada yer almaktadır.

Türkiye'nin de içinde bulunduğu yükselen ekonomiler incelendiğinde, 2014 yılında 74,26 puanla Arjantin grubunda birinci ve dünyada 41. sırada yer almaktadır. Hindistan, 53,97 puanla söz konusu grupta son sırada yer alırken, dünyada 100. sırada yer almıştır. Türkiye 2014 yılında 67,84 puanla dünyada da 65. sırada yer almıştır. 2018 yılı verileri kapsamında söz konusu ülkeler arasında Arjantin, 74,98 puanla 42. sıraya; Türkiye, 66,81 puanla 75. sıraya; Hindistan, 56,26 puanla 100. sıraya yerleşmiştir.

Türkiye, insani gelişme alanında 1990 – 2000 yılları içerisinde orta seviye insani gelişmeye sahip bir ülke olmuştur. 2000'li yıllarla beraber yüksek insani gelişme sınıfına giren bir ülke olmuştur. İnsani gelişme endeksi bakımından Türkiye sürekli yükselen bir grafiğe sahiptir. 2017 yılında Türkiye'nin İGE değeri 0,791 ile en yüksek seviyeye çıkmıştır. Ancak hala gelişmiş ülkelerin bulunduğu Çok Yüksek İnsani Gelişme seviyesine ulaşamadığı da unutulmamalıdır.

Türkiye'de mevcut insani ve ekonomik gelişim düzeyinin geliştirilmesi için aşağıda belirtilen adımların atılması faydalı olacaktır.

Türkiye'nin orta gelir tuzağına düşmemesi ve yüksek gelire sahip ülkeler seviyesine çıkması için ilk olarak tasarruf oranını arttırması gerekmektedir. Artan tasarruflar yatırımların gerçekleşmesine yardımcı olur. Ayrıca imalat sanayiinde katma değer payını arttırması gerekmektedir. Birleşmiş milletler endüstriyel kalkınma raporuna göre Türkiye; imalat sanayi katma değer pay sıralaması 1990 yılında 13. sırada iken, 2000'li yıllarda 15. sırada yer almıştır.

2018 yılı verilerine göre ise 29. sırada yer almıştır. Ekonomik büyümenin süreklilik kazandığı 21. Yüzyılın ilk on yılında, imalat sanayi katma değerinde sürekli gerileme yaşanmıştır (UNİDO, 2019).

İthalata dayalı büyüme modeli yerine üreten ve ihraç ederek büyüyen ekonomi modeli tercih edilmelidir. Ancak Türkiye'nin petrol ve doğalgaz gibi enerjileri ithal eden bir ekonomi olduğu unutulmamalıdır. Enerji ithalatının azaltılması için alternatif enerji kaynakları (güneş, rüzgâr, dalga ve biokütle enerjisi, vb.) geliştirilerek ithalata bağımlılık azaltılmalıdır (Sarıtaş, Genç ve Avcı, 2018, 197).

AR-GE faaliyetlerine önem verilmeli ve bu alanda teşvikler yapılmalıdır. Türkiye, Güney Kore gibi belli alanlar seçerek buralara yoğunlaşabilir. Örneğin bugün, "G. Kore son çeyrek asırdaki başarısını dünya ekonomisinde iddialı olduğu 3-4 alanda kümelenme yapmasına borçludur. G. Kore günümüz itibarı ile dünya gemi üretiminin %50'sini gerçekleştirmekte olup, dünyanın en büyük altıncı otomotiv ve üçüncü çelik üreticisi" konumundadır (Aslan, H.K. ve Aslan, M., age.:17). Türkiye'de belli alanlar seçilerek buralara sağlanacak devlet desteği ile katma değeri yüksek ürünlerin üretimi ve ihracatı gerçekleştirilmelidir.

Temel eğitime erişim ve kadınların eğitim imkânlarına erişimi alanlarında iyi bir seviyede olunmasına rağmen, kaliteli eğitime ulaşmada dünyada 123. sıradadır. Kaliteli bir eğitim hizmeti kişilerin yaşam standardını, kapasitelerini ve verimliliğini artıran en önemli faktör olduğuna göre bu alanda yeni planlamalar gerekmektedir.

IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların hem ekonomiye hem de sosyal hayata yön veren politikalarından daha fazla yararlanılmalıdır.

Kanunlarca belirlenen insan hakları, özgürlük, eşitlik ve cinsiyet eşitliği gibi haklar sadece kâğıt üzerinde kalmamalıdır. Bunların uygulamaya geçmesi de önemlidir. Ayrıca, "*Bireylerin bu haklarla ilgili olarak bilgilendirilmesi gerekmektedir. Bireylerin bu konuda bilinçlenmesini sağlamak öncelikle politikacıların, sivil toplum kuruluşlarının ve üniversitelerin görevidir. Genel eğitim sistemi içinde hak arama bilinci oluşturulabilir*" (Yılmaz, 2002:391).

Ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi sadece ulusal planlamalarla olmayabilir. Özellikle bölgesel kalkınmayı gerçekleştirmek için kalkınma ajansları aktif bir şekilde kullanılabilir. Bu kapsamda, *“bölge kalkınma ajansları; bölgenin mevcut ekonomik, kültürel, sosyal ve politik yapısını dikkate alarak, yeni iş imkânları oluşturmalıdır. Ayrıca hedefleri geniş kapsamlı olmalı ve bölgesel rekabet, kalkınma, yerel KOBİ gelişmesi, yabancı yatırımı bölgeye çekme gibi olguları içerecek”* bir harekât alanı oluşturulmalıdır (Eurada, 1990: 6).

Türkiye’de son yıllarda sağlık alanında önemli iyileşmeler yapıldığı bilinmektedir. Özellikle hastanelerde insan kaynağı kalitesi, bina ve araç gereçler bakımından iyi bir seviyede olduğu kabul edilmektedir. Özel hastaneler de bu alanda dünya ile rekabet edecek seviyelere gelmiştir. Türkiye’nin bu alandaki avantajları değerlendirilmelidir. Türkiye, bölgesinde ve dünyada önemli bir sağlık destinasyonu konumuna gelebilmesi için gerekli yol haritası izlenmelidir. 2018 yılı verilerine göre sağlık amaçlı Türkiye’yi ziyaret eden turist sayısı 515.745 kişidir (TÜİK, 2019). Turist sayısının artması için kamu özel sektör ortak çalışma yapılmalıdır. 2017 yılında sağlık amaçlı ülke değiştiren kişi sayısı yaklaşık olarak 1.322 milyon (UNWTO, 2017) kişi olarak hesaplanmıştır.

Sağlık turizmi açısından termal su kaynakları yönüyle zengin olması, (Sağlık Bakanlığı, 2012: 160). Türkiye’nin Avrupa, Orta Asya ve Orta Doğu ülkeleri ile sınır komşusu olması sebebiyle geniş bir coğrafyaya hitap edebilmesi, Türkiye’nin sağlık turizmi kapsamında sunduğu hizmetler, gelişmiş Avrupa ülkelerinde verilen sağlık hizmetleri ile aynı standartlarda olması ancak fiyat olarak daha ucuz olması bu alanda Türkiye’ye önemli avantajlar sağlamaktadır.

Sağlık turizminin gelişimi, kamu özel sektör ortaklığı ile daha iyi seviyelere gelebilir. Bu kapsamda *“akredite sağlık kuruluşlarının sayısı artırılmalıdır. Ayrıca bu tesislerin birlik oluşturarak yurtdışında bulunan geri ödeme kurumları ile paket hizmet anlaşmaları yapmaları”* (Barsbay ve Öktem, 2018, 240) ve reklam faaliyetlerinin yoğun bir şekilde sürdürülmesi faydalı olacaktır.

Türkiye’de İGE ile TCEE arasında hala ciddi farklılıklar mevcuttur. Bu kapsamda cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi gerekmektedir. Örneğin 2017 yılı TCEE verilerine göre kadın

parlamenter oranı %14,6'dır. Aynı şekilde İş Gücüne Katılım Oran'ında %32,4'tür. İGE değeri, 2017 yılında kadınlar için 0.755 iken, söz konusu veri erkekler için 0.819 olarak gerçekleşmiştir. Nüfusun yaklaşık yarısını oluşturan kadınların bu oranlarda olması sosyal hayatın düzeni açısından sağlıklı bir tablo olarak karşımıza çıkmamaktadır. Karar alma mercilerinde kadın sayısının ve oranının yükseltilmesi gerekmektedir.

“Somut üretimden soyut üretime geçmek gerekir. Sadece demir, buğday, zeytin tarzı somut ürünleri satmak yerine, bunlarla beraber, bilim, akıl, yazılım tasarım vb. ürünleri de pazarlayarak soyut üretimde de yerimizi almamız” (Erkinöz, Coğrafya Kader mi?, 2019).

İGE verisi fırsatlar boyutu başlığı altında da belirtildiği gibi özgürlükler alanının genişletilmesi gerekmektedir. Eleştiren ve eleştiriye açık bir toplum olmalıyız.

“Sadece büyüme değil, aynı zamanda kalkınmanın da gerçekleşebilmesi için, uygun bir ekosistemin inşası gerekmektedir. Soyut üretime geçilmesi gerekir. Soyut üretimi de yüksek beceriye sahip kişiler gerçekleştirir. Bu becerinin gerçekleşmesi nitelikli bir eğitim sistemi ile gerçekleşir. Söz konusu eğitim sistemi özgür bir düşünce ortamında meydana gelir. Özgür düşünce ortamı da evrensel hukuk ve demokrasi ortamında gerçekleşir” (Erkinöz, a.g.e., 2019).

Bunların tamamının gerçekleşmesi için Türkiye'nin hemen hemen her alanda yapısal reformlar yapması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2002). İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri. (4 b.). Bursa: Vipaş A.Ş. Yayınevi.
- Anand, S. ve Sen A.(1994). Human development index: methodology and Measurement, <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-methodology-and-measurement>, Erişim tarihi: 12.09.2018
- Aslan, H.K. ve Aslan, M., Orta Gelir Tuzağından Kurtulmak İçin Alternatif Stratejiler: Türkiye Yükseköğrenim Sisteminde Reform, Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, cilt 6, sayı 1, Nisan 2018.
- Aslan, N. (2010). Makro İktisat, İstanbul: İkinci Sayfa Yayınevi.
- Ataman, C. B. (1998). İşsizlik Sorununa Yeni Yaklaşımlar. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. 53(1).
- Attar, M. A., Türkiye'de Sosyal İlerleme ve Sosyal Politika: Bazı Gözlemler, TOBB ETÜ Sosyal Politikalar Platformu, 2014.
- Authers, J. (2013), “The Long View: How adventurous are emerging markets?”, Financial Times, October 20, 2006, <https://www.ft.com/content/be77e600-605f-11db-a716-0000779e2340>, Erişim tarihi: 12.09.2019
- Berber, M. (2011). İktisadi Büyüme ve Kalkınma. (4 b.). Trabzon: Derya Kitabevi.
- Birleşmiş Milletler Endüstriyel Gelişme Örgütü, Endüstriyel Performans Raporu, 2018, https://www.unido.org/sites/default/files/files/2019-05/CIP_Report_2019.pdf, Erişim tarihi:08.10.2019
- Bocutoğlu, E. (2015). Makro İktisat. (6 b.). Trabzon: Murathan Yayınevi.

- Celasun, M. (2002), “2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme”, Economic Research Center VI. International Conference in Economics, 11-14 Eylül Ankara.
- Coşkun, S., Özgenç, N. ve Güneş, S, Sosyal Performansın Ölçümünde Yeni Yöntem: Sosyal Gelişme Endeksi ve Türkiye'nin Görünümü, Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, Sayı 34, 2015.
- Çakmak, E, Gümüş, S, (2014). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: ekonomik bir analiz (1960-2002). Ankara üniversitesi SBF dergisi 60 (2014).
- Çakmak, M. B ve Öktem, M. K, 2018, Sağlık Turizminin Kırsal Kalkınmaya Etkisi, https://www.researchgate.net/publication/330988793_Saglik_Turizminin_Kirsal_Kalkinmaya_Etkisi, Erişim tarihi:15.07.2019.
- Çolak, M, “Eğitim ve Beşeri Sermayenin Kalkınma Üzerine Etkisi”, Kamu-İş; C:11, S:3, 2010.
- Darrat, A. F. and Al-Yousif, Y. K., On the Long-Run Relationship between Population and Economic Growth: Some Time Series Evidence for Developing Countries, Eastern Economic Journal Vol. 25, No. 3 (1999).
- Demir, S., Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme, 2006, <http://file.setav.org/Files/Pdf/bm-kalkinma-programi---turkiye-degerlendirmesi.pdf>, Erişim tarihi: 01.03.2018.
- Deniz, M. H. ve Hobikoğlu, E., H., “Cinsiyete Göre Gelişme Endeksi Çerçevesinde Kadın İstihdamının Ekonomik Değerlendirmesi: Türkiye Örneği”, International Conference On Eurasian Economies 2012, Session 1B, Büyüme ve Gelişme I, <http://avekon.org/papers/546.pdf>, Erişim tarihi: 18.02.2019.

Doğan, E. M ve Tatlı H, İnsani Gelişme Ve İnsani Yoksulluk Bağlamında Türkiye'nin Dünyadaki Yeri, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 28, Sayı: 1, 2014.

Dönek, E., 1999, Türkiye'de Bankacılık Sektörü ve İç Borçlanma Politikası. İktisat İşletme ve Finans Dergisi.

Durmuş, M, "Büyüme: Neyin Büyümesi? İktisadi Büyümeye İlişkin Eleştirel Bir Değerlendirme", Ekonomik Yaklaşım, C:23, S:83, 2012.

Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Raporu 2018, <https://www.worldbank.org/en/country/mic/overview>, Erişim tarihi: 09.08.2019.

Dünya Bankası, GSYH, 1990 - 2018, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations>, Erişim tarihi: 09.08.2019.

Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/?locations=XP-XD-XM-PK>, Erişim tarihi: 09.08.2019.

Dünya Bankası, KBMG, 1990 - 2018, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations>, Erişim tarihi: 09.08.2019.

Eğilmez, M., "Türkiye ve Benzer Ekonomiler Karşılaştırması", 2014, <http://www.mahfiegilmez.com/2014/02/turkiye-ve-benzer-ekonomiler.html>, Erişim tarihi: 08.10.2019.

Enver, M., Karanfil, M. Ve Yıldırım, E., Ekonomik Büyüme, Beşeri Sermaye ve İhracat Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği,

https://www.researchgate.net/profile/Muhammet_Karanfil/publication/301357058,

Erişim tarihi: 28.08.2019.

Ercan, Y. Nihal (2002), “İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış”, Planlama Dergisi, Özel Sayı, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı.

Erkinöz, Ş., Coğrafya Kader mi?, <https://www.youtube.com/watch?v=r2ecRrmk2RE>, Erişim tarihi: 08.08.2019.

Erol, D. E., “İnsani Gelişme Yaklaşımı Doğrultusunda Beşeri Kalkınmanın Boyutları: Gelişmekte Olan Ülkeler”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, C:3, No:2, 2011.

EURADA, (1999) Creation, Development and Management of RDAs, Does It Have To Be So Difficult?, www.eurada.org /Aktaran Kayasü S. ve Diğerleri, (2003) Yerel/ Bölgesel Ekonomik Kalkınma ve Rekabet Gücünün Arttırılması: Bölgesel Kalkınma Ajansları, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

Geoghegan, <https://www.reuters.com/article/hsbc-emergingmarkets/after-brics-look-to-civets-for-growth-hsbc-ceo-idUSLDE63Q26Q20100427>, Erişim tarihi: 16.09.2019.

Gökçe, H., Kişi Başına Milli Gelir 93 Yılda 205 Kat Arttı, TOBB Ekonomi Forum, http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2016/268/052_055.pdf, Erişim tarihi: 04.07.2019.

Halisçelik, E., Binyıl Kalkınma Hedefleri Ve Yoksul Odaklı Büyüme: Yükselen Ekonomiler Üzerine Ampirik Bir Analiz, Doktora Tezi, Ankara, 2015.

Human Development Data, 2010-2017, <http://www.hdr.undp.org/en/data#>, Erişim tarihi: 15.02.2019.

Human Development Report, New York Oxford University Press.

IMF, (2012) “IMF Annual Report 2012” , 26 July 2012, Washington.

IMF, Dünya Ekonomik Görünümü Veritabanı, Nisan 2019, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/01/weodata/weorept.aspx?>, Erişim tarihi: 14.07.2019.

İnsani Gelişim Raporu, Eşitsizliğe Uyarlanmış İGE, 2018, <http://hdr.undp.org/en/data>, Erişim tarihi:05.09.2018.

İnsani Gelişim Raporu, İstatistiksel Güncelleme, 2018, <http://hdr.undp.org/en/2018-update>, Erişim tarihi:05.09.2018.

İnsani Gelişim Raporu, TCEE verileri, 2018, <http://hdr.undp.org/en/composite/IHDI>, Erişim tarihi:05.09.2018.

İnsani Gelişim verileri, 1990-2017, İnsani Gelişim Raporları, <http://hdr.undp.org/en/data>, Erişim tarihi:03.09.2018.

İnsani Gelişim verileri, CDGE verileri, <http://hdr.undp.org/en/composite/GDI>, Erişim tarihi:03.09.2018.

İnsani Gelişim Verileri, Veri Bankası, 1990-2017, <http://hdr.undp.org/en/data>, Erişim tarihi:15.09.2018.

Joint Report on Social Inclusion 2004, European Communities, 2004.

Kabaş, T., “A. Sen’in Kapasite Yaklaşımına Göre Türkiye’de Yoksulluğun Boyutları”, Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü Ekonomik Yaklaşım Dergisi, C:17, 2006.

Kalpna, B. ve Klasen, S.: “UNDP's Gender-Related Indices: A Critical Review”, Human Development Occasional Papers (1992-2007), 1998.

- Kamacı, A. (2012). Dış Ticaretin Büyüme, İstihdam ve Reel Ücretler Üzerine Etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Karabıçak, M. (2010), “Küresel Krizleri Tetikleyen Nedenler ve Küresel Krizin Türkiye Boyutu”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,
- Karabulut, K. ve Emsen, Ö. (1997). Kalkınma Teorileri ve Geliştirilen Son Büyüme Modeli: Yeni Büyüme Teorisi. Atatürk Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, 58(3).
- Kaynak, M. (2009). *Büyüme Teorileri Giriş*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Kaynak, M. (2011), *Ekonomik Kalkınma*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Kazgan, G. (2006). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. (12 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kazgan, Gülten (1993), *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kibritçiöğlü, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 11(3).
- Köse, S., “24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması”, *Planlama Dergisi*, Özel Sayı, 2002.
- Muratoğlu, Y. (2011). Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. International Conference on Eurasian Economies. (s.167-173). Session 2c: Çalışma Ekonomisi.
- Özel, H., Alp, Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, 2012.

- Özsağır, A. (2008), Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği. Karaman: KMU İİBF Dergisi, 10(14).
- Öztürk, S. ve Gövdere, B. (2010), “Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(1).
- Pamuk, Ş. (2007), “Dünyada ve Türkiye’de İktisadi Büyüme (1820-2005)”, Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları, 1(2).
- Reuters, (2013), “After BRICs, look to CIVETS for growth”, HSBC CEO Michael
- Sarıtaş, H., Genç, A. ve Avcı, T., Türkiye’de Enerji İthalatı, Cari Açık ve Büyüme İlişkisi: Var ve Granger Nedensellik Analizi 2018, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 14, Yıl 14, Sayı 2, <http://iibfdergi.ibu.edu.tr/index.php/ijesr/article/view/1134>, Erişim tarihi: 10.10.2018.
- Social Progress Index 2014, <https://www.socialprogress.org>, Erişim tarihi:16.01.2019.
- Social Progress Index 2015, <https://www.socialprogress.org>, Erişim tarihi:11.02.2019.
- Social Progress Index 2016, <https://www.socialprogress.org>, Erişim tarihi:13.02.2019.
- Social Progress Index 2017, <https://www.socialprogress.org>, Erişim tarihi:15.02.2019.
- Social Progress Index 2018, <https://www.socialprogress.org>, Erişim tarihi:16.02.2019.
- Sosyal Gelişim Endeksi, 2018, <https://www.socialprogress.org>, Erişim tarihi:30.07.2019.
- Sosyal Gelişim Endeksi, Social Progress Imperative,2014b, Erişim tarihi:30.03.2019.
- Sosyal Gelişim Endeksi, Ülke verileri, 2014 – 2018, <https://www.socialprogress.org/download>, Erişim tarihi:30.03.2019.

Sökmen, A., Sosyal Gelişme Endeksi Türkiye İçin Ne İfade Ediyor? Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, www.tepav.org.tr, Erişim tarihi:12.12.2018.

Stiglitz, J. E., Sen, A. ve Fitoussi, J. P. (2009). Report by the Commission on the measurement, stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf, Erişim tarihi:03.12.2018

Susam, N. ve Bakkal, U., (2008), “Kriz Süreci Makro Değişkenleri ve 2009 Bütçe Büyüklüklerini Nasıl Etkileyecek?”, Maliye Dergisi, 155.

Şahin, H. (2009). Türkiye Ekonomisi. (10 b.). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Şeker, S. D., Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme, T.C. Başbakanlık DPT, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2011.

Şenses, F., Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

Şimşek, M. & Kadılar, C. (2010). Türkiye'de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 11(1).

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Ekonomik Göstergeler, 1950-2019, <https://www.hmb.gov.tr/bumko-mudurlugumuz-misyonu-ve-vizyonu>, Erişim tarihi: 04.07.2019.

T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2012). Sağlık Turizmi El Kitabı. Ankara: BMS Matbaacılık, https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/493,saglik-turizmi-el-kitabi_08052012pdf.pdf?0, Erişim tarihi:05.05.2019.

Taban, S. ve Kar, M. (2016). Kalkınma Ekonomisi, Ekin yayınevi (3. baskı), (2016).

Taban, S., “Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, Sosyo Ekonomi, Yıl:2, S:4, 2006.

The Social Progress Imperative, (2018) <https://www.socialprogress.org/?tab=4>, Erişim tarihi:16.02.2019.

The Social Progress Imperative. (2013). Social progress index report 2013. http://www.socialprogressimperative.org/system/resources/W1siZiIsIjIwMTNcLA0XC8xMFwvMhcLzE1XC80NFwvNzk4XC9zb2NpYWxfcHJvZ3Jlc3NfaW5kZXhfmjAMy5wZGYiXV0/social_progress_index_2013.pdf, Erişim tarihi: 25.12.2018.

Todaro, M. P., 1997, Economic Development, 12. Baskı, Longman London and New York.

TÜİK, illerde yaşam endeksi, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1106, Erişim tarihi: 19.02.2019.

TÜİK, uluslararası seçilmiş göstergeler, İnsani gelişme endeksi, <https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/degiskenlerUzerindenSorgula.do#>, 2019.

TÜİK, 2019, Merkezi dağıtım sistemi, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=74&locale=tr>, Erişim tarihi: 11.04.2019

UNDP 1990:Human Development Report, New York Oxford University Press, <http://hdr.undp.org/en/global-reports>, Erişim tarihi: 11.08.2018.

UNDP 1991 Human Development Report, New York Oxford University Press. <http://hdr.undp.org/en/global-reports>, Erişim tarihi: 11.08.2018.

UNDP 1994:Human Development Report, New York Oxford University Press. <http://hdr.undp.org/en/global-reports>, Erişim tarihi: 11.08.2018.

- UNDP 1995:Human Development Report, New York Oxford University Press.
<http://hdr.undp.org/en/global-reports>, Erişim tarihi: 11.08.2018.
- UNDP 2001:Human Development Report, New York Oxford University Press.
<http://hdr.undp.org/en/global-reports>, Erişim tarihi: 11.08.2018.
- UNDP 2005:Human Development Report, New York Oxford University Press.
<http://hdr.undp.org/en/global-reports>, Erişim tarihi: 11.08.2018.
- UNDP 2010:Human Development Report, New York Oxford University Press.
<http://hdr.undp.org/en/global-reports>, Erişim tarihi: 11.08.2018.
- UNDP 2011:Human Development Report, New York Oxford University Press.
<http://hdr.undp.org/en/global-reports>, Erişim tarihi: 11.08.2018.
- UNDP 2013:Human Development Report, New York Oxford University Press.
<http://hdr.undp.org/en/global-reports>, Erişim tarihi: 11.08.2018.
- UNDP 2014: Human Development Report, New York Oxford University Press.
<http://hdr.undp.org/en/global-reports>, Erişim tarihi: 11.08.2018.
- UNDP 2015: Human Development Report, New York Oxford University Press.
<http://hdr.undp.org/en/global-reports>, Erişim tarihi: 11.08.2018.
- UNDP 2016: Human Development Report, New York Oxford University Press.
<http://hdr.undp.org/en/global-reports>, Erişim tarihi: 11.08.2018.
- UNWTO, 2017, Turizm Barometresi, <http://www.turob.com/tr/istatistikler/unwto-2017-turizm-barometresi>, Erişim tarihi: 08.06.2019.

Uygur, E. (2001), “Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri”, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, 2001/1.

Ülgener, S. F. (1991). Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme. İstanbul: Der Yayınları.

Ünsal, E. (2007). İktisadi Büyüme. (1 b.). Ankara: İmaj Yayıncılık.

World Bank Data, Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla,
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD?locations=TR>, Erişim tarihi:
 04.07.2018.

World bank data, gelir dağılımı,
<https://data.worldbank.org/indicator/SI.DST.FRST.20?locations=TR>, Erişim tarihi:
 02.02.2019

World Bank Data, Kişi Başı Milli Gelir,
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD?locations=TR>, Erişim tarihi:
 04.07.2018.

Yapa, A. B., “Türkiye İnsani Gelişme Endeksi’ne Göre Hangi Sirada?”, Hekimce Bakış Dergisi, Bursa Tabip Odası Yayını, Aralık, 2013.

Yavuz, A. (2010), “Küresel Kriz ve İstihdama Etkisi”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 58.

Yaylalı, M., Lebe, F., Beşeri Sermaye İle İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari bilimler Dergisi 30 (2015).

Yazıcı, H., Uğurlu, Türkiye’de İşsizlik ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1960-2015), Yüksek Lisans Tezi, 2018.

- Yıldız, E. B. ve Berber, M. (2009). İthalata Dayalı Büyümenin Sürdürülebilirliği: 1989-2007 Türkiye Örneği. 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, (s. 1-14). 27-29 Mayıs 2009, Erzurum.
- Yıldız, İ., İnsani Gelişme ve İnsani Yoksulluk Bağlamında İnsani Gelişme Endeksi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İle Türkiye Karşılaştırması, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Yılmaz, G. Ö. (2005). Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi. (2).
- Yılmaz, Ö. ve Akıncı, M. (2012), İktisadi Büyüme ve Makroekonomik Belirleyicileri, 1. Basım, Ankara: Nobel Akademi Yayınları.
- Yu, W. (2001). *A Survey of Existing Indicators or Human Capital*, <http://warming.apps01.yorku.ca/library/wp-content/uploads/2013/03/NRTEE-2001-A-Survey-of-Existing-Indicators-for-Human-Capital.pdf>, Erişim tarihi: 03.12.2018

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 06/12/2019

Tez Başlığı: Ekonomik Büyüme ve Sosyal Gelişme Etkileşimi: 1990-2018 Dönemi

Yukarıda başlığı gösterilen ve Danışmanlığında hazırlanan tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 140 sayfalık kısmına ilişkin, 06/12/2019 tarihinde Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 8'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

06/12/2019

M. Kemal Öktem

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Mehmet Sait FINDIKÇI
Öğrenci No: N12237443
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı: Kamu Yönetimi Yüksek Lisans Programı
Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR

M. Kemal Öktem
Prof. Dr. M. Kemal ÖKTEM

HACETTEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
MASTER THESIS ORIGINALITY REPORT

HACETTEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
TO THE DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

Date: 06/12/2019

Thesis Title / Topic: The Interaction of Economic Growth and Social Development: 1990-2018 Period

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on 06/12/2019 for the total of 140 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 8 %.

Filtering options applied:

- Approval and Declaration sections excluded
 Bibliography/Works Cited excluded
 Quotes excluded
 Quotes Included
 Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Turkish Studies Institute Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Mehmet Sait FINDIKÇI
Student No: N12237443
Department: Political Science and Public Administration
Program: Public Administration
Status: Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. M. Kemal ÖKTEM

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Rektörlük

Tarih: 05.07.2019 08:47
Sayı: 35853172-300-E.00000655825

Sayı : 35853172-300
Konu : Mehmet Sait FINDIKÇI (Etik Komisyon İzni)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 14.06.2019 tarihli ve 12908312-300/00000630769 sayılı yazınız.

Enstitünüz Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencilerinden **Mehmet Sait FINDIKÇI**'nın **Prof. Dr. Mustafa Kemal ÖKTEM** danışmanlığında hazırladığı "**Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Sosyal Gelişme: 1990-2018**" başlıklı tez çalışması Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun **25 Haziran 2019** tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini saygılarımla rica ederim.

e-izmalıdır
Prof. Dr. Rahime Meral NOHUTCU
Rektör Yardımcısı

Evrakın elektronik imzalı suretine <https://belgedogrulama.hacettepe.edu.tr> adresinden 5788158-2965-1033-516-4251093018913kddu ile erişebilirsiniz.
Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu'na uygun olarak Güvenli Elektronik İmza ile imzalanmıştır.

Hacettepe Üniversitesi Rektörlük 06100 Sıhhiye-Ankara
Telefon:0 (312) 305 3001-3002 Faks:0 (312) 311 9992 E-posta: yazim@hacettepe.edu.tr İnternet
Adresi: www.hacettepe.edu.tr

Sevdâ TOPAT

